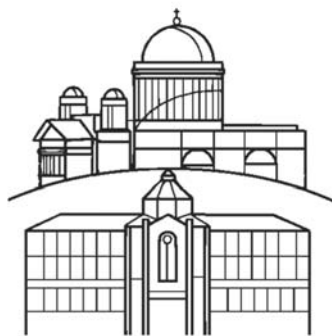

MAGYAR SION

ÚJ FOLYAM

VII. (XLIX.) ÉVFOLYAM

1. szám

ESZTERGOM – POZSONY (BRATISLAVA)

2013

Magyar Sion

••• ÚJ FOLYAM VII. (XLIX.)
2013/1.

EGYHÁZI TUDOMÁNYOS FOLYÓIRAT

*„Inter persecutiones mundi et consolationes Dei
Peregrinando procurrit ecclesia.”*

(Szent Ágoston, De civitate Dei I. 18,51)

FŐVÉDNÖK

Erdő Péter bíboros, prímás, érsek

FELELŐS SZERKESZTŐ

Székely János püspök, az Esztergomi Hittudományi Főiskola rektora

A SZERKESZTŐBIZOTTSÁG TAGJAI

Kiss-Rigó László szeged-csanádi megyéspüspök

Ladocsi Gáspár ny. püspök

Beke Margit, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Czékli Béla, a Főszékesegyházi Könyvtár igazgatója

Esztó Péterné, az Esztergomi Hittudományi Főiskola könyvtárosa

Gaal Endre, az Esztergomi Hittudományi Főiskola tanára

Jozef Hal'ko püspök, a Komenský Egyetem (Univerzita Komenského) docente

Hegedűs András, a Prímási Levéltár igazgatója

Herdics György apát, a Remény főszerkesztője

Käfer István, a Gál Ferenc Hittudományi Főiskola Hungaroszlavakológiai

Kutatócsoportjának vezetője, a Szent Adalbert Közép- és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumának elnöke

Kontsek Ildikó, a Keresztény Múzeum igazgatója

Németh László, a Szent István Ház igazgatója

Szakál László esperes, a Remény főszerkesztő-helyettese

Szelestei Nagy László, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem professzora

Török Csaba, az Esztergomi Hittudományi Főiskola oktatója

<http://magyarsion.szentadalbert.hu>

Kiadja a Szent Adalbert Képzési, Lelkiségi és Konferencia Központ
(2500 Esztergom, Szent István tér 10.) megbízásából
a Glória kiadó (Žiacka 4, 821 06 Bratislava).

ISSN 1337-2491

EV2491/08

Esztergom – Pozsony (Bratislava)

TÖRDELÉS ÉS NYOMDAI MUNKÁK:

mondAt Kft. • www.mondat.hu

♦♦♦ KOVÁCS ZOLTÁN

„A hit hallásból fakad, a hallás pedig Krisztus tanításából” (Róm 10,17)

Elméleti és gyakorlati irányelvek
a hittartalom továbbadásához

BEVEZETÉS

XVI. Benedek pápa a *Porta fidei* („A hit kapuja”; továbbiakban: PF) kezdetű apostoli levelével hirdette meg a Hit Évét.¹ A Szentatyja így fogalmaz a dokumentum kezdetén: „A ’hit kapuja’ (vö. ApCsel 14,27), amely bevezet minket az Istennel való életközösségbe, és lehetővé teszi a belépést az Egyházba, mindig nyitva áll előttünk” (PF 1). De mi is valójában a hitünk? Mik a legfőbb jellemzői? Hogyan igazolódik a címben is idézett Szent Pál-i mondat: „A hit hallásból fakad, a hallás pedig Krisztus tanításából” (Róm 10,17)? Milyen tartalma van hitünknek, melyet nemcsak megismernünk kell, de – Krisztus parancsa szerint – tovább is adnunk testvéreinknek? Milyen gyakorlati irányelveket fogalmazhatunk meg a hittartalom továbbadását illetően? Ezekre a kérdésekre keresünk választ ebben a rövid értekezésben.

1. NÉHÁNY SZÓ A HITRŐL

„A hit szilárd bizalom abban, amit remélünk, meggyőződés arról, amit nem látunk” – olvassuk a Zsidókhhoz írt levélben (11,1). Ez a kijelentés azonban felveti bennünk a kérdést: Hogyan lehetünk meggyőződve olyan dologról, amit nem látunk? Hogyan bízhatunk abban, amit remélünk? Mindkét cselekvés értelmetlenségbe fullad, ha a meggyőződésnek, reménynek nincs alapja,

---

¹ XVI. BENEDEK, *Porta fidei* apostoli levél, in AAS 103 (2011) 723–734.

tárgya. Különben üres lesz a reménykedés, „tárgytalan” a meggyőződés. Hitünk tartalmát a hitletétemény (*depositum fidei*) alkotja. „A hitletéteményt, amit a Szent hagyomány és a Szentírás tartalmaz, az apostolok az egész Egyházra bízták” – fogalmaz a Katolikus Egyház Katekizmusa (továbbiakban: KEK 84). Ehhez járul még a Magisztérium mindazon tanítása, amit az Egyház Krisztustól kapott tekintélyével élve olyan igazságokként tanít, melyek az isteni Kinyilatkoztatással szükségszerűen összefüggő igazságok² (vö. KEK 88). Ami tehát hitünk szilárd vázát alkotja, az a hittartalom.

Szent Péter apostol írja első levelében: „Legyetek mindig készen rá, hogy mindenkinek megfeleljetek, aki csak kérdezi, mi az alapja a reményeteknek” (3,15). Tegyük hozzá: arra a kérdésre is meg kell felelnünk, hogy mi az alapja a hitünknek. Csak akkor beszélhetünk igazán keresztény értelemben vett hitről és reményről, ha azoknak a Kinyilatkoztatásban gyökeredző alapjuk van. Reménységünk tárgya pedig az üdvösség, melyet Krisztus hozott el számunkra, és az erről szóló tanítást hitünk által fogadjuk be. Az isteni erények szoros összefüggésben állnak egymással. Szent Pál megfogalmazása szerint: „Mivel tehát a *hit* révén megigazultunk, békében élünk az Istennel, Urunk, Jézus Krisztus által. Átala jutottunk hozzá a *hitben* a kegyelemhez, amelyben élünk, és dicsekszünk a *reménységgel*, hogy az isteni dicsőség részesei lehetünk... A *remény* pedig nem csal meg, mert a nekünk ajándékozott Szentlélekkel kiáradt szívünkbe az Isten *szeregete*” (Róm 5,1–2,5).

A hit mint emberi cselekedet

Hitünk *actus humanus*, vagyis emberi cselekedet, mellyel az Istentől kinyilatkoztatott igazságokat értelmünkkel elfogadjuk, és szabadon ragaszkodunk hozzájuk. Aquinói Szent Tamás megfogalmazása szerint: „A hit az isteni igazsággal egyetértő értelem aktusa a kegyelem által Istentől indított akarat parancsára.”³ A hit alanya maga az ember, hiszen szabad döntésünkön, akaratunkon, értelmünkön múlik, hogy befogadjuk-e a Kinyilatkoztatás igazságait, sőt szívünk is szükséges hozzá, tehát bizonyos értelemben mondhatjuk: „teljes embert kíván”. XVI. Benedek pápa szerint: „a hit tartalmának ismerete nem elegendő, ha a szívét – a személy hiteles szentélyét – nem nyitja meg a

² Ilyen például Mária Szepőlötelen Fogantatásának dogmája, melynek közvetlen szentírási megalapozása nincs, hanem tartalma leginkább a többi teológiai forrás alapján (a Tradíció, a liturgia, a népi vallásosság gyakorlatában is működő *sensus fidei* által, valamint a Tanítóhivatal egyéb megnyilvánulásainak segítségével) kristályosodott ki az Egyház hitében.

kegyelem, amely szemet ad arra, hogy mélyre lásson és megértse, miről szól valójában Isten hirdetett szava” (PF 10).

Abban hiszünk, abban bízunk, amit az önmagát kinyilatkoztató Isten mond és ígér. A hit tehát emberi aktus, mely az ember válasza erre a szeretetből fakadó isteni önkinyilvánításra. A hit engedelmissége (*obbedientia*) születik meg az istenkereső emberben, mellyel oda-hallgat (*ob-audire*) Istenre, aki maga az Igazság, és aki Igéje (*Logos*) által nemcsak teremt és újjáteremt, hanem tanít is bennünket az ő igazságaira (vö. KEK 144, 154-155).

A hit kegyelem

Amikor Péter megvallotta, hogy Jézus a Messiás, az Üdvözítő ezt mondta neki: „Boldog vagy, Simon, Jónás fia, mert nem a test és a vér nyilatkoztatta ki ezt neked, hanem az én mennyei Atyám” (Mt 16,17). A hit tehát nem csupán emberi cselekvés gyümölcse, hanem Isten kegyelmi ajándéka is. Befogadásához és megvallásához szükséges a Szentlélek indítása (vö. KEK 153).

Hit és értelem

Sokan úgy gondolják, hogy a hit és az értelem egymással ellentétben állnak, vagy egymás riválisai az igazság megismerésében. A hit keresi a megértést, ezért az ember értelmével is kutatja azt, akiben hisz, és akit még jobban meg akar ismerni (vö. KEK 156.158). A hit és az értelem viszonyáról mondja Boldog II. János Pál pápa a *Fides et ratio* kezdetű enciklika elején: „A hit és az ész két szárny, melyekkel az emberi szellem fölemelkedik az igazság szemlélésére. Maga Isten oltotta az emberek elméjébe a törekvést, hogy meg akarják ismerni az igazságot és önmagukat, és Istent megismerve és szeretve eljuthassanak önmaguk teljes igazságához.”⁴

A hit az örök élet kezdete, és szükséges az üdvösséghez

Ugyanakkor „hinni Jézus Krisztusban és abban, aki őt üdvösségünkért elküldte, elengedhetetlenül szükséges ezen üdvösség eléréséhez” (vö. KEK 161).

³ STh II-II, 2, 9c.

⁴ II. JÁNOS PÁL, *Fides et ratio* enciklika, in AAS 91(1999) 5–88, 1.

Az üdvösséghez tehát nem elég egyszer elnyerni a hitet, abban állhatatosan ki is kell tartani (vö. KEK 162), és növekedéséért folyamatosan tenni is kell.

A hit az örök élet kezdete is a hívő ember számára, hiszen életének forrására, értelmére és végső céljára irányítja a zarándok Egyház figyelmét (vö. KEK 163–165), valamint életközösségbe hoz Istennel. Feltétele az Isten Országába való belépésünknek (vö. KEK 542).

2. A HIT TARTALMÁRÓL

Hitünk azonban nem csupán *actus humanus*, hanem tartalma is van, melyet a hívő ember elsajátítani, és a hívő élet gyakorlatában valóra váltani hivatott. „Valójában ugyanis mély egység van a hit aktusa és a tartalom között, amelyhez beleegyezésünket adjuk” (PF 10). A hagyományos, Szent Ágoston-i kategóriákat követve megállapíthatjuk tehát, hogy hitünk nem csupán Istenre való ráhagyatkozásból és bizalomból, hitaktusból áll (*fides qua creditur*), hanem tárgya, tartalma is van (*fides quae creditur*), mely végső soron Istenre irányul.⁵

A hit megvallásáról általában

Az Ósegyház tagjai kezdettől fogva megvallották hitüket. Jóllehet nem szoktuk a hitvallások között megnevezni, de gondoljunk először is az „*Ikthüsz*” – akrosztikonra („Jézus Krisztus, Isten Fia, Megváltó”). Az egyszerűbb és a tagolt hitvallások rövid, lényegretörő, rögzült szóhasználatú formulák által fogalmazták meg a legfőbb hitigazságokat. Ezeket az Egyház jóváhagyta, és a hívők, illetve a kereszttelendők számára a hit megvallására szolgáltak.⁶ Ez is jelzi: hitünknek tartalma van, mely a történelem során fokozatosan az Egyház tagjai elé tárult és rendszereződött. Volt és van is mit megvallanunk, sőt továbbadnunk a szentháromságos egy Istennek, Üdvözítőnk és a megváltás művének ismeretéről, valamint a kegyelem, a szentségek, az Egyház, Szűz Mária és az ember szerepéről az üdvösség művében, nem is szólva hitünknek az egész teremtés eredetére és végső céljára vonatkozó tanításáról. A tartalom megismerése pedig a hit megvallására sarkall, mely a hittartalom továbbadásának első lépése.

⁵ Vö. SZENT ÁGOSTON, *De Trinitate* 13, 2, 5.

⁶ Ld. DENZINGER, H. – HÜNERMANN, P., *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai* (Budapest 2004) 1–76. A „Denzinger” egyszerre tartalmaz egyszerű és tagolt hitvallásokat, ez utóbbiak legtöbbször a Szentháromság személyeinek megvallása szerint tagozódnak.

A tanítás feladata

Krisztus – az Egyház kormányzásának és megszentelésének *munusai* mellett – apostolaira bízta a tanításnak, vagyis lényegében a hittartalom továbbadásának kötelezettségét (*munus docendi*) is.⁷ Az apostoli jogfolytonosság révén ez a feladatuk az apostolok utódainak, vagyis a püspököknek, valamint munkatársaiknak, a papoknak is, akik az *Ordo* által szintén részesültek Krisztus papságából. A hittartalom továbbadásában mintegy kegyelmi többletet jelent, ha azt püspökök vagy papok teszik, hiszen ők – a szentelésből fakadóan – Krisztusnak nemcsak a nevében, de a személyében is végzik a fenti három *munusban* gyökerező funkcióikat (vö. Az Egyházi Törvénykönyv, 1008. kánon).

Hitünk megvallása a XVI. Benedek pápa tanításában

XVI. Benedek pápa a 2012. évi püspöki szinódus első napján a napközi imaóra „*Most jöjj, Szentlélek, szállj közénk*” kezdetű *Tertia*-hymuszáról tartott elmélkedésében is szólt a hit megvallásáról. A második versszakban szereplő *hitvallás* szó a latinban *confessió*ként szerepel,⁸ mely megvallásra utal (ezért a gyónásra is szoktuk alkalmazni), jelen esetben pedig a hit megvallására. Később az egyházi szóhasználatban már a *professio* szerepel (ti. *fidei*), de – mint a Szentatya is kiemelte – a *confessio* inkább hordoz magában egyfajta *martyrológiai* jelentést, tanúságtévő erőt, mellyel a hitvalló helyt tud állni a hit ellenségeivel szemben, és meg is tudja fogalmazni tanúságtételként önmaga és mindenki számára, hogy mit és miért hisz.⁹

A Szentatya korábban többször is hangsúlyozta már szóban a tartalomorientált hitoktatás („*catechesi contentutistica*”) égető szükségességét az egész világon, de különösen az új evangelizációra szoruló Európában. Semmiképpen nem új tartalomról van szó, és nem is pusztán egyes régi, kiüresedett gyakorlatok hittartalommal való megtöltéséről, hanem egyfajta megújult inkulturációról, a hit tartalmának új lendülettel és a Szentlélek világosságában megújult szívvel és értelemmel való továbbadásáról. Ahogy a pápa a *Porta fidei*ben is megfogalmazza: „Nem fogadhatjuk el, hogy a só ízét veszítse, sem azt, hogy véka alá rejtjük az igazságot (vö. Mt 5,13-16)” (PF 3).

⁷ II. Vatikáni Zsinat, *Lumen gentium* konstitúció, in AAS 57 (1965) 5–64, 25.

⁸ „Száj, nyelv, érzék és erő zengjen *hitvalló* éneket” – „*Os, lingua, mens, sensus, vigor confessionem personam*”.

⁹ Vö. XIII. ASSEMBLEA GENERALE ORDINARIA DEL SINODO DEI VESCOVI, *Meditazione del Santo Padre Benedetto XVI nel corso della prima congregazione generale* (Aula del Sinodo, 8 ottobre 2012).

3. GYAKORLATI IRÁNYELVEK

A Hittani Kongregáció William Levada bíboros vezetésével 2012. január 6-án megfogalmazott egy, a Hit Évéhez adott javaslatokat és lelkipásztori útmutatást tartalmazó dokumentumot.¹⁰ Részben ebből, részben pedig a már többször idézett *Porta fidei*ből merítve fogalmazzunk most meg néhány gyakorlati irányelvet a teljesség igénye nélkül.

Elmélkedés a hitvallásról, hitünk alapigazságairól

„Nem véletlen, hogy az első századokban a korai keresztényeknek meg kellett tanulniuk a hitvallást. Mindennapi imádságuk volt, hogy meg ne feledkezzenek a keresztségben kapott köteleességükről” – írja XVI. Benedek pápa (PF 9). Ennek nyomán szorgalmazzuk mi is, hogy a Hitvallás kapjon nagyobb szerepet életünkben. Ne csupán egy vasárnaponként „elhadart” miserészlet legyen, hanem valódi imádság, melyben *lex orandi* és *lex credendi* szoros egységet alkot. Tartsunk elmélkedéseket, katekézist a benne foglalt hitigazságokról! Kezdjük azzal, hogy először mi magunk elmélkedünk róluk. Sőt, nem szégyen elővenni a régi teológiai tankönyveket, jegyzeteket sem, és néha feleleveníteni egy-egy témát, vagy akár elmélkedni egy-egy igazságról, átimádkozott valósággá téve a teológiát.

A Katolikus Egyház Katekizmusának előtérbe helyezése

Boldog II. János Pál pápa a *Fidei depositum* kezdetű apostoli rendelkezéssel, vagyis a legmagasabb szintű tanítóhivatali megnyilvánulás által tette közzé 1992-ben a *Katolikus Egyház Katekizmusát* az egész Anyaszentegyház számára. A Szentatya így fogalmazott ebben a dokumentumban: „A hitletétemény őrzését az Úr adta Egyháza feladatául, s az Egyház e feladatot minden időben teljesíti.”¹¹ Ilyen jeles „feladatteljesítés” volt a Katekizmusnak ez a II. Vatikáni Zsinat utáni kiadása is. Fel kell ismernünk: igenis állnak rendelkezésünkre hatékony, alkalmas és elérhető eszközök, hogy hitünk igazságait minél mélyebben megértsük, és hiteles módon továbbadjuk.¹² Enélkül elképzelhetetlen Európa és benne hazánk újraevangelizálása! Külön figyelmet érdemel, és a híveknek

---

¹⁰ HITTANI KONGREGÁCIÓ, *Javaslatok és lelkipásztori útmutatás a Hit évéhez*, in AAS 104 (2012) 2, 127–139.

¹¹ II. JÁNOS PÁL, *Fidei depositum* apostoli rendelkezés, in AAS 86 (1994) 113–118.

különösen is ajánlanunk kell, hogy szerezzék be és olvassák minél gyakrabban a Komentáriumot, mely a KEK rövidebb, lényegretörő összefoglalását adja. Nagyon alkalmas eszköz arra, hogy hitünk igazságait egyszerű és világos fogalmakkal megtanuljuk és megtanítsuk. Megdöbbentő néha hallani idősebb emberektől is, hogy milyen pontosan tudják még mindig a gyermekkorukban megtanult hitbeli definíciókat, és nem ritkán azt is, hogy azok milyen fontos támpontokat adtak számukra hitük megéléséhez és továbbadásához, különösen a nehézségek idején. Érdemes tehát a Komentáriumot a hitoktatásban, sőt, homíliára készülés során is használni.

Megkülönböztetett figyelem a szentségek kiszolgáltatásakor

XVI. Benedek pápa írja: „a liturgia és a szentségek nélkül a hitvallás nem lenne hatékony, mert hiányozna a kegyelem, amely fenntartja a keresztyének tanúságtételét” (PF 11). A szentségek ereje – mint tudjuk – *ex opere operato* hat, tehát az általuk elnyert kegyelem nem függvénye a kiszolgáltató hitének. Mégsem teljesen mindegy, hogy a szentségek kiszolgáltatója élő hitről tesz-e tanúságot, vagy csupán feladatát végző funkcionáriusnak bizonyul.

Hitünk eredményes továbbadásához hozzátartozik, hogy lehetőséget biztosítsunk a híveknek a napi áldozásra és a rendszeres szentgyónásra, a liturgiában pedig felismerhessék, hogy az valóban a kegyelmi élet „csúcsa és forrása”¹³ minden hívő számára. Ha az eredménytelenségek láttán erőt is vesz rajtunk a csüggedés, ne feledjük, hogy a Szentlélek elér oda, ahová mi szűkös eszköztárunk és emberi korlátaink miatt képtelenek vagyunk. Krisztus keresztfájdolata nem valami archiválódó, „muzeális” valóság, hanem annak kegyelmi hatása két évezreden át folytonosan kiáradt és ma is kiárad az Egyház minden tagjára, valahányszor a szentmiseáldozatot bemutatjuk, valamint hogy az Egyházban ma is ugyanaz a kegyelem működik, mellyel a Szentlélek az apostolokat „az emeleti teremben” eltöltötte (vö. ApCsel 2). Ennek kapcsán olvassuk a *Porta Fidei*-ben: „Az Egyház éppen Pünkösdkor mutatja meg nyilvánvalóan a hit megvallásának, és félelem nélküli, mindenkinek szóló hirdetésének nyilvános természetét. A Szentlélek ajándéka tesz képessé bennünket a misszióra és erősít meg, tesz bennünket becsületessé és bátorrá” (PF 10).

¹² Gondoljunk itt a *Katolikus Egyház Katekizmusára*, a 2008-ban megjelent, új, hivatalos magyar fordítású Szentíráásra, az 1983-as *Egyházi Kódexre*, a II. Vatikáni Zsinat dokumentumainak illetve a „Denzinger”-nek a kiadására vagy a Társulatnál megjelent teljes hittankönyv-sorozatra.

¹³ II. Vatikáni Zsinat, *Sacrosanctum Concilium* határozat, in AAS 56 (1964) 97–113,10.

A hittartalom elsőbbsége minden módszer fölött

VI. Pál pápa szavait, mely szerint a mai kor embere szívesebben hallgat tanúkra, mint tanítókra,¹⁴ sokan félreértelmezték. Hitünk továbbadásához valóban fontos a továbbadó hitelessége, az átadott tartalom befogadását segítheti az átadó személyes tanúsága, vagyis az, hogy ő maga mennyire éli meg azt, amiről beszél. De ez nem azt jelenti, hogy a hittartalom átadását illetően a tanúságtételnek meg kellene előznie a személyes készülletet és a tartalom ismeretében való elmélyülést. És a továbbadásnak sem véleményekből, érzelmi elemekből kell állnia, hanem lényegileg a hit tartalmából. A szociológia, a pszichológia és egyéb tudományok professzionális művelése is növelheti a hittartalom továbbadásának hatékonyságát, sőt azok kutatási eredményei a *pre-evangelizációban* is jelentős sikerrel használhatók, azonban semmiképpen sem helyettesíthetik a hit tartalmát. Szükséges a hittartalom továbbadásában az inkulturáció, hiszen a nyelv, a kifejezések, a fogalomvilág, és egyáltalán a kulturális háttér elengedhetetlen ahhoz, hogy mondanivalónkat egy másik emberrel közöljük. Szent Pál apostol is ezt támasztja alá, amikor azt írja: „A hit hallásból fakad” (Róm 10,17). A hívő ember tehát fontos közvetítője a hitnek, s ezt az isteni kegyelem mellett a maga személyes adottságaival, felkészültségével, kulturális sajátosságaival teszi. Fontos, hogy az átadás módszere megfelelő legyen, de sohasem a módszereké és a segédeszközöké az elsőbbség, hanem a hittartalomé. Sohase kerülje el figyelmünket a lényeg: Jézus Krisztus, „a hit szerzője és beteljesítője” (Zsid 12,2), akivel az Egyház két évezredes tanítása és hívő gyakorlata révén léphetünk közösségre.

4. AZ EGYHÁZ ANYJA MINT HITÜNK OLTALMAZÓJA

Hitünk tartalmának továbbadásában nem vagyunk egyedül: segítségünkre siet a szentek közössége és különösen is Egyházunk Anyjának, a Boldogságos Szűz Máriának közbenjárása. A Katekizmus így fogalmaz: „A hívő engedelmességet legtökéletesebben Szűz Mária valósította meg” (148). Benedek pápa pedig így tanít a *Porta Fidei*-ben (13): „Mária hittel fogadta az Angyal szavát és odaadó engedelmisséggel hitt az üzenetnek, hogy Isten anyjává lesz (vö. Lk 1,38). Erzsébetet látogatva magasztaló énekkel dicsőítette a Magasságbelet csodáiért, amelyeket azokban művel, akik benne bíznak (vö. Lk 1,46-55).

¹⁴ Vö. VI. PÁL, *Beszéd a „Consilium de Laicis” tagjaihoz* (1974. október 2.), in AAS 66 (1974) 568.

Szüességét megőrizve örömmel és megindultsággal hozta világra egyetlen Fiát (vö. Lk 2,6-7). Jegyesében, Józsefben bízva menekült Jézussal Egyiptomba, hogy mentse Heródes üldözése elől (vö. Mt 2,13-15). Ugyanezzel a hittel követte az Urat, amikor az prédikált, s vele maradt a Golgotán is (vö. Jn 19,25-27). Mária hittel ízlelte Jézus feltámadásának gyümölcsseit, s mindent megőrizve szívében (vö. Lk 2,19,51) átadta a Tizenkettőnek, akik ott voltak vele együtt a Cönákulumban, hogy megkapják a Szentlelket (vö. ApCsel 1,14; 2,1-4).”

Legyen szabad még a Szentatya szavaihoz egy lényeges eseményt hozzáfűznöm: a kánai menyegző csodáját, ahol Mária hittel teli lélekkel Fiára mutatva mondja a szolgálknak: „Tegyetek meg mindent, amit csak mond!” (Jn 2,5). Mint egy végrendelet, olyan súllyal hat az Istenanya felszólítása, hiszen többször már a Szentírásban nem szólal meg. Ezek az ő utolsó, definitív, számunkra is igen fontos üzenetet hordozó szavai: tegyük meg, amit Jézus mond, legyen számunkra mindennél fontosabb az ő tanítása.

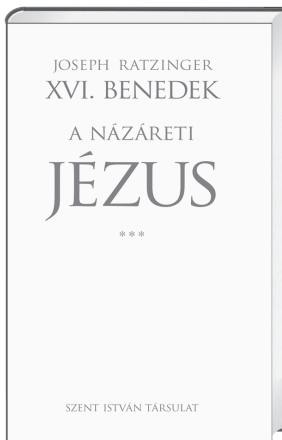
BEFEJEZÉS

Valóban sok mindent mondott, tanított, parancsolt az Isten Fia, amit a Kinyilatkoztatás megőrzött az Egyház számára. Hitünk alapvetően ennek hallgatásából fakad (vö. Róm 10,17). Zárásként fordítsuk figyelmünket a missziós parancsra, mellyel a hit továbbadásának kötelezettségét ruházta apostolaira. Ez álljon mindenkor előttünk, ez indítson és lelkesítsen pasztorális munkánkban: „Menjetek tehát, tegyétek tanítványommá mind a népeket! Kereszteljétek meg őket az Atya, a Fiú és a Szentlélek nevében, és tanítsátok meg őket mindannak a megtartására, amit parancsoltam nektek. S én veletek vagyok mindennap, a világ végéig” (Mt 28,19-20).

Joseph Ratzinger • XVI. Benedek

A Názáreti Jézus III.

A gyermekségtörténet

XVI. Benedek pápa Jézus-könyvének harmadik részében Jézus gyermekségtörténetéről ír. Múltbéli és jelenkori magyarázókkal párbeszédet folytatva azt igyekszik feltárni, hogy az evangéliumok elbeszélése alapján mit tudhatunk meg Jézus születéséről és gyermekkoráról.

Remélem, hogy ez a kis könyv – a határai ellenére – sokakat segíthet Jézushoz vezető, illetve Jézussal járt útiúton.

Joseph Ratzinger
XVI. Benedek

208 oldal, kemény táblás, Ára: 2400 Ft

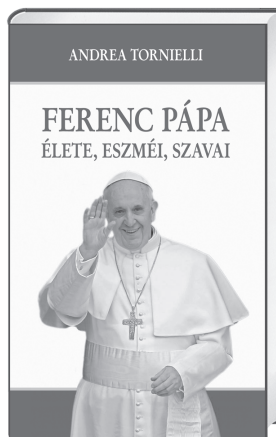
Andrea Tornielli

Ferenc pápa

Élete, eszméi, szavai

Jorge Mario Bergoglio a pápaválasztó bíborosok – sokak számára meglepetésként – a Katolikus Egyház élére emelték, s aki Assisi nagy szentje után a Ferenc nevet vette fel. Olasz származású, de argentin; jól képzett jezsuita, ugyanakkor „Isten Szegénykéjének” az útját járja. Nagy tapasztalattal rendelkező előadó, akinek rögtönzéseit nemcsak a katolikus hívek, hanem a keresők, az elesettek, iskolázatlanok is azonnal értik. A legfőbb méltóság hordozója, aki céltudatosan jó példával jár elől az egyszerűség megvalósításában, vagyis azt tanítja, amit maga is megél, és megéli azt, amit tanít. Az életét, eszméit és megnyilatkozásait bemutató könyv megismerteti az olvasót azzal az emberrel, akire hívők és nemhívők egyaránt várakozással tekintenek.

286 oldal, kemény táblás, Ára: 1900 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda, 1364 Budapest, Pf. 277.

TELEFON: 318-6957 • FAX: 317-0974

www.szitkonyvek.hu

♦♦♦ MAREK BABIC

Augustinus Aurelius – A pogány filozófia keresztelője, teológus vagy autentikus keresztény filozófus?

Augustinus Aureliust (354–430) a legnagyobb és leghatásosabb egyháztanítónak tartják a katolikus egyház történetében. E tanulmány fő kérdése a keresztény tanító gondolatrendszerének hitelessége a késői antik világ konkrét kulturális feltételei között, amikor a kereszténység és a klasszikus pogány kultúra civilizációs körei kölcsönösen konfrontálódtak és kiegészítették egymást. Augustinus csupán interpretátora és közvetítője volt a görög filozófiának, amit felhasználott a Bibliában feltűnt keresztény dogmák kifejtése számára, vagy eredeti keresztény filozófusnak tarthatjuk? Milyen mértékben volt tudatában a keresztény teológia tudatos függőségének azon interpretációs és argumentációs eszköztől, amelyeket az ő idejében csak a pogány görög filozófia nyújthatott?

Ez a tanulmány két részre oszlik. Az elsőben, amit az „Augustinus és gondolkodása a pogány kultúra kontextusában” címmel foglalhatnánk össze, Szent Ágoston művének és gondolkodásának általános jellemzése lesz a figyelem középpontjában (az életrajzi és történeti körülmények említésére csak a konkrét művel vagy gondolatrendszerrel kapcsolatban kerül majd sor). Három fő vonásra koncentrálunk: Ágoston művének progresszivitása, a filozófia és a teológia viszonya és a három nagy kulturális kör beolvadása művébe.

A második részben Ágoston filozófiájára összpontosítunk. Kísérletet teszünk azon élet- és művelődési kiindulópontok elemzésére, amelyek Ágostont determinálták saját filozófiája kialakításában, amit minden, tehát teológiai, exegetikai és történelmi munkájában alkalmazott. Végül Ágoston filozófiájának fő vonalaival foglalkozunk, keresztény filozófiai gondolkodása legsajátabb jellemzőinek körülhatárolásával keresztény filozófiai gondolkodásának kapcsolatában a pogány filozófiával.

Progresszivitás. Ágoston gondolkodásának egyik legjellegzetesebb vonása az, hogy állandó fejlődésben volt, az életkörülmények vagy folytonosan

különböző teológiai-filozófiai viták hatása alá került.¹ Maga Ágoston nyilatkozta, hogy ő olyan férfi, aki úgy ír, ahogy halad, és úgy halad, ahogy ír,² tehát néhány nézetét idővel elveti, módosítja, vagy új felismeréssel egészíti ki.

Gondolkodásának fejlődése nyomon követhető munkáinak egybevetésével a kronológiai sorrend alapján. Cassiciacumi Dialógusai, amelyeket közvetlenül a megtérés³ után írt, optimista hitéről tanúskodnak, hogy filozófiai kontempláció segítségével megközelíthető az igazság, míg a későbbi munkákban inkább az ember és Isten közötti leküzdhetetlen különbség hangsúlyozása vehető észre, valamint a kegyelem, az alázat és a hit szükségessége.

Ágoston gondolkodásának fejlődésében három mérföldkövet⁴ találunk. Az első áttérése és megkeresztelkedése 386-ban, amit cassiciacumi tartózkodása és működése követett;⁵ a második, amikor 391-ben Hippói Valerius püspök pappá szentelte, ami után a Biblia intenzív tanulmányozása és a kolostori élet következett; a harmadik a válasz Simplicianusnak (Szent Ambrus utódjának) 396-ban, aki Pál a rómaiaknak írt levelének⁶ magyarázatát kérte Ágostontól. A feleletet Simplicianusnak⁷ már püspökként írta, vázolván a tanítást az üdvözülésről és az eredendő bűnről. Mindezek a mérföldkövek jelentős eltolódást mutatnak Ágoston hozzáállásában felismerésének forrásaihoz, azaz a Bibliához, pogány és keresztény szerzőkhöz.

Néhány kutató állítása szerint igen nagy különbség létezik a korai és a késői alkotások között.⁸ Ez a legnagyobb és legfeltűnőbb változás 388–389-ben következett be. Addig Ágoston kis értelmiségi-tudós köröknek írt elméleti filozófiai kérdésekről. Saját örömeire alkotott, és hogy előrehaladjon a megis-

¹ Ágoston püspökként számos eretnekséggel konfrontálódott. Közülük a pelagianizmus és a donatizmus volt a legsúlyosabb. Ágoston életének ezzel a vonásával általában foglalkozik Bonner monográfiája: BONER, G., *St. Augustine: His Life and Controversies* (Norwich 1986; reprint: Morehouse Publishing Co. 1995).

² *Ep.* 143.

³ *De pulchro et apto* című írása, ami megtérése előtt készült, nem maradt fenn.

⁴ Vö. RIST, J. M., *Augustine: Ancient Thought Baptized* (Cambridge 1994) 14–16.

⁵ Ágoston gondolkodásának megtérése előtti fejlődéséről eddig a legjobb munka: O'MEARA, J. J., *The Young Augustine: The Growth of St. Augustine's Mind Up to His Conversion* (Longman, Gree & Co. 1954).

⁶ Róm 9,1-29. Szent Pál itt arról beszél, miért vonta meg Isten jóindulatát a zsidóktól, szól Isten akaratának szabadságáról és a pogányok üdvözüléséről.

⁷ *De diversis quaestionibus ad Simplicianum* 1, 2.

⁸ Vö. NEUMANN, U., *Augustin* (Praha 1998) 53.

⁹ A késő antik korban a filozófia nemcsak a Római Birodalom keleti részében volt a műveltség alapja, hanem a nyugatban is. Cassiodorus megőrizte számunkra a filozófia fogalmának hat meghatározását, amiket a késő antik iskolai oktatásban használtak: 1) a lét megismerése és a lét módja; 2) az isteni

merésben. De 390 után, amikor fia, Adeodatus meghalt, Ágoston úgy döntött, hogy kifelé terjeszti gondolatait és harcol a helytelen koncepciók ellen. Egyszerűen olyan kereszténység terjesztését kezdte az egyszerű nép között, amit maga képzelt el.

Filozófia-teológia. Ágoston tanításának támasztó eleme a teológiai irány a filozófián keresztül. Itt merülnek fel az alapkérdések – mit értett tehát Ágoston filozófián, és miként különbözik az ő filozófiaértelmezése a szó mai értelmében.⁹ A filozófia szeretet a bölcsességhez, és Ágoston tudatában van, hogy ezt a terminust először Püthagorasz használta.¹⁰ Ágoston igyekezett meghatározni a bölcsességet, hogy a filozófia szó konkrét értelmet kapjon. A *Contra academicosban* (386) a bölcsesség definícióját az emberi és isteni dolgok tudományaként¹¹ használta. Egyik későbbi művében – *De Trinitate* (399–419) – Ágoston már megkülönbözteti a bölcsességet (*sapientia*) és a tudományt (*scientia*). Míg a *sapientia* az örök dolgok ismerete, a *scientia* a mulandó dolgok ismerete.¹² Hogy mit értett pontosan Ágoston a mulandó dolgok ismerete alatt, ismét a *Contra academicosban* találjuk: „Az emberi dolgok ismerete az, amivel felismerhető az okosság fénye, a mértékletesség szépsége, a bátorság ereje, az igazságosság tisztasága.”¹³

Ágoston nem a mulandó és emberi dolgok ismeretében látta a filozófia lényegét, hanem az örök Isten három személyének megismerésében. Ezt az Isteni államban fejtette ki legjobban és legvilágosabban, ahol az Ó- és Újszövetség által inspirálva ezt írta: „Ha a bölcsesség Isten, aki mindent alkotott,

---

és emberi dolgok megismerése; 3) előkészület a halálra; 4) az ember Istenhez hasonlítása; 5) minden művészet művészete és minden tudomány tudománya; 6) szeretet a bölcsességhez. „Philosophia et divinarum humanarumque rerum, in quantum homini possibile est, probabilis scientia: aliter, philosophia est ars artium et disciplina disciplinarum. Rursus, philosophia est meditatio mortis, quod magis convenit Christianis, qui saeculi ambitione calcata, conversatione disciplinabili, similitudine futurae patriae vivunt, sicut dicit Apostolus: In carne enim ambulantes, non secundum carnem militamus (2Kor 10,3); et alibi: Conversatio nostra in coelis est (Flp 3,20). Philosophia est assimilari Deo secundum quod possibile est homini.” *De artibus ac disciplinis liberalium litterarum* 3, *Philosophie divisio*.

¹⁰ Arról, hogy a filozófia terminust először Püthagorasz használta, Ágoston Cicero *Tusculanae disputationes* c. művéből hallott (5, 8-10).

¹¹ *Contr. ac.* 1, 6, 16: „Sapientiam esse rerum humanarum divinarumque scientiam.”

¹² *De Trin.* 14, 1, 3: „Verum secundum hanc distinctionem qua dixit Apostolus, Alii datur sermo sapientiae, alii sermo scientiae; ista definitio dividenda est, ut rerum divinarum scientia proprie sapientiae nuncupetur, humanarum autem proprie scientiae nomen obtineat.”

¹³ *Contr. ac.* 1, 6, 17: „Illa est humanarum rerum scientia, qua novit lumen prudentiae, temperantiae decus, fortitudinis robor, iustitiae sanctitatem.”

miként azt az isteni tekintély és igazság megmutatta, az igazi filozófus Isten kedvelője.”¹⁴ Isten Ágoston figyelmének középpontja egész írói munkássága alatt, és ennek rendeli alá egész intellektusát, a filozófia és a teológia elválaszthatatlanul összekapcsolódik úgy, hogy az ész támogassa a hitet és fordítva. Ágoston mindezt utánozhatatlan lelkesedéssel tölti meg, ami szívéből árad ki, és ezzel műveiben ötvöződik a görögök spekulatív tehetsége, a rómaiak praktikus szelleme és a maga vonzó érzékenysége és égő lelkesedése az igazságért.

Itt találjuk a különbségeket a filozófia értelmezésében, ahogy azt Ágoston gondolta és a mai filozófia meghatározása között. Míg Ágoston és keresztény kortársai számára (a pogányoknak is) a filozófia életmód volt, a jó és az élet boldogságának keresése, a 21. században a filozófia konkrét akadémiai diszciplína, amelyben az igazság keresése gyakran indifferens módon, az életstílustól elválasztva folyik.¹⁵

A filozófia, a teológia és a retorika egybeolvadása jelentős mértékben nem ellenőrizhető, mivel Ágoston nem különböztette meg a pontos határokat e tudományok között, miként azt ma a modern tudomány teszi.¹⁶ Ágoston bizonyára nem értene egyet sem a „filozófus”, sem a „teológus” címmel, mivel nem is ismerte ezt a felosztást, miként az a világ sem, amelyben élt. Az antik világban az volt „filozófus”, aki bizonyos, az embernek értéket és célt adó teóriák szerint igyekezett felfogni a világot és az életet. A „teológus” az volt, aki az „isteniről” elmélkedett és beszélt, és ez az isteni bármi örök és változhatatlan lehetett, de legalább valami hosszan tartó és erősebb, mint az ember. A „teológus” lehetett metafizikus, mitológiával foglalkozó, asztrológus. Ennek ellenére is vizsgálhatjuk Ágoston filozófiáját vagy teológiáját, ám azzal a feltétellel, hogy e terminusokat nem kifejezetten modern kontextusban értelmezzük.

Két kultúra összeforrása. Ágoston további kifejező erejű jellemzése, hogy életében három nagy világ találkozott a maga kulturális és gondolati gazdagságával, amiből azt, amit a legjobbnak gondolt, transzformálta (bizonyos módosítások után) a keresztény világba. Ez volt a *római-latin* világ, amelyben született, növekedett, művelődött és élt, azután a *keleti (orientális)* világ,

¹⁴ *De civ. Dei* 8, 1: „Porro si sapientia Deus est, per quem facta sunt omnia, sicut divina auctorita veritasque monstravit, verus philosophus est amator Dei.”

¹⁵ Ágoston filozófusként érdekesen jellemzi: TESKE, R., *Saint Augustine as Philosopher: The Birth of Christian Metaphysics*, in *Augustinian Studies* 23 (1992) 7–32.

¹⁶ Az Ágoston felfogása szerinti filozófia-teológia kapcsolatáról szóló klasszikus munka a 20. század egyik legjelentősebb katolikus teológusának tollából jelent meg: GILSON, E., *The Christian Philosophy of Saint Augustine* (New York 1960).

amellyel megismerkedett és a manicheizmus közvetítésével bizonyos időre azonosult, végül a görög világ, amit a szkeptikus és az újplatonista filozófia tanulmányozásán keresztül ismert.

Ágoston nem volt valami teljesen új felfedezője a keresztény doktrínában. Előtte már teológusok és apologéták generációi öntöttek formába egyes problémákat és oldották meg őket, de Ágoston volt az első, aki kialakította a keresztény doktrína szilárd és egységesített rendszerét, amit a nyugat-európai középkor átvett, és a már korábban definiált dogmák többségét „világos fénybe” helyezte. Ezzel Ágoston a katolikus egyház legjelentősebb és legnagyobb hatású dogmatikusává és egyben az emberiség egyik legnagyobb génuszává vált. Ágoston génusza éppen az antik pogány kultúra és a keresztény hagyomány mesteri egyesítésében rejlik egy összetartozó egységbe.¹⁷ Jeromos is az antik kultúra zseniális örökösei közé tartozott, de az ő jelentősége korántsem olyan látványos, mint Ágostoné. E két szellemóriás összehasonlítása rendkívül érdekes témánkkal kapcsolatban. Curtius irodalomtudós olyan egybevetést nyújt számunkra, ami szerintünk kiválóan megragadja a köztük lévő különbségeket: „Jeromosban találkozott a filológia és a szerzetesség, a kutató szenvedélye és az irodalmi humanizmus. Ebből semmit sem találunk Ágostonban. Ezért van viszont benne minden, ami Jeromosból hiányzik: a legfinomabb érzelmi élet és tűz a lélekben; ajándékkul kapta a lényeg megismerésének szomjúságát, ami könnyen felülemelkedik az egész tárgyi műveltségen. Nem törekszik semmiféle kiegyenlítésre a héber és a görög hagyomány között; ugyanazzal a nyersséggel állítja szembe az egyik világot a másikkal, amilyennel a földi közösséget Isten közösségével. Ugyanakkor a késő antik művelődési ideál szellemében formálódott, a retorika tanára és a platonisták diákja volt. A megtérés nyomán az a nézet alakult ki benne, hogy az egész művelődési munkát a hit szolgálatára kell fordítani.”¹⁸ Curtius mindenképp az irodalommal foglalkozott, és ebből a szempontból folytatta az értékelést: „Ágoston ugyanis nemcsak mély gondolkodó, hanem elsőrendű író is. Vallo-másai minden tekintetben a Nyugat egyik legnagyobb könyve. Stílusuk pedig – az antik széppróza. Az antik retorika eszközei itt állnak az új, keresztény spiritualitás szolgálatába.”¹⁹

¹⁷ PLANTINGA, A., *Augustinian Christian Philosophy*, in *Monist* 75 (1992) 3/291–320.

¹⁸ CURTIUS, E. R., *Evropská literatura a latinský středověk* (Praha 1998) 85.

¹⁹ Uo. 86.

A Vallomásoknak köszönhetően autentikus leírásunk van Ágoston filozófiához „fordulásáról”. Ez Cicero *Hortensius* c. írásának (nem maradt fenn) közvetítésével történt, amelyben a filozófiának valamiféle antik propagációjáról volt szó: „A tanrend szerint valamilyen Cicero-könyv került a kezembe, amelynek ékesszólását csaknem mindenki csodálta, de nem a szívét. A könyv buzdítás a filozófiára, a címe Hortensius. A könyv megváltoztatta nézetemet Rólád, Uram, és teljességgel megváltoztatta kívánságaimat és vágyaimat.”²⁰

A pogány Cicero, akit az iskolában mindenekelőtt a retorika, kevésbé a tartalom miatt olvastak, így fordítja egy tizenkilenc éves retorikahallgató diák figyelmét az igazság keresésére a filozófián keresztül.

Azután Ágoston, amint megismerkedett Cicero *Hortensius*ával, lelkesedni kezdett a filozófiáért, és a manicheusok tanításához csatlakozott, akiknek tíz évig maradt követője.²¹ Miután találkozása a manicheus Fausttal csalódást okozott, Karthágóból Rómába költözött, ahol az „Új akadémia” szkeptikus filozófiájával rokonszenvezett: „Nekem is eszembe jutott a gondolat, hogy azok a legokosabb filozófusok, akiket akadémikusoknak hívnak, akik azt tanították, hogy mindenben kételkedni kell, hogy az ember sohasem jut el az igazsághoz.”²²

384-ben Milánóban a retorika professzora lett. Ott találkozott Ambrus püspökkel, aki sok szempontból hatott rá. Szent Ambrus jól tájékozott olvasója volt az egykorú görög teológiának, és járatos volt a görög újplatonizmusban

²⁰ *Conf.* 3, 4: „... et usitato iam discendi ordine perveneram in librum cuiusdam Ciceronis, cuius linguam fere omnes mirantur, pectus non ita. sed liber ille ipsius exhortationem continet ad philosophiam et vocatur Hortensius. ille vero liber mutavit affectum meum, et ad te ipsum, domine, mutavit preces meas, et vota ac desideria mea fecit alia.”

²¹ LIEU, S. N. C., *Manicheism in the Later Roman Empire and Medieval China. Historical survey* (Manchester 1985).

²² *Conf.* 5, 10: „Etenim suborta est etiam mihi cogitatio, prudentiores illos ceteris fuisse philosophos, quos Academicos appellant, quod de omnibus dubitandum esse censuerant, nec aliquid veri ab homine comprehendi posse decreverant.” Ágoston viszonyáról a szkeptikus filozófiához: vö. CURLEY, A. J., *Augustine's Critique of Scepticism: A Study of Contra Academicos* (New York 1997).

²³ „A milánói katolikusoknak az volt az újplatonizmus, ami a XIII. század skolasztikusainak az arisztotelizmus: egyszerűen filozófia mint olyan, értelmileg igazsághoz kötve, olyan filozófia, amely néhány módosítás vagy áttétel árán képes volt segíteni a keresztény hitnek belső struktúráját és teológiaiailag pontosabbá tenni. Ebben a környezetben csakugyan teljesen természetes volt az átmenet Plotinosz Enneaszától János Evangéliumának prológusához vagy Szent Pálhoz.” MARROU, H.-I., *Svatý Augustin* (Rím 1979) 25–26.

²⁴ A manicheus tanítástól eltérően: „Mivel engem akkor is ilyen-olyan istenség annak hitére kényszerített, hogy a jó Isten nem teremtett semmiféle rossz lényt, meghatároztam magamnak két testi, egymással ellentétes okot, mindkettő végtelen, arossza azonban kisebb, a jobb nagyobb.” *Conf.* 5, 10.

²⁵ *Conf.* 7, 1.

és latin levezetéseiben, így Ágoston először találkozott a kereszténység platonizáló kifejtésével.²³ Ambrus képes volt az Ószövetség megvédésére a manicheus értelmezéssel szemben, és megértette Ágostonnal, hogy Isten a katolikus egyház kebelében is felfogható, mint egy bármiféle materialisságtól mentes tiszta szellem.²⁴

Az újplatonizmus gondolatvilágát a híres milánói püspökön kívül például Simplicianus katolikus pap,²⁵ Ambrus teológiai tanácsadója és későbbi utóda a milánói püspöki székben, valamint Mallius Theodorus is közvetítette.²⁶ Milánóban Ágoston nagy lelkesedéssel kezdett foglalkozni az újplatonista gondolatok tanulmányozásával: „...ezért szerzett be számomra egy rendkívül pöffeszkedő ember segítségével néhány, görögből latinra fordított Platón-könyvet.”²⁷ Ezekben a könyvekben találta meg János Előszavának implikált filozófiai gondolatát, hogy: „Kezdetben volt az Ige, az Ige Istennél volt, és Isten volt az Ige.”²⁸

Ágoston görög nyelvtudása. Itt két fontos ténytet kell figyelembe venni, amelyeknek alapvető hatása volt Ágoston kapcsolatára a pogány platóni filozófiával és értelmezésével – milyen nyelven olvasta a platonikusok könyveit, és milyen különbséget látott a platonizmusban és az újplatonizmusban.

Ágoston „másodkézből” ismerkedett meg az általános filozófiai eszmékkel és iskolákkal, ugyanis a görög, a filozófusok nyelvének ismerete számára erősen korlátozott volt.²⁹ A görög alapjait az antik iskola második fokozatán

²⁶ *De beata vita* 1, 1-5.

²⁷ *Conf.* 7, 9: „... procurasti mihi per quendam hominem, inmanissimo typho turgidum, quosdam Platoniorum libros ex graeca lingua in latinum versos.” Vö. GORMAN, M., *Augustine's Use of Neoplatonism in Confessions VII: A Response to Peter King*, in *The Modern Schoolman: A Quarterly Journal of Philosophy* 82 (March 2005) 3/227–233.

²⁸ Jn 1,1. Vö. KING, P., *Augustine's Encounter with Neoplatonism*, in *The Modern Schoolman: A Quarterly Journal of Philosophy* 82 (March 2005) 3/213-226.

²⁹ S. Angus a múlt század elején részletes elemző munkájában megállapította: „Ágoston munkái arról tanúsodnak, hogy limitált nyelvismerete volt a biblikus görögből, igen gyenge a patrisztikus görögből, és szemmel láthatóan semmi a klasszikus görögből.” ANGUS, S., *The Sources of the First Ten Books of Augustine's „De Civitate Dei”* (Princeton 1906) 276.

Számos tudós törekedett Angus nézetének igazolására vagy cáfolására. Angus oldalára állt H.-I. Marrou *Saint Augustin et la fin du culture antique* [(Paris 1938) 28-37] című könyvében, ugyanígy G. Bonner *St. Augustine of Hippo: Life and Controversies* [(London 1963) 394-395] című munkájában.

Ha figyelembe vesszük, hogy Az Isten városában (számításaink szerint) 93 görög szót találunk, és azt is a pogány filozófiával kapcsolatban, nem érthetünk egyet azzal az állítással, hogy Ágostonnak semmiféle görög tudása sem volt. Passzív biblikus görög tudását bizonyítják exegetikai munkái is, mint például az *Enarrationes in Psalmos*. Számunkra bizonyos mértékben előny Ágoston gyenge filozófiai görög nyelvismerete, mivel a latin szövegre koncentrálnunk a görög terminusok marginális elemzésével.

Homérosz olvasásával tanulta. Tizenhét éves kora óta, amikor ezt az iskola-fokozatot befejezte, nem igen érdekelte, hogy a görögben előrehaladjon, és úgy tűnik, sajnálta a fáradságot, hogy a könyveket görög eredetiben olvashassa. Bevallása szerint gyűlölte a görög irodalmat: „Miért gyűlöltem a görög irodalmat, amikor ugyanarról zengett? Hiszen Homér is tud írni ilyen meséket és ez olyan lebilincselő. Mégis ellenszenves volt. Meggyőződésem, hogy a görög fiúknak is nehéz Vergilius, ha úgy kell nekik tanulniuk, mint nekem Homéroszt. Egyáltalán nehéz megtanulni egy idegen nyelvet, ami mintha epével öntötte volna le a görög mesék minden finomságát.”³⁰

Mindannak nagy részét, amit a klasszikus vagy hellenisztikus görög filozófiából ismert, Cicero, a legnagyobb római szónok latin műveinek olvasásával szerezte. M. Tullius Cicero az ún. *quadruga auctorum* közé tartozott, Terentiusszal, Sallustiusszal és Vergiliusszal, akiket az iskolákban olvastak a birodalom idején. Cicero munkássága a retorika tanításának alapja volt, amit Ágoston ifjúkorában tanult, és később tanított. Így Cicero szónoki munkáinak tanulmányozása mellett eklektikus filozófiai egyeztetéseihez a már említett *Hortensius*, *Tusculanae disputationes*, *Academica* és mások.³¹ Cicerón kívül a klasszikus görög filozófia forrásaként szolgált neki a pogány polihisztor, Varro. A görög irodalom tanulmányozásához a római birodalom időszakában általában elegendő volt néhány, a római eklektikusoktól származó népszerű kézikönyv használata.

Ágoston ismeretei az eredeti újplatonista munkákról ezért kérdésesek, inkább vitathatók. Harmincévesen olvasta legkorábban Plotinosz *Enneades*ének latin fordítását Marius Victoriustól.³² Megtérésének idején már elolvasott néhány munkát Porfüriosztól, legvalószínűbben a Plotinosz *Enneades*éhez bevezetőként publikált *Sententiae*-t.³³ 400 előtt azonban Ágoston nem tulajdonított neki nagy jelentőséget, csak mint Plotinosz legfőbb tanítványát tartotta számon, akitől a filozófiai elméletekkel kapcsolatos néhány magyarázat nyerhető. Ez év után azonban Ágoston nagyobb figyelmet szentel Porfüriosznak, hogy a platonizmus gyenge oldalait hangsúlyozza. A bizonyítékokat a *De civitate Dei*ben találjuk, amiből kiviláglik, hogy Porfürioszt Az Isten városa

³⁰ *Conf.* 1, 14: „Cur ergo graecam etiam grammaticam oderam talia cantantem? Nam et Homerus peritus texere tales fabellas, et dulcissime vanus est, et mihi tamen amarus erat puero. Credo etiam graecis pueris Vergilius ita sit, cum eum sic discere coguntur ut ego illum videlicet difficultas, difficultas omnino ediscendae linguae peregrinae, quasi felle aspergebat omnes suavitates graecas fabulosarum narrationum.”

³¹ Cicero munkáinak hatásáról Ágoston filozófiai nézeteire két tartalmas munka van: HAGENDAHL, H., *Augustine and the Latin Classics* (Goteborg 1967); TESTARD, M., *Saint Augustin et Cicerón* (Paris 1958).

írásának idején intenzíven tanulmányozta, igaz, elsősorban apologetikai indokból.³⁴

Azt a tényt, hogy Ágoston bizonyára nem kedvelte a görög nyelvet, és valószínűleg főként a bibliai exegézishez használta, számításba kell vennünk Ágoston viszonyának kutatásakor az antik pogány gondolkodáshoz, különösen a filozófiához, ami görög környezetből indult ki. A pogány filozófiai elméletek értékelésekor lehetséges, hogy némelyeket nem értett meg eléggé, vagy a pontatlan fordítás miatt módosítva, netán tévesen jutottak el hozzá.³⁵ Ágoston húzódozását a pogány görög eredeti olvasásától tágabb következményekkel is bemutathatjuk – a platóni tanítás néhány elemének „megkeresztelése” során saját tanításába nem tudta következetesen megismerni és értelmezni a görög egyházatyák sokkal szofisztikusabb és kidolgozottabb filozófiáját, akik közvetlenül a pogány görög filozófia pozíciójából indultak ki. Ez végül paradox módon bizonyos előnyökkel szolgált neki – azzal, hogy gondolkodására nem neheztedek a görög egyházatyák filozófiai elemzései, hanem támaszkodhatott a platóni filozófia pogány tolmácsolásainak eredetibb közvetítésére: „Bár Ágoston bizonyos (nagyon-nagyon szerény) mértékben ismerhette a görög egyházatyák gondolatmenetét, mégis, törekvése során, hogy a platóni gondolati motívumokat kereszténnyé transzformálja, közvetlenül a platóni, latin-újplaton hagyománnyal került szembe. Nagy szerepet játszanak itt a Plotinosz-fordítások Marius Victorius tollából, ugyanúgy Victorius saját gondolkodása, amire sokkal erősebben hatottak a neoplatóni ’ontológiai konstrukciók’ és ’dedukciók’, mint a görög egyházatyák. Ha nem szabad is szem elől tévesztenünk, hogy már Ambrus sokkal keresztényiesítettebb, legalábbis keresztény módon értelmezve közvetítette Szent Ágostonnak a Plotinosz-féle gondolati örökséget – amint azt nemrégiben Courcelle számos kutatásában bizonyította –, mégis, Ágoston művének minden oldalán látjuk, hogy a platóni motívumok krisztianizációja közvetlenül az eredeti, nem krisztianizált platóni hagyományból jött létre (bármennyire is az a hagyomány mindenekelőtt latin forrásokból volt hozzáférhető számára). Ezért az sem lephet meg minket, hogy e hagyomány sok eleme Ágoston gondolati krisztianizációjában alapvetően

³² HAGENDAHL 586.

³³ RIST 8–9.

³⁴ Az alábbi helyeken említi Porfűrioszt vagy tanítását: *De civ. Dei* 10. 9, 11, 23, 28, 29; 12. 21; 13. 16-18; 19. 23; 22. 11; 22. 26.

³⁵ Ezt a folyamatot részletesen vizsgálta John M. Rist, a klasszika filológia és a filozófia professzora a torontói egyetemen. Többször idézett műve: *Augustine: Ancient Thought Baptized* (Cambridge 1994).

másként van bemutatva, mint a görögöknél, és hogy a platóni gondolati motívumok modifikációja Ágostonnál és azok interpretálása keresztény értelemben (bár nem kevésbé radikális, mint a görög egyházatyáknál) gyakran egészen másképp zajlik, mint például Nüsszai Szent Gergelynél.”³⁶

A másik oldalon „a források elemzése nem minden; csak a zseniális szintézis adja meg értelmét”, amint azt Julie Nováková, az Isten állama cseh fordításának szerzője 1943-ban definiálta: „Ugyanúgy anakronizmus, ha felróják Ágostonnak, hogy másodkézből szerezte klasszikus görög filozófiai ismereteit. Ebben korának gyermeke és iskoláik neveltje volt. Ezek forrástanulmányok helyett megelégedtek népszerű kézikönyvekkel, a római eklekticizmus hagyományait folytatva. Ezzel az úgymond opportunistá eklekticizmussal volt közös Ágoston részleges antik bölcsességismerete, de messze felülmúlta azt szenvedélyes ösztönével egy olyan rendszerért, amely tipikusan ágostoni törekvésének egyik megnyilvánulása volt az élet és a gondolkodás teljes rendszerére. A források elemzése nem minden; annak csak a zseniális szintézis ad értelmet.”³⁷

A platóni filozófia és Ágoston. Az újplatonizmus tanulmányozása 386 nyarán végül még ugyanazon év végén megtéréshez vezeti Ágostont. Megválnak a retorika tanítójának hivatalától, és Cassiciacumba húzódik barátaival, ahol az első filozófiai dialógusok keletkeztek. Magától értetődően ebben az időben a platonikusok és újplatonikusok tanításával megtelt szellemiségére nem lehetett hatás nélkül eszméik, amelyek gyakran megjelennek dialógusaiban.

Ágostonnak a pogány platonizmus „keresztény platonizmussá” transzformálásában jelentős személy volt Szent Ambrus (333–397) milánói püspök. Ambrus nem tűnik ki teológusként és filozófusként, elsősorban exegetikus művekkel foglalkozott, amelyekben Órigenészre és Nagy Bazilra támaszkodott. Platóni műveltsége abban is megnyilvánult, hogy tőlük vette át a magyarázat allegorikus módját. Gyakorló rómaiként nem követte a spekulatív tendenciát, viszont kiváló szónok volt.

Allegorikus bibliamagyarázata, ami közel állt a platonikusokhoz is, erősen hatott Szent Ágostonra, és így előkészítette megtérésének útját – legelőször szónoki teljesítményének szépségével, majd magával beszédeinek tartalmá-

³⁶ IVÁNKA, E. von, *Plato christianus* (Praha 2003) 199-200.

³⁷ AURELIUS AUGUSTINUS, *O Boží obci* (Praha 1950) 10-11 (a fordító bevezetője).

³⁸ *Conf.* 5, 14: „Cum enim non satagerem discere quae dicebat, sed tantum quemadmodum dicebat audire... veniebat in animum meum simul cum verbis, quae diligebam, res etiam, quas neglegebam.”

val. „Bár nem avval törődtem, amit Ambrus beszél, inkább avval, ahogyan beszél... mégis a szeretett szavakkal azok a dolgok is behatoltak szívembe, amelyekkel nem törődtem.”³⁸

Ambrus nagy hatással volt Ágostonra az eredeti bűnről szóló tanításban, ami az egyik leggyakrabban előforduló téma volt Ágostonnál: „Mint Ádám elbuktam, Ádámban kiűzettem a Paradicsomból, Ádámban meghaltam. Amint Ádámban vétkeztem, úgy vagyok most igazolva Krisztusban.”³⁹

Az Ágoston – Platón – Plotinosz kapcsolatáról bizonyos törvényszerűségek állapíthatók meg. Az első az, hogy Ágoston általában nem vont határozott határt Platón és Plotinosz tanítása között. A második az, hogy a platóni filozófia néhány elemét átvette a maga keresztény filozófiájába anélkül, hogy ezt elismerte vagy el akarta volna ismerni. A platonizmus bizonyos alap gondolatai, amelyeket Ágoston magáévá tett, egy rövid jegyzékbe foglalhatók, ám csak igen durva vonásokban. Főként az alábbi témákról van szó: a lelki világ önállósága, bármiféle materializmus elvetése, a realitás új felfogása, mindekenélőtt az a nézet, hogy a szellem és a lélek fontosabbak, mint az értelmi dolgok önmagukban, a tanítás az eszmék alkotásáról, a szenzuális noétika elvetése, a gyakorlati és az elméleti filozófia összekapcsolása, végül a tudat és az askézis megfordításának követelménye. Mindez építőkövekből hozta létre Ágoston fokozatosan a maga keresztény világképét.⁴⁰

Charles Taylor brit teológiai és politikatudományi professzor Platón és Descartes közé helyezi Ágostont mint a pogány művelődés örökösét és a modern racionalizmus előhírnökét, de mindenekelőtt önálló gondolkodóként, aki képes volt radikálisan különbözni a pogány szisztémától bizonyos látható és rejtett hasonlóságok ellenére is. Taylor szerint e szisztémák közötti alapvető különbségek keresése során döntő Ágoston szemlélete a külső/belső (*interior/exterior*) terminuspárra, főként Ágoston figyelme az ember bensőjére (*intus*), mivel ott keresi az utat Istenhez, ott lakozik az Igazság, az ember tehát a maga bensőjében találja azt, amire szüksége van. Ezt legjobban az alábbi mondat ragadja meg: „*Noli foras ire, in teipsum redi; in interiore homine habitat veritas.*”⁴¹ Ebben Ágoston világosan eltér Platónától. Mindkettőjüknek igen nehéz a legmagasabb realitás közvetlen kontemplációja, tulajdonképpen lehetetlen (ritka misztikus élményeken kívül), ezért kényszerű más hozzá vezető út

³⁹ AMBROSIUS, *De excessu fratris sui Satyri* 2, 6: „Lapsus sum in Adam, de paradiso ejectus in Adam, mortuus in Adam... nisi me in Adam invenerit, ut in illo culpae obnoxium, morti debitum, ita in Christo justificatum.”

⁴⁰ NEUMANN 18.

⁴¹ *De vera religione* 39, 72.

keresése. Platón ezt a figyelemnek az objektumok világára fordításában ismeri fel, aminek az igazi világhoz/fényhez kell vezetnie bennünket, azaz az Eszmék világához. Ágoston azonban azt állítja, hogy az ember Istenhez vezető útja nem a külső világ megismerésén át halad (bár Isten megismerhető a teremtett renden keresztül is), hanem az emberben van elrejtve, mivel Isten nemcsak a megismerés objektuma, hanem maga a világosság is, ami a megismerést lehetővé teszi.⁴² Isten nemcsak az, aminek megismerésére az ember vágyik, hanem az is, ami erőt ad a megismeréshez, Isten nem valahol „*odakünn*” van, aki rendet ad a létnek, mint Platónnál, hanem „*belső-intus*”, „*belső világosság*”.⁴³

A modern ember identitásának kialakulása szempontjából Taylor fatális előrelépésnek tartja ezt az ágostoni álláspontot, ami egészen napjainkig hatással volt a nyugati gondolkodás hagyományára. „Alig túlzó a megállapítás, hogy Ágoston volt az, aki behozta a radikális reflexió szellemiségét, és átadta a gondolkodás nyugati hagyományának. Ez a lépés sorsdöntő volt, mert biztosan megszereztük az első személy álláspontjának nagy ügyét.”⁴⁴ Így tulajdonképpen Ágostontól származik a „*cogito*”-ként ismert argumentum, amit néhány évszázaddal később Descartes fejlesztett ki.⁴⁵

A keresztény filozófus Ágoston viszonya a Platónnal fémjelzett antik pogány filozófiához további érdekes vonalakat mutat, amelyek e fejezet témaköréhez kapcsolódnak. Az egyik ilyen az ún. két vágy kérdése, amiről fentebb már volt szó avval összefüggésben, hogy mindenki azzá válik, amit szeret. A lélek folytonos választással konfrontálódik a magasabb és nem materiális vagy az alacsonyabb, értelmezhető között. Ez a két tendencia egyben a vágy két iránya, amiben mind Ágoston, mind Platón megegyezik. A különbség a megismerés és a vágy viszonyának felfogásában kezdődik. Míg Platón a jó megismerését összekapcsolja a jó utáni vágygal, Ágoston elveti az összefüggést a jó megismerése és a jót cselekvés akarása között. Ebben a kérdésben is azonosulunk Taylor nézeteivel: „A természet teleologikus elmélete, az alapvető görög morális filozófia feltételezi, hogy mindenkit motivál a jó utáni vágy, ami tudatlansággal elcsábítható a rossz felé (ez az a nézet, amit Platón Szókratésznek tulajdonít) vagy téves neveléssel és rossz szokásokkal (Arisztotelész).

⁴² Ez a téma az egyik fő kérdés, amit Ágoston műveiben megold. Ehhez jelent meg 2008-ban egy tanulmánygyűjtemény: TESKE, R., *To Know God and The Soul: Essays on the Thought of Saint Augustine* (Catholic University Press of America 2008).

⁴³ TAYLOR, Ch., *Sources of the Self. The Making of Modern Identity* (Cambridge 1996) 129.

⁴⁴ Uo. 131.

⁴⁵ *De vera religione* 39, 72.

⁴⁶ TAYLOR 138.

Ágoston két vágy doktrínája megengedi a lehetőséget, hogy diszpozíciónk radikálisan perverz legyen, ami arra kényszerít, hogy hátat fordítsunk akár a jónak is, amit látunk.”⁴⁶

Ez Ágoston antropológiájának nagyon fontos és jellegzetes vonala, aminek megvannak a maga következményei talán legellentmondásosabb tanításának kialakításában a kegyelemről és az evvel összefüggő nézetekkel a szabad akarról és a predestinációról, ami később viharos reakciókat váltott ki nemcsak a középkorban, hanem a modern filozófiában is.⁴⁷

A Szentírás tekintélye. Ágoston gondolkodóként igyekezett megérteni a világot, amelyben élt, és Istent, mindennek teremtőjét. Ebben a törekvésben olyan eszközökre volt szüksége, amelyek az igazság megismeréséhez vezetnék. Nem találta ezeket sem a nyelv szépségében, mint a retorika diákja és tanítója, sem a manicheus tanításban annak dualisztikus jó- és rosszmagyarázatával, sem a kételkedésben a szkeptikus filozófiában, sem az újplatonizmus tanulmányozásában, ami a leginkább közelített a keresztény világlátáshoz. Ágoston végérvényes tekintélyt keresett, és megtérése után a Szentírásban és az egyházatyák hagyományában találta meg. Milánói tartózkodása alatt vált tudatosná benne a Szentírás és a hit értéke, mint a megértés előfeltétele. „Mostantól előtérbe helyeztem a katolikus hitet, mert láttam, hogy itt sokkal szerényebben és mindenféle csalás nélkül kívántatik hinni, ami eddig nem volt bizonyított... Mivel gyengék vagyunk arra, hogy eszünkkel találhassuk meg az igazságot, szükségünk van ehhez a Szentírás súlyára...”⁴⁸ Mindenekelőtt Szent Pál volt Ágoston számára a krisztusi tan tanítójának felülmúlhatatlan példája.

A Szentírás volt Ágoston számára a megnyilvánult igazság forrása, amit szüntelenül tanulmányozni és magyarázni kell.⁴⁹ Szinte valamennyi munkája bizonyítja, milyen fontosságot tulajdonított mind az ó-, mind az újszövetségi szövegeknek. Nem találunk fejezetet, amelyben ne idézné az Írást. Evvel függ erősen össze Ágoston közelítése a megismerés leglényegesebb forrásához, az a mód, ahogyan magyarázta a szövegeket, és az eszközök, amelyeket erre a célra használt. Itt nyilvánult meg olyan tudósként, akire nagy hatással volt a

⁴⁷ Az isteni kegyelem és a szabad akarat viszonyának vitája különösen intenzív volt a német reformációban – Luther legkedvesebb szerzői közé helyezte Ágostont – majd a 17. században a janzenizmusban és Pascal, a mai egzisztencializmus előhírnökének munkásságában csúcsosodott ki.

⁴⁸ *Conf.* 6, 5: „Ex hoc tamen quoque, iam praeponeo doctrinam Catholicam, modestius ibi minimeque fallaciter sentiebam iuberi, ut crederetur quod non demonstrabatur. ... Ideoque cum essemus infirmi ad inveniendam liquida ratione veritatem, et ob hoc nobis opus esset auctoritate sanctorum litterarum...”

⁴⁹ LIENHARD, J. T., *Reading the Bible and Learning to Read: The Influence of Education on St. Augustine's Exegesis*, in *Augustinian Studies* 27 (1996) 7-25.

platóni gondolkodás. Már előtte sok keresztény tanítónak rendeznie kellett magában mindenekelőtt az Ószövetség homályos és ellentmondásos helyeinek exegézisét. Órigenész és Ambrus nagy sikerrel használták e helyek allegorikus magyarázatát, ami hatott Ágostonra is, aki ezt a módszert még inkább kibontakoztatta és tökéletesítette.⁵⁰ Ágoston szerint az Írás egyes helyeinek magyarázata mindenekelőtt nem mondhat ellent az értelemnek és egyben összhangban kell lennie a katolikus hittel. Ahol ez rendkívül nehézkes volt, az alábbi alapelvet szabta: „Van ugyanis mód, hogy ami az isteni írásban nem hivatkozhat sem az erkölcs tisztességére, sem a hit igazságára, képes beszédnek kell tartanod.”⁵¹

A pogány filozófia mint propedeutika a kereszténység megértéséhez. Ágoston tudatában van, hogy azok az eszközök, amelyekkel megközelíthető a Biblia helyes magyarázata, a keresztény művelődésen kívül vannak, hogy az antik pogány művelődési szisztéma hatásosabb fegyvereket ad az ellenségek kezébe, azaz a görög filozófia és retorika kifejezésbeli és gondolati fejlettségét: „Így tehát állíttassék középpontba az ékesszólás lehetősége, ami igen sokat számít akár a hamis, akár az igaz dolgok indoklásakor; miért ne szerezzék meg tanulással a jó férfiak, hogy szolgálja az igazságot, ha a rossz férfiak bitorolják elferdített és hiábavaló dolgok megszerzésére, az igazságtalanság és csalás használatára?”⁵²

Mielőtt elemeznénk Ágoston álláspontját a pogány filozófia kihasználására, szót ejtünk két jeles görög keresztény íróról, akik nézeteikkel hatottak nemzedükre, és (bár erre nincsenek közvetlen bizonyítékaink) alakíthatták Ágoston álláspontját is. Ágoston közeledett a pogány klasszikusok tanulmányozásához, valamint Alexandriai Kelemenhez és Nagy Szent Baszileoszhoz.

Már a 2. században felmerült a keresztény hozzáállás kérdése a pogány filozófiához. A 2. század folyamán Egyiptomban sikeresek voltak különböző gnosztikus egyházak, és ennek következtében az egyiptomi ortodox kereszténység egészségtelen extrém dolog felé hajlott el – aránytalanul fölénybe került az egyszerű hit az intellektus és igazságkeresésének rovására. Kelemen (150–216 körül) *Stromata*⁵³ című művében igyekezett rámutatni erre a téves

⁵⁰ Ez az egyik záró része egy e témával foglalkozó könyvnek: MARGERIE, B. de, *An introduction to the History of Exegesis. 3. Saint Augustine* (trans. Pierre de Fontnouvelle; St. Bede's Publications, Petersham, MA 1995).

⁵¹ *De doct. christ.* 3, 10: „Et iste omnino modus est, ut quicquid in sermone divino neque ad morum honestatem, neque ad fidei veritatem proprie referri potest, figuratum esse cognoscas.”

nézetre, és törekvését annak bizonyítására irányította, hogy a filozófiai vizsgálódás eszközével megismerhető az igazság az eretnokségbe kerülés veszélye nélkül. Tertullianus a hitet tartotta mindennek, ami az üdvözüléshez és a békéhez szükséges, míg Kelemen számára a hit csak az első fokozat volt, amelyre a megismerést alapozni kell. Az egyszerű keresztényeknek nem kell félniük a filozófiától, mint a gyerekeknek a madárjlesztőtől. Kelemen álláspontjával inkább Jusztinoszhoz hasonlított, aki a filozófia közvetítésével is megtalálta az igazságot. Többé-kevésbé a görög atyák nézete volt, amit Kelemen az elsőek között fejtett ki, hogy a filozófia előkészítette a görögöket Krisztus eljöveteleire, miként az Ószövetség a zsidókat. „A filozófia a görögök számára az Úr érkezése előtt a bocsánatkéréshez volt szükséges. És most a vallásossághoz vezet. Mert Isten minden jó eredete: valaminek közvetlenül, ahogy ez az Ó- és Újszövetségnél van, valaminek közvetve, ahogy ez a filozófiánál van. Lehet, hogy a görögök közvetlenül kapták a filozófiát, amíg az Úr nem hívja meg őket. A filozófia ugyanis tanító volt, ami Krisztushoz vezette a görög gondolkodókat, mint a Törvény a zsidókat. A filozófia is felkészülés volt, az út kikövezése azoknak, akik a tökéletességre vannak vezetve Krisztusban.”⁵⁴ Kelemen tehát propedeutikának tartja a görög filozófiát az Ige kinyilatkoztatásához. Az a veszély fenyegette azonban, hogy a hitet a kereszténységgel azonosítja, a megismerést (gnószisz) a görög gondolkodással, ugyanis a gnosztikus mozgalmaknak tendenciája volt a világ polarizálása, és nem zárható ki, hogy a gnoszticizmusból valami, ami ellen harcolt, őt magát is jellemezte.

Nagy Szent Baszileosz (330–379) mint alapos klasszikus műveltségű ember meg tudta válogatni a kereszténység számára veszélyes elemeket a klasszikus irodalomban, miként az *Iffaknak* című művében tette. Arról ad tanácsokat benne az ifjaknak, hogyan fogjanak a pogány klasszikusok olvasásához, hogy ne szenvedjenek lelki károsodást, s közben hasznos információkat szerezzenek belőlük a Szentírás tanulmányozásához. Itt határozta meg a Biblia és a klasszikusok közötti viszonyt; a pogányok műveltségükkel és természetes bölcsességükkel előkészíthetik a talajt az Írásban kinyilatkoztatott igazságok jobb megértéséhez, azzal a feltétellel, hogy a közismereti értéket megtisztítják a pogány elemektől. Baszileosz tehát nem utasítja el a pogány klasszikusok

⁵² *De doct. christ.* 4, 2: „Cum ergo siti n medio posita facultas eloquii, quae ad persuadenda seu prava seu recta valet plurimum; cur non bonorum studio comparatur, ut militet veritati, si eam mali ad obtinendas perversas vanasque causa sin usus iniquitatis et erroris usurpant?”

⁵³ KLEMENS, *Stromata* 1, 5.

⁵⁴ Uo.

olvasását mint halálos veszedelmet a keresztény lélek számára, hanem ellenkezőleg, ajánlja a klasszikus műveltséget mint hasznos felkészülést a Biblia tanulmányozásához.

Ágoston (közvetlenül vagy közvetve) kapcsolódott ezekhez a nézetekhez, és tökéletességre vitte a koncepciót. Olyan gazdagságnak fogta fel a pogány filozófiát, amit ki kell használni a még nagyobb gazdagságért, ami a keresztény Ige kinyilatkoztatása. Magát a filozófiát azonban sohasem értelmezte öncélúan. Az antik felfogásban ugyanis a filozófia a tanulás célja, míg Ágoston csak eszköznek értelmezi az Írásban foglalt igazságok jobb megismeréséhez, tehát Isten megismeréséhez, aki az Íráson keresztül maga ismerteti meg magát. A keresztényeknek nem szabad félniük a pogány tanítás összes ágának felhasználásától arra, hogy jobban hirdethessék az evangéliumot. Mivel a következő nézet alapvető és kulcsfontosságú ahhoz, hogy megértsük Ágoston kapcsolatát a pogány filozófiához, teljességben fogjuk idézni: „Míg azokról van szó, akiket filozófusnak neveznek – különösen a platonikusokról – bármi igazat és hitünkkel megegyezőt mondanának, arra nem hogy aggodalommal kell tekintenünk, hanem éppen fordítva, inkább igényelnünk kellene tőlük saját hasznunkra, mivel ők törvénytelen tulajdonként birtokolják ezeket a dolgokat. Hiszen miként az egyiptomiaknak sem csak bálványaik és súlyos terheik voltak, amiket Izrael népe gyűlölt és amelyek elől végül elmenekült, hanem arany- és ezüstedényeik és díszek is voltak, ruházatuk is, amit az Egyiptomból távozó nép magával vitt és jobban kihasználta, amit nem saját tekintélyének alapján tett, hanem magának Istennek parancsára, ugyanígy az egyiptomiak, bár öntudatlanul, olyan dolgokat biztosítottak, amelyeket maguk nem tudtak helyesen felhasználni. Ugyanígy a pogány tanítás valamennyi része tartalmaz nemcsak babonás és hamis elképzeléseket, valamint a fölösleges munka súlyos terheit is, amelyeket mindegyikünk, ha Krisztus vezetésével távozik a pogányok közösségéből, gyűlölhet és elkerülhet, de

⁵⁵ *De doct. christ.* 2, 40: „Philosophi autem qui vocantur, si qua forte vera et fidei nostrae accommodata dixerunt, maxime Platonici, non solum formidanda non sunt, sed ab eis etiam tanquam injustis possessoribus in usum nostrum vindicanda. Sicut enim Aegyptii non solum idola habebant et onera gravia, quae populus Israel detestaretur et fugeret, sed etiam vasa atque ornamenta de auro et argento, et vestem, quae ille populus exiens de Aegypto, sibi potius tanquam ad usum meliorem clanculo vindicavit; non auctoritate propria, sed praecepto Dei, ipsi Aegyptiis nescienter commodantibus ea, quibus non bene utebantur: sic doctrinae omnes Gentilium non solum simulata et superstitiosa figmenta gravesque sarcinas supervacanei laboris habent, quae unusquisque nostrum duce Christo de societate Gentilium exiens, debet abominari atque devitare; sed etiam liberales disciplinas usui veritatis aptiores, et quaedam morum praecepta utilissima continent, deque ipso uno Deo colendo nonnulla vera inveniuntur apud eos; quod eorum tanquam aurum et argentum, quod non ipsi

a pogány tudományok magukba foglalják az igazság szolgálatára alkalmas szabad művészeteket, valamint néhány ténylegesen kiváló morális parancsot is. Ugyancsak található köztük az egy Isten tiszteletének néhány igazsága. Ezek, úgymond, az ő aranyuk és ezüstjük, amit nem maguk hoztak létre, hanem a körülöttünk mindenütt jelen lévő Gondviselés bányáiból termeltek ki, csak visszaélve és törvénytelenül démonok tiszteletére használtak. Ezért a kereszténynek, ha lélekben megszabadul a nyomorult béklyótól, ami ezekhez a férfiakhoz kötötte, el kell vennie tőlük és a helyes felhasználásra kell szentelni őket az evangélium hirdetésekor. Ugyanígy ruházatukat is, azaz azokat az emberi találmányokat, amelyek a mozgást teszik lehetővé az emberi társadalomban, és amelyek nélkül nem létezhetnénk ebben az életben, el kell venni és a keresztények javára kell fordítani.”⁵⁵

A filozófia és az exegézis összekapcsolásával Ágoston eljutott az ún. jelek elméletéhez, amit a *De doctrina christiana*, a *De magistro* és a *De Trinitate* c. műveiben dolgozott fel. A jelek (*signa*) a tanítás és a kommunikáció jelentései. Bármilyen dolgot (*res*) jelölhetnek, akár érzéket, akár értelmet. Megkülönbözteti a „belső” szót, amely a „külső” szóval jelölt *dolog* megismerése.⁵⁶ A külső szó szolgája (*ministerium*) a belső szónak, az ún. *verbum cordis*.⁵⁷ A szavak és gondolatok különböző helyekről és irányokból érkeznek, de mind az igazság egyetlen forrásához vezetnek. Éppen Krisztus az a Szó és Igazság, ami az Írásban foglaltatik, és egyben Belső Tanító, aki a valóság közvetlen jelentését tanítja.⁵⁸ Az Írás olvasása során azonban a jelek különböző interpretációja jön létre, ezért lehetséges a helyes magyarázatok pluralitása.⁵⁹

Összefoglalás

Ágoston filozófiájának kiindulópontjait, fejlődését, jellegét és lényegét vizsgálva megtaláltuk a pogány filozófiával való kapcsolatának néhány fő vonását.

---

instituerunt, sed de quibusdam quasi metallis divinae providentiae, quae ubique infusa est, eruerunt, et quo perverse atque injuriose ad obsequia daemonum abutuntur, cum ab eorum misera societate sese animo separat, debet ab eis auferre christianus ad usum justum praedicandi Evangelii. Vestem quoque illorum, id est, hominum quidem instituta, sed tamen accommodata humanae societati, qua in hac vita carere non possumus, accipere atque habere licuerit in usum convertenda christianum.”

⁵⁶ *De Trin.* 15, 11, 20.

⁵⁷ Uo. 9, 7, 12.

⁵⁸ Vö. MARKUS, R. A., *St. Augustine in Signs*, in *Augustine: A Collection of Critical Essays* (New York 1972) 61-91; JACKSON, B. D., *The Theory of Signs in St. Augustine's De doctrina christiana*, in *Augustine: A Collection of Critical Essays* (New York 1972) 92-147.

⁵⁹ *Conf.* 12, 25; 12, 26.

Az első vonás az, hogy Ágoston mint keresztény soha nem akarta nyomatékosan és teljesen távol tartani magát a klasszikus, nem keresztény művelődés gazdagságától, mert mindvégig tisztában volt attól való függőségével. Jól tudta, ha a maga keresztény hitét akarta építeni, szüksége volt hozzá „az egyiptomiak gazdagságára”, amelyet nem kellett elutasítani, hanem „kihasználni az evangélium hirdetésekor”.⁶⁰ Ágoston nemcsak nem ítélte el a (mindenekelőtt a platonizmussal fémjelzett) pogány műveltséget, hanem gyakran őszinte csodálatát fejezte ki iránta.⁶¹ A platóni filozófia szerinte jó felkészülés volt az evangéliumi igazságok jobb megértéséhez. Összefoglalva megállapítjuk, hogy Ágoston álláspontja ebben a kérdésben talán egyetlen mondatral kifejezhető: nem jó és nem szükséges a pogány filozófia intellektuális értékének elvetése, hanem ellenkezőleg, illendő felhasználni azt, ami benne jó, hasznos, és ami a nyilvánlatkoztatott igazságok jobb megértéséhez vezet.

További vonás a filozófia nyilvánvaló és csaknem kizárólagos értelmezése a jó élet útjainak keresése, mint az igazi életcél és a boldogság beteljesedésének keresése, ami után minden ember vágyakozik. Ágoston filozófiaértelmezése ellentétes a filozófia egykorú felfogásával elméleti tudományként, ami gyakran közömbös az élet gyakorlati oldala iránt. Ez az álláspontja azonban nézetünk szerint az antik hagyományból ered, amely úgy értelmezte a filozófiát, mint felkészülést az élet „jobbításának” megértéséhez. Például Ágoston az Isteni állam 19. könyvében Varro filozófia-tankönyvére (nem maradt fenn) hivatkozott, amelyben Varro állítólag 228 filozófiát írt le aszerint, hogyan igyekeztek választ adni az emberi boldogság elérésének kérdésére.⁶² Ágoston nem említette volna ezt a példát, ha nem azonosult volna a pogány filozófia fő gondolatával, miszerint bármilyen filozófia lényege a személyes boldogság keresése. Ebben az értelemben volt lehetséges a kereszténységet is a filozófia bizonyos fajtájának felfogni, mivel a keresztényeknél is a boldogság eléréséről, vagyis az örök üdvösségről volt szó.

Ágoston keresztény filozófiájának másik alapvető vonása a pogány filozófia kapcsolatában az a képesség, ami megkülönbözteti az intellektuális igazságkeresésben a pogány és a keresztény elemeket. Ágoston itt olyan gondolkodóként nyilvánult meg, aki minden erejéből a problémák lényegének meg-

⁶⁰ *De doct. christ.* 2, 40.

⁶¹ Például: *De civ. Dei* 8, 10; 8, 11; 8, 12, ahol csodálja a platóni filozófiát, mivel a legjobban közelített a keresztény tanításhoz. Mai szempontból ez anakronizmus, de Ágoston idejében nem volt ritka a keresztény tanítás nyomainak keresése a pogány filozófiában, pedig az természetesen időben régiebb volt.

⁶² *De civ. Dei* 19, 1.

⁶³ Uo. 18, 41.

ragadására törekszik. Szerinte a keresztények és a pogányok között abban van egyetértés, hogy a filozófia tulajdonképpen mindazoké, akik a boldogsághoz akarnak eljutni, de a kulcskülönbségek a módszerekben vannak, hogyan érhető el a boldogság. Míg azonban a pogányok keresésük során gyakran tévelyegtek, vitatkoztak egymással és ellentmondtak, a keresztényeknek az Írás pótolhatatlan tekintélye áll rendelkezésükre, ami az egyetlen és tényleges igazsághoz vezeteti őket.⁶³

Mai szemmel a modern ember számára döbbenetes Ágoston intoleráns álláspontja pogány kortársaival szemben. Akkor is képes volt kérlelhetetlennek lenni, amikor részigazságokban igazat adott nekik. A pogány filozófusokat (főleg az újplatonikusokat) Ágoston kevélységgel vádolta. Néha eljutottak ugyan az igazsághoz, megelégedtek felismerésükkel és nem akarták befogadni életükbe a feltámadt Krisztust, aki az egyetlen igazság.⁶⁴ Ez esetben hűségesen követte keresztény példaképe és tanítója, Szent Ambrus gondolkodását és cselekedeteit, aki „az egyetlen igazsághoz vezető út”, tehát a keresztény út hajthatatlan védelmezője volt.⁶⁵

Fordította: Käfer István

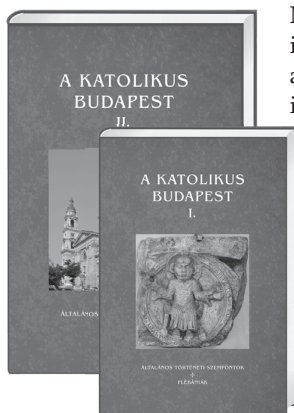
⁶⁴ Uo. 10, 28.

⁶⁵ Ambrus vitájára gondolunk itt a pogány Symmachusszal Viktória istennő szobrának elhelyezésével kapcsolatban a római szenátusban. Symmachus akkor (383) levelet írt a keresztény II. Valentinianus császárnak. Vallási toleranciát kívánt benne, mivel: „Egyetlen úton lehetetlen eljutni ilyen nagy titokhoz” (SYMMACHUS, *Relatio tertia*). Ambrus ebben a vitában a keresztény érdekek tántoríthatatlan védelmezőjeként vett részt.

A KATOLIKUS BUDAPEST I-II.

ÁLTALÁNOS TÖRTÉNETI SZEMPONTOK. PLÉBÁNIÁK

Nem érthetjük meg egy város lelkét, ha nem ismerjük az ott élők hitét, felfogását a világról, az emberi életről és a közösségről. Ez a szellemi ihleti a mindennapok számos megnyilvánulását, ez fejeződik ki a látható alkotások sorában is. Budapest életében a katolikus vallás, a katolikus hívők egymással összeérő és egybeötvöződő, bár számos vidékről érkező és több nyelvet beszélő közössége, mely mindig a világegyház összefüggésében szemlélte önmagát, jelentős alkotó, formáló erő volt. Hozzájárulása a főváros és – többek között ezen keresztül is – a magyar nép kultúrájának, lelkületének, közösségi életének fejlődéséhez igen sokrétű. *Erdő Péter előszavából*

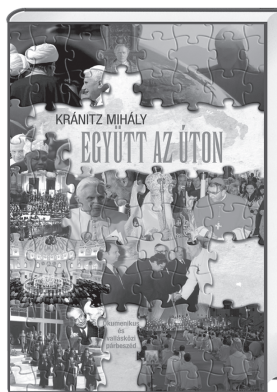
1204 oldal, keménytáblás, Ára: 8500 Ft

Kránitz Mihály

EGYÜTT AZ ÚTON

ÖKUMENIKUS ÉS VALLÁSKÖZI PÁRBESZÉD

Jézus Krisztus egyetlen Egyházat alapított, mégis több keresztény közösség igényli, hogy elismerjék, mint az ő igazi örökségét. Valamennyien az Úr tanítványainak vallják magukat, de különbözőképpen vélekednek és külön utakon járnak. Ez a megosztottság kétségkívül ellene mond Krisztus akaratának, akinek követőivel kapcsolatban az volt a szándéka, hogy „legyenek mindnyájan egy!” Erre a kijelentésre épül az összes keresztény vágya az egység helyreállítására és ez fogalmazódik meg az egyházak alapélményében, hogy nem élhetnek úgy egymás mellett, mintha a másik nem létezne. A több mint százéves múltra visszatekintő ökumenikus mozgalom múltját és jelenét feltáró tanulmánykötet kitekint a vallásközi párbeszéd területére is, mivel a kereszténység feladata, hogy „hirdesse az evangéliumot minden teremtménynek”.

296 oldal, keménytáblás, Ára: 2200 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda, 1364 Budapest, Pf. 277.

TELEFON: 318-6957 • FAX: 317-0974 • www.szitkonyvek.hu

♦♦♦ SZUROMI SZABOLCS ANZELM O.PRAEM.

Szemponatok az egyházi tized rendszerének forrásaihoz és kánonjogtörténeti sajátosságaihoz*

Az egyház sajátos célja alapításától fogva a lelkek üdvössége, amelynek előmozdításán a különböző történelmi korszakokban, eltérő földrajzi és társadalmi környezetben rendelkezésére álló eszközökkel igyekezett és igyekszik eleget tenni.¹ Mivel a lelki cél elérése evilági keretek között történik, így annak szolgálata és magának az egyháznak a működése elengedhetetlenül magában foglalja az anyagi javak szerzését, birtoklását, valamint azok elidegenítését (vö. CIC 1254. kán. 1. §).² Az istentisztelet végzése, az egyház szolgálattevőinek ellátása, az apostoli tevékenység végzése és a szegényekkel való törődés azok a kiemelkedő sarkpontok, amelyek szükségessé teszik az egyházi vagyoni jogi rendszer működtetését. Ezek a területek minden korban részét képezték az adott időszak egyházi vagyoni kezelésének. Ebbe a működési keretbe illeszkedik a biblikus alapokon nyugvó egyházi tized rendszere, amelyet a latin a *decima*, a magyar nyelv pedig hagyományosan a *dézsma* szóval jelöl.³

* A Corvinus Egyetemen 2013. február 14-én elhangzott előadás átdolgozott változata. Készült a TÁMOP 4.2.2 és az OTKA K 106300 program keretében a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Kánonjogtörténeti Kutatóközpontjában.

¹ SZUROMI, Sz. A., *Legislazione civile – legislazione Canonica*, in BERKVEN, L. – HALLEBEEK, J. – MARTYN, G. – NÈVE, P. (ed.), *Recto ordine procedit magister. Liber amicorum E.C. Coppens* (Iuris Scripta Historica XXVIII) (Brussel 2012) 303–312.

² CIC Can. 1254 – § 1. *Ecclesia catholica bona temporalia iure nativo, independenter a civili potestate, acquirere, retinere, administrare et alienare valet ad fines sibi proprios prosequendos.*

³ Vö. *Magyar Katolikus Lexikon* XIV (Budapest 2009) 99.

I. BIBLIKUS ÉS ÓKERESZTÉNY FORRÁSOK

Figyelemmel kísérhető az izraelita törzsek honfoglaláskor kialakuló területi eloszlása. Azonban a tizenkét törzsen belül Lévi törzse nem rendelkezett földterülettel, mivel az ő feladatuk volt a kultusz végzése.⁴ A leviták ellátása – amint az megtalálható a Ter 14,20 és 28,22-ben, ill. a Lev 27,30-ban, valamint a MTörv 12,6; 14,23 és 26,12-ben – a többi törzs által beszolgáltatott tizedből történt. A tizednek a papok számára történő átadása a zsengéáldozat jelentőségén nyugodott, azaz, hogy a legelső „termést” Istennek ajánlják, hiszen Ő a teremtés Ura. Izrael történetében a tized alapjául szolgáló termés meghatározása fokozatosan kristályosodott ki, kezdve a gabonán, a gyümölcsön, az olajon és egyéb terményeken egészen a jószágokig.⁵ Máté Evangéliuma (10,10) és Szt. Pál Korintusiaknak írt I. levele (9,13) világosan tanúskodik arról, hogy az egyház is átveszi a tized szokását, éppen a szent szolgálatot teljesítők eltartásának biztosítására. Tény azonban, hogy az első századokban, egészen a plébániai intézményrendszer kialakulásának idejéig, még nem beszélhetünk a tized beszolgáltatásának sajátos – jogilag definiált – rendszeréről.⁶ Ám az is bizonyos, hogy Szt. Cipriánál, Szt. Jeromosnál, Szt. Ágostonnál, sőt Nagy Szt. Gergely pápánál is találunk utalásokat a tized, ill. zsengék adományozásának bevett gyakorlatáról. Hozzá kell tennünk, hogy ezek a patrisztikus helyek fontos hivatkozási forrásokká válnak a 11. század zsinati jogalkotásában, ill. kánonjoggyűjteményeiben.

II. AZ EGYHÁZI TIZED SZABÁLYOZÁSA A KÖZÉPKORBAN

Az első zsinati forrásaink az 567. évi II. Tours-i Zsinat,⁷ valamint a még Nagy Szt. Gergely pápa uralkodása kezdetét öt évvel megelőzően ülésező, 585. évi

⁴ ALBRIGHT, W. F., *From the Stone Age to Christianity. Monotheism and the Historical Process* (Garden City N.Y. 1957²) 249–250; BRIGHT, J., *Izrael története* (Budapest 1990) 169–175; JAGERSMA, H., *Izrael története az Ószövetség korában* (Budapest 1991) 46–49, 67.

⁵ HAAG, H., *Bibliai lexikon* (Budapest 1989) 1831.

⁶ SZUROMI Sz. A., *Egyházi intézménytörténet* (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae I/4) (Budapest 2003) 12–13, 25–26.

⁷ GAUDEMET, J. – BASDEVANT, B. (ed.), *Les canons des conciles mérovingiens (VIe–VIIe siècles) II* (Sources chrétiennes 354) (Paris 1989) 348–399.

⁸ GAUDEMET – BASDEVANT II, 454–485.

⁹ GAUDEMET, J., *Église et cité. Histoire du droit canonique* (Paris 1994) 203, 205.

¹⁰ *Lexikon des Mittelalters* V (Stuttgart 1991) 954–956; SCHIEFFER, R. (ed.), *Beiträge zur Geschichte des Regnum Francorum* (Sigmaringen 1990) 37–56.

II. Mácon-i Zsinat.⁸ Ez a regionális zsinat kötelezően – kiközösítés kilátásba helyezése mellett – írja elő a tized beszolgáltatását.⁹ Ezek a zsinatok a tizedet, mint bibliai eredetű anyagi kötelezettséget, az isteni jog alapján állóként értelmezik. A jelentős jogfejlődés Kis Pippin, frank király uralkodásához köthető (751–768). Ismert, hogy apja, Martell Károly (†741) előszeretettel nyúlt hozzá és idegenítette el az egyházi tulajdont, ha a politikai helyzet éppen úgy kívánta.¹⁰ Sőt a feudális alapokon nyugvó gazdasági berendezkedésből fakadóan (vö. patrimoniális királyság) már ekkor megfigyelhető a világiak egyházi hivatalba helyezésére való törekvés, amely az adott hivatal (pl. püspöki, apáti stb.) jövedelmének megszerzését célozta. Kis Pippin reformjainak volt köszönhető, hogy az így elvándorolt egyházi javak a világi birtoklók halálával visszaszálltak egyházi birtokba.¹¹ Ettől kezdve az egyházi tized a király által szavatoltan megillette az egyházat, sőt a megkárosított területek Pippin 756. évi rendeletének köszönhetően dupla tizedben részesültek.¹²

A Karoling Birodalom felbomlásával és a központi politikai hatalom meggyengülésével különösen német területen fejlődésnek indult a saját egyház (*Eigenkirche*) rendszer (*église privée, Iglesia propia*).¹³ Ez annyit jelentett, hogy a hűbérúr építtetett templomot, ő szedte be a templomnak járó tizedet, sőt, ő nevezte ki a papot a templom élére, minden püspöki befolyás nélkül.¹⁴ A 826-ban tartott Római Zsinat¹⁵ ugyan elismerte az *Eigenkirche* rendszert, de a papi kinevezéseket püspöki jóváhagyáshoz kötötte.¹⁶ A tized általános kötelező jelleggel való bevezetésével párhuzamosan természetesen megkezdődtek a tizeddel szembeni jogsértések is, ám ezek főképp a nobilitások részéről történtek, elsődlegesen a templomoknak és más egyházi birtokoknak a földesúr általi kifosztása révén.¹⁷ Ezek az atrocitások eredményezték több 9. századi zsinat határozott intézkedését, amelyekre kiemelkedő példák a 844-es Diedenhofeni Zsinat 3. fejezete¹⁸ és a 845. évi Beauvais-i Zsinat szintén 3. fejezete.¹⁹

¹¹ SZUROMI 2003, 93–95.

¹² SCHIEFFER, R., *Die Karolinger* (Stuttgart 1992) 545.

¹³ *Lexikon für Theologie und Kirche* III (Freiburg/Brsg. 1995³) 527–528.

¹⁴ Vö. THOMAS, P., *Le droit de propriété des laïques sur les églises et la patronage laïque au moyen âge* (Paris 1906); BIDAGOR, R., *La iglesia propia en España* (Roma 1933).

¹⁵ *Sacrorum conciliorum nova et amplissima collectio* (ed. I. D. Mansi, I–XXXI, Florentinae-Venetis 1757–1798; új kiadás kiegészítéssel: L. Petit – J. M. Martin, I–LX, Paris–Leipzig–Arnheim 1899–1927; továbbiakban: MANSI) XIV, 893–894.

¹⁶ LLORCA, B. – GARCIA-VILLOSLADA, R. – LABOA, J.M., *Historia de la Iglesia Católica* II (Biblioteca de autores cristianos 104) (Madrid 2003⁶) 97–98.

¹⁷ PLÖCHL, W. M., *Geschichte des Kirchenrechts* (Wien–München 1960²) I, 430–433.

¹⁸ MANSI XIV, 807.

¹⁹ MANSI XIV, 810.

Magyarországon már Szt. István király II. törvénykönyvében általános jelleggel elrendelte a tized megfizetését az egyházmegye számára.²⁰ Szt. László pedig I. törvénykönyvének 27. és 30. határozatában rendelkezett a tized kötelezettségéről és annak sajátos feltételeiről.²¹ Hozzá kell tenni, hogy a tizedből származó jövedelem nemcsak a terményekre, állatokra stb. terjedt ki, hanem a királyi vámok, a pénzverés és a pénzváltás jövedelme is az egyház számára biztosítandó tized alá tartozott. Azt is meg kell állapítanunk, hogy a tized befizetése alól számos kivétel született. Első helyen a jobbágyokkal rendelkező (a Konstanzi Zsinat határozatát követően kiegészülve a jobbágytalan)²² nemesek. Sajátos elbírálás alá estek azok a területek, amelyek eredetileg nem minősültek termékenynek, mint a mocsarak és az erdők. Amennyiben ezek megművelés révén mezőgazdaságilag termékennyé váltak, úgy általában továbbra sem tartoztak tizedet fizetni, különösen, ha a megművelést szerzetesrendek végezték.²³ A tizedekből származó jövedelem legkorábbi hazai dokumentuma, az 1291–1294-ből fennmaradt váradi tizedjegyzék.²⁴

A tized történetében sajátos jelentőséggel bír a keresztes hadjáratok megindulása.²⁵ A keresztes hadjáratok ideje alatt a *camera apostolica* külön tizedet vezetett be, mellyel a papság a keresztes hadivállalkozások lebonyolításának anyagi fedezetéhez járult hozzá. Ezt az összeget később, a hadjáratok elmúltával, a pápai kúria működésének támogatására gyűjtötték be.²⁶

²⁰ *S. Stephani Decretorum liber secundus*, XVIII: *De decimacione*. Si cui deus decem dederit in anno, decimam deo det; et si quis decimam suam abscondit, novem solvat. Et si quis decimacionem episcopo separatam furatus fuerit, diiudicetur ut fura c huiusmodi compositio tota pertineat ad episcopum. ZÁVODSZKY L., *A Szent István, Szent László és Kálmán korabeli törvények és zsinati határozatok forrásai (függelék: a törvények szövege)* (Budapest 1904; repr. Pápa 2002) 156.

²¹ Vö. *S. Ladislai Decretorum liber primus*, XXX: *De decimacione liberorum*. Episcopi de liberis accipiant decimam; liberi vero, cuicumque episcopo vel comiti adhererint, sicut eis placuerit, ita habeantur, salva tamen libertate. Qui autem pro animarum salute libertate mancipati fuerint, eo tenore tamen, ut ecclesie serviant, ipsi nemini, nisi soli presbitero administrent. ZÁVODSZKY 162.

²² *Concilium Constantiense*, Sessio XL (30 oct. 1417): *Conciliorum oecumenicorum decreta* (Bologna 1973; továbbiakban: COD) 444–445.

²³ *Dictionnaire de droit canonique* IV (Paris 1949) 1231–1244.

²⁴ GYÖRFFY GY., *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza* I (Budapest 1987) 583.

²⁵ CONDORELLI, O., *Unum corpus, diversa capita. Modelli di organizzazione e cura pastorale per una "varietas ecclesiarum" (secoli XI–XV)* (I libri di Erice 29) (Roma 2002) 47.

²⁶ SZUROMI 2003, 142–143.

²⁷ SZUROMI, Sz. A., *An Outline of the Ecclesiastical Administration of Justice and Judicial Organization in the High Middle Ages*, in *Rivista internazionale di diritto comune* 22 (2011) 279–292, különösen 287–288.

²⁸ X 3. 30. 5: FRIEDBERG, Ae. (ed.), *Corpus iuris canonici* II (Lipsiae 1881; továbbiakban: FRIEDBERG II) 557–558.

Az egyházi bíróságok hatásköre a 12. századra egyre nagyobb területre terjedt ki,²⁷ így számos – különösen az ún. *privilegium fori* alapján eléjük tartozó ügyek között – magában foglalta a tizedet érintő eseteket is.²⁸ Éppen ezért érdemes egy pillantást vetni a *Corpus iuris canonici* első gyűjteményére, a *Decretum Gratianira*. Az 1140 körül összeállított és a kánonjogi egyetemi oktatás alapját képező *Concordia discordantium canonum*²⁹ gazdag fegyelmi anyagot tartalmaz a tizeddel kapcsolatosan: D. 23 c. 6; C. 16 q. 1 cc. 55–57, 65–67; C. 16 q. 2 cc. 2–3; és C. 16 q. 7 cc. 1, 4–5. Két fontos megfigyelést tehetünk a felsorolt kánonok kapcsán. Az első a kánonok forrásaival kapcsolatos. Ezen belül meg kell különböztetnünk a „fontes formales”-t azoktól a gyűjteményektől, amelyek közvetítésével a joganyag bekerült Gratianus mester kollektójába. A „fontes formales” között ott találjuk a 343. évi Gangrai Zsinat 7. kánonját;³⁰ Szt. Ambrus (†397) 25. beszédét;³¹ Szt. Jeromost (†419/420);³² Szt. Ágoston (†430) 219. beszédét;³³ Symmachus pápa (†514) írását;³⁴ a 650. évi Concilium Rothomagensis 2. kánonját;³⁵ a Concilium Ticinensis (855) 11. kánonját;³⁶ a 813. évi Mainzi Zsinat 38. kánonját;³⁷ az 1059. évi Római Zsinat 5. kánonját;³⁸ az 1063. évi Római zsinat 1–5. kánonját;³⁹ és végül az 1078. évi Római Zsinat 7. kánonját.⁴⁰ Ha a közvetítő joggyűjteményeket vizsgáljuk, látható, hogy a fenti egyházfegyelmi anyag a *Decretales Pseudo-Isidorianae* (847–852);⁴¹ a *Decretum Burchardi Wormatiensis* (1008–1022);⁴² a *Collectio*

²⁹ ERDŐ, P., *Storia delle Fonti del Diritto Canonico* (Istituto di Diritto Canonico San Pio X, Manuali 2) (Venezia 2008) 105–113.

³⁰ C. 16 q. 1 c. 55: FRIEDBERG, Ae. (ed.), *Corpus iuris canonici* I (Lipsiae 1879; továbbiakban: FRIEDBERG I) 778–779.

³¹ C. 16 q. 7 c. 4: FRIEDBERG I, 801.

³² C. 16 q. 1 cc. 65, 67: FRIEDBERG I, 783–784.

³³ C. 16 q. 1 c. 66: FRIEDBERG I, 784.

³⁴ C. 16 q. 1 c. 57: FRIEDBERG I, 779–780.

³⁵ C. 16 q. 7 c. 5: FRIEDBERG I, 801.

³⁶ C. 16 q. 1 c. 56: FRIEDBERG I, 779.

³⁷ C. 16 q. 2 c. 2: FRIEDBERG I, 786.

³⁸ C. 16 q. 2 c. 3: FRIEDBERG I, 786.

³⁹ D. 23 c. 6: FRIEDBERG I, 117–119.

⁴⁰ C. 16 q. 7 c. 1: FRIEDBERG I, 799.

⁴¹ ERDŐ 2008, 81–83. KÉRY, L., *Canonical Collections of the Early Middle Ages (ca. 400–1140). A Bibliographical Guide to the Manuscripts and Literature* (History of Medieval Canon Law 1) (Washington 1999) 114–117; FOWLER-MAGERL, L., *Clavis Canonum. Selected Canon Law Collections Before 1140. Access with data processing* (Monumenta Germaniae Historica, Hilfsmittel 21) (Hannover 2005) 50–55.

⁴² ERDŐ 2008, 89–90; KÉRY 133–155; FOWLER-MAGERL 85–90.

Canonum Anselmi Lucensis (1081–1083);⁴³ *Chartres-i Ivo szövegcsaládjai* (vö. *Decretum, Panormia, Tripartita*) (1093–1095); a *Polycarpus* (1104–1106);⁴⁴ és a *Collectio Caesaraugustina* (1110–1120)⁴⁵ felhasználásával került összeállításra.

A felsorolt kánonok már megkülönböztették egymástól a két bibliai eredetre visszamenő anyagi juttatást, azaz a tizedet (*decima*) és a zsenyéket (*primitiae*), amely az 1917. május 27-én kihirdetett első *Codex iuris canonicus*-be is beke-
rült (vö. 1502. kán.). A számos uralkodói visszaélés miatt VII. Gergely pápa (1073–1085) az 1078. évi Római Zsinaton rögzítette, hogy a világi híveknek a tized befizetését az egyház felé kell megtenniük, még az esetleg ezzel ellentétes királyi rendelkezés dacára is. A 7. kánon azt is jelezte, hogy mindazok, akik maguknak követelnék ezt a javat, *sacrilegiumot*, azaz szentségtörést követnek el, amely természetesen kiközösítést vont maga után.⁴⁶ Itt jegyezzük meg, hogy száz évvel később a III. Lateráni Zsinat (1179) szintén egyértelműen kifejtette, hogy a tized „eltulajdonítása” (vagyis annak világi kézben tartása) büntetendő cselekmény, hacsak nem külön pápai engedéllyel (vö. privilégium) történik. A tized befizetésének a püspök tudtával kellett történnie, mivel a tized elosztása felett a megyéspüspök rendelkezett. Ez az alapelv arra az ősi – már a 314. évi Antióchiai Zsinaton megjelenő⁴⁷ – kánoni szabályra vezethető vissza, hogy a püspök kötelessége az egyház vagyont saját egyházára fordítani (NB. a kánon keletkezésekor még nem jött létre az egyházmegye-rendszer), mégpedig negyedét a szent szolgálatra, negyedét a papság ellátására, negyedét a templomok fenntartására és negyedét a szegények gondozására. A C. 16 q. 1 c. 57 kifejezetten kiközösítést helyez kilátásba arra az esetre, ha valaki az illetékes püspök nélkül felmentést adna a tized megfizetésének kötelezettsége alól. A Symmachus pápa neve alatt fennmaradt kánon ezt a cselekményt azonos elbírálásának tekinti az egyházi vagyon eltulajdonításával.⁴⁸ Isten méltó arra,

⁴³ ERDŐ 2008, 94. SZUROMI, Sz. A., *Anselm of Lucca as a Canonist (A textual-critical overview on the 'Collectio Canonum Anselmi Lucensis')* (Adnotationes in Ius Canonicum) (Frankfurt am Main 2006).

⁴⁴ ERDŐ 2008, 96–97; KÉRY 266–269; FOWLER-MAGERL 229–232.

⁴⁵ ERDŐ 2008, 97; KÉRY 260–262; FOWLER-MAGERL 239–244.

⁴⁶ C. 16 q. 7 c. 1: FRIEDBERG I, 799.

⁴⁷ Can. 24; vö. *Patrologiae cursus completus. Series Latina* (ed. I.-P. Migne, I–CCXXI; Lutetiae Parisiorum 1844–1864; továbbiakban: PL) LXVII, 164.

⁴⁸ C. 16 q. 1 c. 57: FRIEDBERG I, 779–780.

⁴⁹ C. 16 q. 1 c. 66: FRIEDBERG I, 784.

⁵⁰ C. 16 q. 7 c. 4: FRIEDBERG I, 801.

⁵¹ Vö. GAUDEMET 489–490; BELLOMO, M., *La Universidad en la Época del Derecho Común* (I libri di Erice 28) (Roma 2001) 45–52; SZUROMI Sz. A., *A középkori egyetemek létrejöttének és az egyetemi oktatás megszületésének sajátosságai*, in KÖRMENDY K., *Studentes extra regnum. Egyetemjárás és*

hogy felajánljuk neki azt, amit tőle, az ő kegyelméből kaptunk, így a munkánk gyümölcséből származó tized olyan ajándék részünkről, amely az Istentől kapott áldásban sokszorozódik – húzza alá Szt. Ágoston 219. beszédében. Azt is hozzáteszi, hogy annak a nagyszámú szegény sorsú felebarátnak az ellátása, ápolása vagy akár annak a biztosítása, hogy megfelelő jogvédelemben és bírósági jogszolgáltatásban részesüljön, azon múlik, hogy ezt az Istennek járó ajándékot hajlandóak vagyunk-e felajánlani.⁴⁹ Hasonlóan érvel Szt. Ambrus, aki éppen az említettek miatt lelkiismereti kérdésnek tekinti a tized teljesítését.⁵⁰

Pontosan tudjuk, hogy a tized 11–12. században kialakuló stabil egyházi jogi háttere – annak ellenére, hogy az egyház más forrásból származó jövedelmekkel is rendelkezett – elsődleges szerepet játszott a *hospitiumok*, templomok, különösen pedig az egyetemek alapításához szükséges anyagi feltételek megteremtésében és folyamatos működésük biztosításában.⁵¹

A tizeddel foglalkozó zsinatok sorában természetesen az egyik legjelentősebb a III. Ince pápa által (1198–1216) összehívott IV. Lateráni Zsinat,⁵² amely 32. határozatában rendelkezik a kegyurak tizeddel kapcsolatos visszaéléseiről.⁵³ A zsinat szövege egyenesen arról beszél, hogy meg kell szüntetni azt a kánoni előírásokkal szemben kialakult szokást, hogy a kegyurak, ill. egyéb személyek eltulajdonítják a tized jórészét azoktól a plébánosoktól, akiknek szent szolgálatát éppen ez a jövedelem hivatott biztosítani.⁵⁴

Közismert, hogy a *Corpus iuris canonici* második gyűjteménye (*Liber Extra*, 1234) – az első olyan egyetemes joggyűjtemény, amely pápai kihirdetést nyert, majd ezután IX. Gergely pápa megküldte az egyetemek számára ezzel is elősegítve nemcsak az egységes kánonjogi oktatást, hanem magát a jogszolgáltatást is – foglalta össze a *Decretum Gratianit* kiegészítő egyetemes kánoni normákat. Ez a gyűjtemény önálló cím alatt (vö. X 3. 30. 1–35: *De decimis, primitiis et oblationibus*)⁵⁵ tárgyalja a tizedre és egyéb anyagi felajánlásokra

---

könyvhasználat az Esztergomi Székeskáptalanban 1183–1543 (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/9) (Budapest 2007) 41–53, különösen 44–46.

⁵² Részletesen: vö. SZUROMI, Sz. A., *The Constitutions of the Fourth Lateran Council (1215) according to its Theological, Canonical and Historical Aspects*, in *Rivista Internazionale di diritto comune* 15 (2004) 185–199.

⁵³ SZUROMI Sz. A., *Fejezetek az egyházi jogalkotás történetéből – források és intézmények* – (Bibliotheca Instituti Postgradualis Iuris Canonici Universitatis Catholicae de Petro Pázmány nominatae III/15) (Budapest 2011) 139–140.

⁵⁴ *Concilium Lateranense IV* (1215) Const. 32 – *Ut patroni competentem portionem dimittant clericis*, in COD 249–250; vö. X 3. 5. 30: FRIEDBERG II, 478–479.

⁵⁵ FRIEDBERG II, 555–569.

vonatkozó egyházfegyelmet, bár más helyen is találunk a kérdéshez kötődő előírásokat (vö. X 3. 39. 18)⁵⁶ *De censibus, exactionibus et procurationibus* címmel. A *Liber Extrá*ba bekerült források szerzői közül meg kell említenünk Szt. Jeromost; II. Paszkál pápát (1099–1118); IV. Adorján pápát (1154–1159); III. Sándor pápát (1159–1181); III. Lúcius pápát (1181–1185); III. Kelemen pápát (1187–1191); III. Celesztin pápát (1191–1198); és III. Ince pápát (1198–1216). A zsinatok közül pedig a III. Lateráni és a IV. Lateráni Zsinat anyagát. Szt. Jeromos Ezekiel könyvéről írt kommentárjának részlete vezeti be a 30. címet, amely kézenfekvő módon a korábban már említett biblikus alapok felhasználásával és a levitikus papságra való utalással érvel az egyházi tized léte és kötelező jellege mellett, felváltva említve a *decima* és a *primitiae* szavakat.⁵⁷ II. Paszkál pápa néhány soros részlete definitív módon leszögezi, hogy az a klerikus, aki lelkipásztori szolgálatot lát el, jogosult a tizedből járó juttatásra.⁵⁸ IV. Adorján felsorolja azokat a jogalanyokat, akik a tized alól mentesülnek, vagy magánál a jognál fogva, vagy privilégiumlevél útján. Külön említi az angol területeket, amelyekről az uralkodó a pápa felé jelezte, hogy mind a plébániák, mind a monostorok állandó jelleggel alamizsnát osztanak a szegények számára, és ezért a kegyes cselekedetért általános mentességet ad a pápa a tized befizetésének kötelezettsége alól.⁵⁹ III. Sándor pápa megismétli azt a már korábban is hivatkozott álláspontot, hogy kiközösítéssel büntetendő mindaz, aki a tized befizetésének kötelezettsége alól bárkit is felment, mivel ezt a jogot a pápa magának tartja fenn.⁶⁰ Az X 3. 30. 8-ban viszont kifejezetten említi azokat az egyetemeket, amelyek működésük biztosítására a helyi beszedett tizedből részesedhetnek, és nem kötelesek pápai tizedet szolgáltatni saját javadalmukból.⁶¹ Az esztergomi érsekséget érinti kifejezetten az X 3. 30. 20, melyben III. Lúcius pápa kifejti, hogy a személyes tized beszédését azok

⁵⁶ X 3. 39. 18: FRIEDBERG II, 628.

⁵⁷ X 3. 30. 1: FRIEDBERG II, 555–556.

⁵⁸ X 3. 30. 2: FRIEDBERG II, 556.

⁵⁹ X 3. 30. 3: FRIEDBERG II, 556–557.

⁶⁰ X 3. 30. 5: FRIEDBERG II, 557–558.

⁶¹ X 3. 30. 8: FRIEDBERG II, 558–559.

⁶² X 3. 30. 20: FRIEDBERG II, 562–563.

⁶³ X 3. 30. 21: FRIEDBERG II, 563.

⁶⁴ X 3. 30. 29: FRIEDBERG II, 566.

⁶⁵ Vö. X 3. 30. 30–31: FRIEDBERG II, 566–568.

⁶⁶ Részletesen vö. SZUROMI Sz. A., *A temetésre vonatkozó egyházfegyelem a XII–XIII. században* (Budapest 2007) 135–140.

⁶⁷ Vö. SZUROMI, Sz. A., *La discipline d'inhumation du XIe et XIIIe siècle*, in *Rivista internazionale di diritto comune* 13 (2002) 211–228, különösen 223–225.

a templomok gyakorolhatják, ahol oltáriszentséget őriznek, és rendszeresen szentmisét mutatnak be.⁶² III. Kelemen pápa pedig egyértelművé teszi, hogy a tized minden terményre, jószágra és a belőlük származó haszonra kiterjed.⁶³ Ezzel a pápa lezárja a tized tárgyául szolgáló javak körül hosszú idő óta tartó vitákat. Érdekességként említjük a III. Ince pápától származó X 3. 30. 29-et, amely úgy foglal állást, hogy a tizedre való jogosultságot egyik plébánia a másiktól nem tudja elbirtokolni.⁶⁴ Azt is meg kell jegyeznünk, hogy a *Liber Extra* rendelkezései alapján nyilvánvaló, hogy a tized beszolgáltatási kötelezettsége nincs elévülésnek alávetve.⁶⁵

III. A TIZED BESZOLGÁLTATÁSÁNAK MEGTAGADÁSA ÉS ANNAK SZANKCIÓJA

Láthattuk, hogy a 13. századra kikristályosodott tizedszedéssel kapcsolatos egyházfegyelem nagyon súlyosan ítélte meg a tized megtagadását. Ez olyanira igaz, hogy az eddig említetteken túl temetési tilalmat is maga után vont.⁶⁶ A temetés megtagadásának érett középkori esetei között szerepelnek a szakadárok, az eretnekek, a hitehagyottak, a gyilkosok és öngyilkosok, a párbajban vagy lovagi tornán meghaltak, az uzsorasedők, az istenkáromlók, a sírgyalázók, a botrányos életet élők,⁶⁷ de ide tartoztak az egyházi tized joggal bitorló is.⁶⁸ Megjegyzendő, hogy a felsorolt bűnök mindegyike meghatározott körülmények között kiközösítést vont maga után.⁶⁹ A probléma klasszikus megfogalmazására a III. Lateráni Zsinaton kerül sor. A zsinat 14. kánonja kifejti az egyház javak tulajdonlására vonatkozó jogát, illetve az adóztatásra való jogosultságát.⁷⁰ Mindebben a püspök az illetékes fórum,

⁶⁸ *Concilium Lateranense III* (1179) Can. 14: COD 218–219; vö. X 3. 30. 19: FRIEDBERG II, 562.

⁶⁹ Vö. RUSSO, P., *Pénitence et excommunication. Étude historique sur les rapports entre la théologie et le droit canon dans le domaine pénitentiel du IXe au XIIIe siècle*, in *Recherches de Science religieuse* 33 (1946) 257–279, 431–461.

⁷⁰ *Concilium Lateranense III* (1179) Can. 14: Quia in tantum iam quorundam processit ambitio, ut non duas uel tres sed sex aut plures ecclesias perhibeantur habere, nec duabus debitam possint prouisionem impendere, per fratres et coepiscopos nostros carissimos emendari praecipimus et de multitudine canonibus inimica, quae dissolutionis materiam et uagationis inducit et certum continet periculum animarum eorum, qui ecclesiis digne ualeant deseruire, uolumus ecclesiasticis beneficiis indigentiam subleuari. Praeterea, quia in tantum quorundam laicorum processit audacia, ut episcoporum auctoritate neglecta clericos instituant in ecclesiis et remoueant etiam cum uoluerint, possessiones quoque atque alia bona ecclesiastica pro sua plerumque uoluntate distribuunt, et tam ecclesias ipsas quam earum homines tallis et exactionibus praesumant grauere, eos qui amodo ista commiserint, anathemate decernimus feriendos. COD 194–195.

hiszen arra a presbiterre vagy más klerikusra vonatkozólag, aki püspöke tudta nélkül laikusokra bízva az egyházi javak kezelését, a *communiótól* való megfosztást, továbbá az egyházi szolgálatból és a szent rendből való letételt írja elő a kánon.⁷¹ Attól a laikustól pedig, aki az egyház számára befizetendő tizedet visszatartja, vagy más laikusnak átadja, a 14. kánon szerint büntető szankcióként meg kell tagadni az egyházi temetést.⁷²

Peñaforti Szt. Raymund⁷³ *Summájában*, a Lib. I. tit. 15-ben külön foglalkozik az egyházi tized előbb vázolt kérdésével.⁷⁴ Véleménye szerint a tized minden jogos szerzeményből származó vagyonnak az a része, amellyel az ember Istennek tartozik, és azt az egyháznak, illetve a klerikusoknak adja át.⁷⁵ Raymund a definíció után felsorolja azokat, akik valamilyen privilégium folytán nincsenek az egyházi tized megfizetésére kötelezve. Ide tartoznak a fehér szerzetesek, a Templomos Lovagok és a Johanniták.⁷⁶ Rajtuk kívül azonban a fekete szerzetesek, a reguláris kanonokok, illetve a világiak⁷⁷ minden birtokukból és azok gyümölcséből⁷⁸ kötelesek a tized megfizetésére.⁷⁹ Az egyházi tized tehát sajátosan is az egyházi javak közé tartozik. A *Decretum Gratiani* több kánont szentel annak az esetnek, ha a laikus egyházi javakat birtokol. Ennek legtömörebb megfogalmazását talán a C. 16 q. 7 c. 18-ban találjuk: *Nullus laicorum ecclesias uel ecclesiarum bona occupet uel disponat. Qui uero secus*

⁷² *Concilium Lateranense III* (1179) Can. 14: (...) Prohibemus etiam ne laici, decimas cum animarum suarum periculo detinentes, in alios laicos possint aliquo modo transfere. Si quis uero receperit et ecclesiae non tradiderit, christiana sepultura priuetur. COD 195.

⁷³ ERDŐ, P., *Geschichte der Wissenschaft vom kanonischen Recht* (Kirchenrechtliche Bibliothek 4) (Berlin 2006) 78.

⁷⁴ *Summa Sti. Raimundi de Peñafort Barcinonensis - ordo praedicator- depoenitentia et matrimonio cum glossis Ioannis de Friburgo. Ad S.D.N. Clemen pp VIII, nunc primum in lucem edita*, 123.

⁷⁵ Decima est omnium bonorum iuste quaesitorum aequalis pars Deo debita. ext. eod. tua nobis. sunt autem dandae ecclesiis, et clericis, in quorum parochia praedia sita sunt; etiam si clerici sint malae uitae, et male dispensantes ipsas decimas. ext. eod. quoniam. et tua nobis. Lib. I. tit. 15. §. 1. *Summa Sti Raymundi*, 123.

⁷⁶ Dantur decimae a laicis. 16. q. 7. decimas quas. Sed nunquid a clericis, uel religiosis? uidetur quod non. ext. eod. nouum genus exactionis, ut clerici a clericis frugum decimas, et animalium exigant. licet autem circa hoc multa, et uaria emanauerint iura, hoc tenet hodie Ecclesia, et haec est ueritas, quo Monachi albi, Templarii, et Hospitalarii Hierosolymitani non tenentur dare decimas de suis possessionibus, quas propriis manibus, uel sumptibus excolunt secus est, si tradunt rusticis excolendas ad firmam. ext. eo. ex parte. 1. et licet. et ad audientiam. Lib. I. tit. 15. §. 2. *Summa Sti Raymundi*, 123.

⁷⁷ Monachi uero nigri, Canonici regulares, et saeculares tenentur dare decimas de omnibus possessionibus, exceptis noualibus, hortis, et nutrimentis animalium suorum. ext. eo. ex parte. 1. et hoc uerum est (...) Lib. I. tit. 15. §. 2. *Summa Sti Raymundi*, 123.

⁷⁸ A „gyümölcs” szót itt a római jogi „fructus” értelmében használjuk, azaz nemcsak a növényekre vonatkoztatjuk, hanem minden olyan gyarapodásra, amely az anyadologból annak sérelme nélkül időszakonként természetes úton létrejön. Továbbá a római jognak megfelelően ide soroljuk a fa- és

*egerit, iuxta B. Alexandri capitulum ab ecclesiae liminibus arceatur.*⁸⁰ A laikus tehát nem szerezhethet egyházi javakat, és nem is rendelkezhet azokkal. Ehhez kapcsolódnak azok az intézkedések, amelyek már a klerikusokkal összefüggésben beszélnek a laikusokról, akik egyházi javakat birtokolnak. Amint az a C. 16 q. 7 c. 16-ból kitűnik, az ilyen személy kiközösítésbe esik.⁸¹ Mindezek után érdemes egy pillantást vetni a III. Lateráni Zsinat rendelkezését idéző X 3. 38. 4-re, amely bár elsődlegesen a *ius patronatus*szal foglalkozik, mégis utal a laikusok egyházi javak feletti rendelkezésének tilalmára, és a *communiótól* való megfosztást állítja szankcióul.⁸² Ugyanez következik az 1280-as *Concilium Coloniense* 12. kánonjából is, amely az egyházi javak eltulajdonítóirol beszél, és ebben az esetben helyezi kilátásba az *excommunicatiót*.⁸³ Az egyházi tized jogtalan bitorlása pedig nemcsak az egyházi javak laikusok általi kezeléseként fogható fel, hanem annak eltulajdonításaként is, mivel egyházi tulajdont tartanak maguknál arra való feljogosítás nélkül.

A felsorolt kánonok ismeretében érthetőbbé válik az X 3. 30. 19 intézkedése, amely szintén a III. Lateráni Zsinat alapján temetési tilalommal sújtja az egyházi tized visszatartói.⁸⁴ Nem pusztán az anyagi kötelezettség nem teljesítése vonja tehát maga után a temetési tilalmat, hanem valójában jóval többről van szó. Az egyházi tized visszatartói a haszonnak az Istent megillető

---

kőkitermelést, valamint a bányászatot, illetve a hasznokat is; vö. FÖLDI A. – HAMZA G., *A római jog története és intéstitúciói* (Budapest 1998³) 332–333.

⁷⁹ Item debent dari decimae de omnibus fructibus terrarum, pomis arborum, herbis hortorum, nutrimentis animalium, lana, lacte, foeno, lignis, fictis, piscationibus, uenationibus, pensionibus, molendinis, etiam daeuento, balneis, fullonicis, argentariis, metallariis, lapidicinis. Item de negotiis, et artificiiis, et caeteris bonis, etiam de tempore. de consecr. dist. 5. quadragesima. 16. q. 1. decimae. et q. 7. quicumq; recognouerit. et omnes decimae. ext. eod. commissum. et nuncios. et non est in potestate. Lib. I. tit. 15. §. 3. *Summa Sti Raymundi*, 124.

⁸⁰ FRIEDBERG I, 805.

⁸¹ Si quis clericus, abbas uel monachus per laicos ecclesias obtinuerit, secundum Apostolorum sanctorum canones et Antioeni capitulum concilii excommunicationi subiaceat. FRIEDBERG I, 805; vö. C. 16 q. 7 c. 17. Constitutiones sanctorum canonum sequentes statuimus, ut quicumque clericorum ab hac hora inuestituram ecclesiae uel ecclesiasticae dignitatis de manu laici acceperit, et qui ei manum inposuerit, gradus sui periculo subiaceat, et communione ptiuetur. FRIEDBERG I, 805; C. 16 q. 7 c. 20. Per laicos nullo modo quilibet clericus aut presbiter obtineat ecclesiam nec gratis, nec precio. §. 1. Nullus habitum monachi suscipiat, spem aut promissionem hebens, ut abbas fiat. §. 2. Nullus presbiter duas habeat ecclesias. FRIEDBERG I, 806.

⁸² Az X 3. 38. 4 *summariuma*: Excommunicantur patroni laici, qui clericos instituunt et destituunt in ecclesiis etiam patronatis, uel bona ipsarum aliter administrant. Et clerici, qui institutionem laicorum recipiunt, communione priuentur. FRIEDBERG II, 610.

⁸³ MANSI XXIV, 358.

⁸⁴ Az X 3. 30. 19 *summariuma*: Non potest laicus transfere decimam in alium laicum, etiamsi titulo illam possideat. FRIEDBERG II, 562.

részét tartják maguknál,⁸⁵ azaz Istennel szemben vétének, aki lehetővé tette számukra az anyagi gyarapodást. A kötelességüket úgy teljesíthetik, ha ezt a részt az Egyháznak adják át. Bernardus Parmensis⁸⁶ glosszája egyenesen az uzorásokhoz hasonlítja az egyházi tizedet maguknál tartókat az annak következtében beálló temetési tilalom kapcsán.⁸⁷ Mivel ezek a javak sajátosan is egyházi javaknak minősülnek, azok a laikusok, akik maguknál tartják, saját céljaikra, megsértik az egyházi javak birtoklására való tilalmat, és így kiközösítés alá esnek. A temetési tilalom tehát ennek tükrében az Istennek kijáró tisztelet és megbecsülés cselekvésvébeli elutasításából fakad, illetve magából a kiközösítésből.

Feltehetjük a kérdést, hogy milyen esetben részesülhet mégis az ilyen bűnbe eső személy a temetési tilalom alóli feloldásban. Nyilvánvaló, hogy amennyiben *excommunicatio* is fennáll, úgy ez alól – a bűnbánat és a kiszabott penitencia után – felmentést kell kapnia, hiszen ez önmagában akadályozza az egyházi temetését. Az is kézenfekvő, hogy a bűnbánat nem képzelhető el a bűnt előidéző cselekmény helyrehozatala nélkül, azaz ebben az esetben a tized átadása nélkül. Ez viszont felveti azoknak az eseteknek a kérdését, amikor valaki nem egyszeri alkalommal tartotta magánál a tizedet, hanem sorozatosan nem adta azt át. Peñaforti Szt. Raymund ezt a kérdést is érinti. A kiindulási pont természetesen az elmaradt tizedek befizetése. Ám ennek következtében beállhat a teljes fizetésképtelenség és az elszegényedés. Vajon ilyen esetben köteles-e a családjához, illetve rokonaihoz fordulni a hiányzó rész előteremtéséért, illetve elszegényedve koldulni, hogy meg tudja téríteni az elmaradt tizedeket?⁸⁸ Raymund művéből úgy tűnik, hogy ez a kötelezettség nem áll fenn, és a püspökre tartozik, hogy a bűnét helyrehozni akaró

⁸⁵ Vö. (...) Dominus enim praecipit in Leuitico cap. ult. eas dari Leuitis, dicens: Omnes decimae terrae, siue de pomis, siue de frugibus, domini sunt, et illi sanctificantur. Item per Malachiam 3. Reuertimini ad me, et reuertar ad uos, dicit Dominus exercituum, et dixistis, in quo confiximus te? In decimis, et in primitiis; et in penuria uos maledicti estis, et me uos configitis gens tota. Inferte omnem decimam in horreum, et sit cibum in domo mea, et probate me, si non aperuero uobis etc. Item Dominus in Lucae 11. et Matth. 23. Uae uobis parisaeis, qui decimatis mentam, et rutam, et omne olus, et praeteritis iudicium, et charitatem Dei, haec autem oportuit facere, et illa non omittere. Item decimas de omnium, quae possideo. Item Gregorius: Laici siue ab episcopis, uel Regibus, uel quibuslibet personis decimas acceperint, nisi ecclesiae reddiderint, sciant se sacrilegii crimen committere, et aeternae damnationis crimen incurrere. 16. q. 7. (...) Lib. I. tit. 15. §. 7. *Summa Sti. Raimundi*, 127.

⁸⁶ ERDŐ 2006, 87–88.

⁸⁷ Ad X 3. 30. 19. v. *Sepultura*: (...) ergo qui decimas quas iniuste possidet, detinet, et nec restituit ecclesiae ad quam speciant, christiana sepultura priuari debet: sicut in usuris (...). *Decretales D. Gregorii papae IX. suae integritati una cum glossis restitutae (Cum priuilegio Gregorii XIII. Pont. Max. et aliorum Principum)* (Romae 1582) col. 1223.

megtérőtől milyen mértékben kéri a kompenzációt. Ezt támasztja alá Ioannes Friburgensis⁸⁹ glosszája is.⁹⁰ Ennek tükrében állíthatjuk, hogy az egyházi tized jogtalan bitorlása következtében beálló temetési tilalom alatt álló személy helyzete orvosolható volt, azaz lehetőség nyílhatott az addigi bűnös gyakorlatán változtatni akaró személynek az egyházi temetésben való részesedésre.

IV. AZ EGYHÁZI TIZED KÉRDÉSE A *LIBER EXTRA* UTÁN

A VIII. Bonifác pápa (1294–1303) által 1298-ban kihirdetett újabb dekretális gyűjtemény, az ún. *Liber Sextus* mindössze két kánont szentel a tized kérdésének. A VI 3. 13. 1–2 azokat a szerzetesrendeket sorolja fel, amelyek privilégium útján mentesülnek a tized befizetése alól. Itt a domonkos és ferences renden túl a ciszterciek és a kartauziak kerülnek kifejezett említésre.⁹¹ Az is ismert, hogy erre az időszakra esik, amikor a Francia Királyság területén, a pápával folytatott illetékességi viták egyházzal szembeni szankciójaként kivesszik a kegyuraságra, a tizedekre és az egyházi javadalmakra vonatkozó kérdéseket az egyházi bíróságok joghatósági köréből. Mindezek ellenére az egyházi tized rendszere és a rá vonatkozó kánoni normák továbbra is követik a *Corpus iuris canonici*ben található előírásokat, bár érvényesíthetőségük – különösen a világi hatóságokkal szemben – komoly nehézséget jelent.

A jóval később tartott Trienti Zsinat (1545–1563)⁹² sem szüntette meg az egyházi tized rendszerét. A kánoni rész tette lehetővé az egyes plébániák számára a plébánia kötelezettségeinek teljesítését, azzal a javadalommal együtt, amely hozzájuk tartozott. A zsinat előírta azonban, hogy az összeg

⁸⁸ Quid si aliquis longo tempore recepit, et retinuit decimas, nunc uenit ad sanctificationem, afferens se ignorantia, et simpliciter peccasse, uel etiam scienter, et postulat sibi remitti intuitu Dei, et Ecclesiae, quod accepit, uel retinuit in praeterito tempore; cum alias oporteret eum cum sua familia mendicare? Ad hoc dico, quod potest ecclesia petere omnes decimas praeteriti temporis. 16. q. 7. quicumque recognouerit: sed si uideat istum contritum, et preces eius niti ueritate, debet ei tanquam pauperi dimittere unde uiuat; eum hoc idem esset ei datura postea. arg. 16. q. 1. quoniam. Hoc tamen debet facere Episcopus, et potest etiam sine consensu capituli; cum sic decimae ad ecclesiam reuertantur. ext. de his, quae fiunt autem prael. sine cons. capit. cum apostolica. Lib. I. tit. 15. §. 12. *Summa Sti Raymundi*, 134.

⁸⁹ ERDŐ 2006, 99.

⁹⁰ Ad Summa Sti Raymundi Peniaforti, Lib. I. tit. 15. §. 12. v. Pauperi: credo quod si diues sit, potest ei gratis dimittere, ut in totum, uel in partem, quod male acceptum est, ex quo in posterum uult cessare a talis receptione, et ecclesiam restituere iuri suo. *Summa Sti Raymundi*, 134.

⁹¹ VI 3. 13. 1–2: FRIEDBERG II, 1048.

⁹² Részletesen: vö. BERNHARD, J. – LEFEBVRE, C. – RAPP, F. (ed.), *L'époque de la Réforme et du Concile de Trente (Histoire du droit et des institutions de l'Église en Occident XIV)* (Paris 1989).

felhasználása az illetékes megyéspüspök szándékával összhangban történjék.⁹³ Általánosságban is igaz, hogy a területileg illetékes püspök volt köteles az egyházmegyéjéhez tartozó plébánosok megfelelő ellátását – emberhez méltó megélhetését – biztosítani. Abban az esetben tehát, ha a javadalom, a tized és a gyűjtések összege nem volt elégséges a plébánia tisztas működéséhez, a püspök köteles volt a szükséges további javakkal ellátni azt. A helyi ordinárius engedélye nélkül a plébános semmilyen új javadalomszerzési forráshoz nem juthatott hozzá. A tridentinum nyomán született partikuláris zsinati fegyelem erőteljesen hangsúlyozza az egyházi javak megfelelő kezelésének a szükségességét. Minden elidegenítésnél úgy kellett eljárni, hogy ne sérüljön sem a plébánia, sem pedig az egyházmegye érdeke. Az esperes vagy más arra kijelölt személy három hónaponként köteles volt ellenőrizni – vizitáció tartásával – a beneficium állapotát. A zsinat azt is elrendelte, hogy leltárba kell venni a plébánia tulajdonában lévő javakat, elzálogosításukhoz pedig engedélyre van szükség.

EPILÓGUS

A tized rendszerének hanyatlása a reformáció, majd a francia forradalom nyomán következett be, amely maga után vonta ennek a bevételi forrásnak a gyors megszűnési folyamatát, kezdve Franciaországon 1803-ban.⁹⁴ A 19. század közepére a tized mint javadalmi forrás eltűnt Európából, és csak az Újvilágban – vö. Dél-Amerika – maradt fenn átmeneti jelleggel.⁹⁵ Magyarországon a papság 1848 márciusával lemondott az egyházi tizedről, amelynek kárpótlása csak 1862-ben történt meg ún. földterhermentesítési papírokkal.⁹⁶

⁹³ SZUROMI 2003, 205–206.

⁹⁴ GAUDEMET 678–679.

⁹⁵ BANGHA B. (szerk.), *Katolikus Lexikon* IV (Budapest 1933) 363.

⁹⁶ SZUROMI Sz. A., *Változások a katolikus egyház jogintézményeinek államilag elismert kompetenciájában Magyarországon (1894–1918)*, in *Jogtörténeti szemle* 3 (2007) 64–67.

⁹⁷ Vö. *A katolikus kongruarendezés tárgyában kiadott főkegyúri elhatározások, törvények és rendeletek gyűjteménye* (Budapest 1909).

⁹⁸ 1909. évi XIII. tc. 7. §. A törvényhozás tudomásul veszi, hogy a katolikus lelkészi (helyi kápláni) és segédlelkészi állások jövedelmi kiegészítésének megállapítása céljából a jövedelmi összeírások az 1898. évi XIV. t.-czikk 11–13. §-aiban foglalt elveknek megfelelő főkegyúri rendelkezések folytán már a jelen törvény életbelépte előtt megtörténtek és ezeknek az összeírásoknak alapján a jövedelmi kiegészítésre való igények az Ő Felsége által szervezett kath. Kongrua-bizottság és a kormány által megalapítottak.

A papok anyagi ellátásához tartozhatott még a fájárandóság (olyan lelkészek számára, akiknek a kárpótlása így történt meg), a misealapítványok és a lelkészi illetmény (kongrua). A kongruával kapcsolatos ügyeket Magyarországon a Katolikus Központi Kongrua Bizottság intézte 1887-től, illetve az Országos Katolikus Kongrua Tanács 1909-től.⁹⁷ A lelkészi jövedelem kiegészítéséről rendelkezett az 1898. évi XIV. tc, majd az 1909. évi XIII. tc.⁹⁸ 1913-ban a XXXVIII. tc. bevezette a lelkészek korpótlékát.⁹⁹ Az 1949. évi XX. tc.-kel megváltozott a kongrua jelentése, mivel az a korábbi javadalmazási rendszert megszüntette, egyúttal határozott arról, hogy az állam 1950-től tizennyolc évig fokozatosan csökkenő mértékben rendkívüli államsegéllyel támogatja az egyházi személyeket.¹⁰⁰

Az egyházjog első kodifikációját X. Piusz pápa (1903–1914) 1904. március 19-én *Arduum sane munus* kezdetű *motu proprio*jával rendelte el.¹⁰¹ Ennek alapelve az volt, hogy a *Corpus Iuris Canonici*ben található nagy mennyiségű konkrét esetre hozott joganyagot rendezett formában és az általánosan alkalmazható szintre elvonatkoztatva foglalja össze, de úgy, hogy megőrizze a régi jogot.¹⁰² Éppen ezért az egyházi tized rendszerének szabályozása is az addigi jogalkotás alapján került megfogalmazásra.¹⁰³ A fentebb már részletesen felsorolt forrásokon túl, az 1917. évi *Codex Iuris Canonici* 1502. kánonjának háttérében megtaláljuk még a *S. Congregatio Cardinalium Concilii* 1619. június 8-i *Ariminen* kezdetű rendelkezését; a *S. Congregatio de Prpaganda Fide* 1760. június 2-i állásfoglalását és az Apostoli Penitenciária 1897. május 4-i határozatát.¹⁰⁴ A tizedet a CIC (1917) Can. 1502 már úgy értelmezte, hogy ott tartandó továbbra is fenn, ahol a tizedszedés gyakorlata még mindig megmaradt. A szöveg Isten egyetemes tulajdona elismerésének tekinti a szent szolgálattevők tevékenységére adott *decimát*.¹⁰⁵ A kánonjogi hagyománynak

⁹⁹ 1913. évi XXXVIII. tc. 2. §. Korpótlékban részesül minden lelkész, aki oly lelkészségben működik, amelynek jövedelme az eddigi törvények szerint az 1600 K összegig terjedő magasabb (állami) kiegészítésre jogosult; igényt tarthat továbbá a korpótlékra az a lelkész is, aki oly lelkészségben van alkalmazásban, amelynek (állami) jövedelmi kiegészítésre eddig csakis abból az okból nem volt igénye, mert a lelkészségnek egyházi forrásból eredő jövedelme évi 1600 K-nál többet tett ki.

¹⁰⁰ BÁNK J., *Kánoni jog* II (Budapest 1963) 366–367.

¹⁰¹ *Acta Sanctae Sedis* 26 (1904) 549.

¹⁰² SZUROMI Sz. A., *Kánonjogtudomány és kodifikáció (Megjegyzések a latin egyházjog kodifikációjához)*, in *Iustum Aequum Salutare* IV/2 (2008) 83–92.

¹⁰³ SZUROMI 2003, 208.

¹⁰⁴ *Leges Ecclesiae post Codicem iuris canonici editae* VII (Romae 1994) 9591.

¹⁰⁵ BÁNK II, 388. VERMEERSCH, A. – CREUSEN, J., *Epitome iuris canonici cum commentariis ad scholas et ad usum privatum* II (Romae 1925²) 471.

megfelelően, külön kerül említésre a *primitiae* kategóriája. Az 1983. január 25-én kihirdetett új Egyházi Törvénykönyvben értelemszerűen már nem találunk utalást az addigra mindenütt megszűnt egyházi tized intézményére. Az egyház által végzett különböző célú – előre kihirdetett – gyűjtések, az országonként és gyakran egyházmegyénként is változó mértékű és beszédési módú „egyházi adó” formái, függetlenek az egyházi tized régi intézményétől; ahogy a szentmise alatti perselyadományok is teljesen eltérő eredettel – ebben az esetben a liturgiában jelenlévő felajánlási cselekményt kifejező jelentéstartalommal – rendelkeznek

♦♦♦ BEKE MARGIT

Pétervárad története a kezdetektől a XVIII. század végéig*

ELŐZMÉNYEK

A téma választását az indokolta, hogy a Délvidék történelmével kapcsolatos pétervárad-i kánoni látogatás jegyzőkönyve megtalálható a Primási Levéltárban. Ezért igen egyszerűnek és könnyűnek ígérkezett az előadás összeállítása. Pétervárad, hasonlóan a többi királyi alapítású helyhez, exemptségnél fogva tarthatott az esztergomi érsekséghez addig, amíg az exempt területeket beosztották a területileg illetékes egyházmegyéhez. Az egyházlátogatási jegyzőkönyv néhány oldala nem kecsegtetett nagy sikerrel, ezért a középkorig kellett visszanyúlnom, és a témát a XVIII. század végével lezárnom. Közben újabb szálakat kellett nyomon követni. Természetesen Pétervárad egyházi történelmével szándékoztam foglalkozni, miközben az általános történelmi vonulat, viharok, háborúk, békék, egyházmegyei átrendezések is befolyásolták a város történelmét, tehát *per tangentem* szólni kell róluk.

A következőkre kerestem a választ: Pétervárad eredete, hovatarozása, kitekintéssel az egyházmegyei változásokra a mohácsi csata előtt és után; a török hódoltság kezdete és a hódoltsági egyházi élet, majd a felszabadult Délvidék, hogyan kapcsolódik az esztergomi Primási Levéltárban található egyházlátogatási jegyzőkönyv Péterváradhoz; Mária Terézia oklevele; egyházmegyei rendezések. A XVIII. század végi pétervárad-i egykorú leírással zárul az eszmefuttatás.

* A Szent György Lovagrend szabadkai konferenciáján (2012. július 15–21.) elhangzott előadás kiegészített változata.

PÉTERVÁRAD EREDETE, ELNEVEZÉSE, FEKVÉSE, BIRTOKLÁSA

A XIX. század végén azt írták: Pétervárad/Peterwardein/Petrovaradin önálló város Szerém vármegyében a legnagyobb erődítmény, a Duna jobb partján fekszik, Újvidékkel szemben.¹ Akkor Pétervárad az erődítményből és két külvárosból – Lajosvölgy és Rókusvölgy – állt. Az erődítmény vagy vár két részre oszlik, a felső vár – benne katonai épületek vannak 64 méternyire a Duna tükre fölé emelkedően – hegyen épült. Az alsó vár lejjebb fekszik, és ebben a katonai kórház, a székesegyház s több magánépület van. A két erősség 10 ezer főnyit fogadhat be, és 15 ezer embernek nyújthat menedéket. Újvidékkel a hajóhíd és a vasúti híd köti össze.

Pétervárad ma Újvidéknek/Novi Sadnak szinte része, bár önálló település Szerbia területén. A kutatók szerint eredetileg a Duna északi oldalán, a későbbi Újvidék Klissza nevű elővárosának a középkori helyén volt. Ma a Duna déli oldalán található.²

Pétervárad elnevezésénél elgondolkodtató, hogy egyesek a szerémi/sziriumi egyház alapítójának Szent Pétert tartják, aki Epaenetes tanítványát bízta meg a püspökség vezetésével. Elevenen élhetett Szent Péter alakja e területen, a keresztnév használata által is (Töre fia Péternél), tehát valamiképpen visszacseng a Szent Péter-i örökség.

Római kori településként Krisztus előtt 30-ban *Cusum* és *Acumincum* erőssége néven említik.³ 441-ben a hunok foglalták el. A legendák leheletét érezni azon a magyarázaton, amely szerint 1096-ban a romok helyén Habenichts Walter a keresztes hadak egyik vezére alapítja Péterváradot, aki Amiens-i Pétert várta, azt üzenve neki: *Peter wir warten dein*.⁴ Nem szólva a hibás nyelvtanról.

A név a bizánci forrásokban is olvasható. I. (Komnenosz) Mánuel bizánci császár (1143–1180) 1164-ben sikeres hadjáratot indított III. István király

¹ *A Pallas Nagy Lexikona* XIII (Budapest 1892) 997–998.

² TAKÁCS Miklós, *Pétervárad*, in *Korai magyar történelmi lexikon* (szerk. Kristó Gyula; Budapest 1994; a továbbiakban: KMTL) 545.

³ *Petrovaradin várának hadi története rövid kivonatban* (Újvidék 1915; a továbbiakban: *Petrovaradin* 1915) 3.

⁴ *Petrovaradin* 1915, 3.

⁵ TAKÁCS Miklós, *A bélakuti/péterváradai ciszterci monostor* (Újvidék 1989) 9. Bár egyesek ezt az elnevezést a szerémségi Kövel vagy Bánmonostorával, a mai Banostorral azonosítják.

⁶ TAKÁCS 1989, 10.

⁷ DUDÁS Gyula, *Petur bán és Peturváradja*, in *Századok* XL (1906) 84–86.

⁸ *Chronicon Leobicense*, in GOMBOS, Albinus Franciscus, *Catalogus fontium historiae Hungaricae* (Budapestini 1937) I, 268; GYÖRFFY György, *Az Árpád-kori Magyarország történelmi földrajza* (Buda-

(1162–1172) ellen. Amikor Mánuel átkelt a Száván, egy *Petrikon* nevű helyhez ért, és ott sátorot ütött.⁵ A város nevében tehát megtalálható a Péter név. A XIII. század előtt a város neve *Varadinum* volt, ettől kezdve *Varadinum Petri* néven szerepel, vagyis Péternek a vára.⁶ Egyesek feltételezik, hogy Péteváradot vagy Petur bán, vagy egyik őse alapította.⁷

Latinul *Varadinum Petri* a település neve. 1213-ban szerepel a *Chronicon Leobiensében*. „*Mater s. Elizabeth occiditur... a nobili viro Petro de Wardino, quia ipsa conscia per fratrem Egbertum stuprata fuit uxor eius.*”⁸ Vagyis Péter vára említése Gertrúd királyné, Erzsébet anyjának meggyilkolása – amelyet Váradi Péter nemes követett el – évében olvasható. Tőre fia Péter neve elsőként 1194-ben tűnik fel oklevélben, aki 1213-ban sem volt aggastyán.

Pétevárad helye is igen sok vitát vált ki napjainkban is. Tehát hol is feküdt eredetileg Pétevárad? Györffy szerint Pétevárad a Duna révjének két oldalán feküdt Bács és Szerém megyében. A két parti uradalom Gurwey fia Péter birtoka volt, aki Gertrud királyné meggyilkolása miatt életét és birtokait vesztette.⁹ Mindkét part a Várad nevet viselte, de nehéz eldönteni, hogy hol állt a vár, amelyről a nevet kapta. A szerémi oldalra látszik utalni – Györffy szerint – a *Chronicon Leobienise* nem egykorú híradása a királynégylkos Váradi Péter váráról, amelyet a bélakuti ciszterek kaptak meg. A Theiner-féle dátum 1223-ban viszont *Varod* néven a bácsi oldalra mutat.¹⁰ Ezt erősíti meg az 1231-es oklevél is, amely szerint a vásár, a piac és az uradalom központja volt.¹¹

IV. Béla király 1236. október 27-i oklevelében *Petur Waradnak* nevezi,¹² az október 29-i okmány *Peter Waradon* kelt.¹³ Pontosítja a helyet az 1237. évi oklevél, amely szerint „*ultra Danubium ... Peturwarod et regale palatium ibi constitutum*”.¹⁴ Tehát Pétevárad a Duna fölött van, és királyi palotája ugyanott jött létre. Bár egyesek nem a király palotáját látják e forrásban, hanem Petur ispánét. Az 1267-es dokumentum szerint a területén lévő Aranylábúbács ugyancsak Pétevárad bejáratánál található, idézem: „*Aranlabovbach ... cum*

---

pest 1987) I, 230–231; HERVAY, Ferenc L., *Repertorium historicum ordinis cisterciensis in Hungaria* (Bibliotheca cisterciensis 7) (Roma 1984) 133.

⁹ GYÖRFFY I, 230.

¹⁰ THEINER, Augustino, *Vetera monumenta hitorica Hungariam Sacram illustrantia. I–II* (Romae 1859–1860) I, 39.

¹¹ GYÖRFFY I, 230.

¹² SZENTPÉTERY Imre – BORSA Iván, *Az Árpád-házi királyok okleveleinek kritikai jegyzéke. I–III* (Budapest 1923–1987; a továbbiakban: Reg. Árp.) 615; GYÖRFFY I, 230.

¹³ Reg. Árp. 616; GYÖRFFY I, 230.

¹⁴ Idézi: GYÖRFFY I, 230; MOL DI 216; WENZEL Gusztáv, *Árpád-kori új okmánytár* (Pest 1860, reprint: Pápa 2002; a továbbiakban: ÁOT) VII, 29–30.

portu de Peturwarada utriusque partis Danubii”.¹⁵ Tehát eredetileg Pétervárad a Duna mindkét partján feküdt.

Péter vára Töre fia Péter birtokában volt valószínűleg a királyné meggyilkolása évéig.¹⁶ A birtok konfiskálása után Takács szerint II. András (1205–35) Váradot hűgának, Margitnak adományozta 1222-ben. Margit hercegnő (1175–1229 u.), III. Béla király és Antiochiai Anna leánya 1185 végén lett Mária néven II. Isaakios Angelos bizánci császár felesége. A csodálatosan szép kislány ekkor 10 éves volt.¹⁷ Margit hozományul kapta Belgrádot és Barancsot, a császár viszont elismerte a horvát–dalmát boszniai terület feletti magyar uralmat.¹⁸ Gyermeük Manuel és Kalojan. Margit a harmadik házassága után tért vissza Magyarországra 1222-ben. II. András neki adta Keve várát a vármegyével együtt, és a Szerémséget kormányozta. A ciszterci alapítólevélben olvasható *palatium* valószínűleg ebben az időben épült. A császárné nem sokáig élvezhette Váradot, hiszen – a feltételezések szerint – 1229-ben meghalt.¹⁹

Az 1229-es dátum azért is érdekes, mert ebben az évben jött létre a szerémi püspökség, amelyet jövedelemmel is el kellett látni. A Szerém vármegyéhez tartozó Péterváradot Szerbiától a Macsói bánság választotta el 1226-ban, amikor IV. Béla megalapította a bánságot. A szerbek 1389. június 15-én a rigómezei ütközetben elvesztették önálló állami létüket, és török protektorátus alá kerültek.²⁰ Rókay Péter szerint 1229 után ismét a koronára szállt a birtok, de egy része Péter comes rokonai kezén maradhatott. Ugyanis tőlük IV. Béla (1235–70) konfiskálta a birtokokat.²¹ Hervay szerint azonban ez már 1234-ben megtörtént.²²

A BÁNK BÁN

Az olvasottak alapján felvetődik a kérdés, mi a Gertrúd halálával kapcsolatos okmányok történelmi alapja, és hogyan vált operai témává. Mi a kapcsolat a valóság és az irodalmi, zenei feldolgozás között? Nézzük a tényeket, amelyek a mai napig valójában nem tisztáztak.

¹⁵ Idézi: GYÖRFFY I, 230; MOL DI 630.

¹⁶ *Chronicon Leobicense* 133.

¹⁷ *III. Béla magyar király emlékezete* (szerk. Forster Gyula; Budapest 1900) 33.

¹⁸ MAKK Ferenc, *Margit hercegnő*, in KMTL 443; MORAVCSIK Gyula, *Az Árpád-kori magyar történet bizánci forrásai* (Budapest 1988) 159, 296, 298, 314–315, 319–320, 332.

¹⁹ TAKÁCS 1989, 11–12; MAKK 443.

²⁰ GERE László, *Várad a Szerémségben*, in *A középkori Dél-Alföld és Szer* (szerk. Kollár Tibor; Szeged 2000) 337–382, 339.

²¹ TAKÁCS 1989, 12.

II. András király 1213 szeptemberében Halicsra készülődik. Szeptember 28-án Péter ispán és a Kacsics nembeli Simon ispán, Bánk nádor veje az összeesküvők élén a pilisi erdőben tartózkodó Gertrúd királynéra és kíséretére törnek. Péter ispán és Simon ispán meggyilkolja a királynét. Gertrúdot a piliszentkereszti ciszter monostorban temetik el.²³ II. András erre a hírről visszafordul. A *Képes Krónika* Bánk bánnak tulajdonítja a királyné megölését ezekkel a szavakkal: „András ... Felesége a Németországból jött Gertúd úrnő volt ... Hanem ó, fájdalom, az említett úrnő – kétségkívül az emberi nem ellenségének a sugalmazására – Bánk bánnak, ennek a kiváló férfinak a feleségét erőszakkal kiszolgáltatta az egyik nála vendégeskedő fivérének, hogy az megbecstelenítse. Emiatt ez a Bor nembeli Bánk irgalmatlanul megfürdette kardját a királyné vérében, és szörnyű sebbel megsebezve ... meggyilkolta.”²⁴

Az okmányokban olvasható, hogy Péter ispán Turwey (Gurwey), azaz Tőre fia Péter volt.²⁵ Péter neve 1194-ben tűnik fel oklevélben elsőként, aki 1213-ban sem volt aggyastyán. Egyesek Vas vármegyei eredetűnek mondják a Tőre/Toraj családot, amely átszármazott Bács megyébe. Bácsi és szerémi birtokait a ciszter apátsági oklevél felsorolja, tehát a Duna mindkét partján volt birtoka. Tőre fia Péter 1194–1213 között Pozsony, Bihar, Sopron, Csanád, Bács főispánja volt.²⁶ A királynéi udvarban 1207–1210 között udvarispáni tisztséget töltött be. Fényes karrierjét éppen a királyné környezetében futotta be. Birtokainak központja Pétevéárad volt.²⁷ Gertrúd királyné András király halicsi hadjárata idején férje távollétében bíraskodott egy perben. A bíraskodásban való részvétel miatt volt Péter ispán a pilisi erdőben a királyné tartózkodási helyén. Motivációja az idegenek térhódítása mellett az lehetett, hogy birtokosként látta a nép nagy nyomorúságát. 1213. szeptember 28-án megölte a királynét Simon ispánnal, Bánk vejével. Érdújhelyi szerint később nincs róla tudomásunk.²⁸ Simon ispán, Bánk veje szintén az udvari emberek köréből került ki, ezért is tartózkodott a királynéi udvarban.

Bánk bán 1210–1211-ben királynéi udvarispán. Bánk családját sérelem érhetette a merániak részéről. Érdekes módon már a gyilkosság után szó van

²² HERVAY 133.

²³ *Magyarország történeti kronológiája. I–V* (szerk. Benda Kálmán – Seifert Tibor; Budapest 1981–1994; a továbbiakban: *Kronológia*) I, 130–131.

²⁴ *Képes Krónika 1358* (Bollók János fordítása), in *A magyar középkor irodalma* (Budapest 1984) 164–318, 295.

²⁵ ÉRDUJHELYI Menyhért, *Újvidék története* (Újvidék 1894) 34.

²⁶ DUDÁS 84–86.

²⁷ TAKÁCS Miklós, *Péter. Magyarország íjember*, in *KMTL* 544.

²⁸ ÉRDUJHELYI 1894, 35.

arról, hogy Gertrúd kerítője volt testvérének Bertoldnak. Egyes megállapítások szerint Bánk felesége ekkor nagymama korú volt.²⁹ A *Chronicon Leobicense* viszont Petur feleségén esett sérelemről szól.³⁰

A korabeli feljegyzések szerint Bánk bán benne volt az összeesküvésben, de a gyilkosságot Töre fia Péter és Simon bán követte el. Az elégedetlenkedők meg akarták nyerni ügyüknek János esztergomi érseket, de ő talányos választ adott e szavakkal: „*Reginam interficere nolite timere bonum est, et si omnes consenserint, ego solus non contradico.*”³¹ Mások szerint András király Péter és Simon ispánt fej- és jószágvesztésre ítélte, de csak Péteren hajtották végre a karóba húzást.³² A király elvette Töre fia Péter Bács megyei birtokait, amelyek Újvidék körül és a Szerémségben voltak.³³

A történelmi adatokat Udvardy József csanádi megyéspüspök részletesen elemzi, és az újabb irodalom is más fényben közelíti meg az eseményeket. Udvardy leszögezi, hogy az udvarban sok volt a bajor Andechsi grófságból érkező német, akik a magyar urakkal szemben nagy előnyöket élveztek. Gertrúd meggyilkolásának oka tehát ez, a németgyűlölet. A királyné haláláról több publikáció is megjelent, köztük Rókay Péteré.³⁴

Korabeli forrás szerint: „*Regina Ungarie, soror Eggeberti episcopi Babenbergensis et Ottonis ducis Meranie, ab ipsis Ungaris crudeliter est interempta, nulla alia causa ut dicebatur existente, nisi quod eadem regina erga Teutonicos undecunque adventatnes larga fuit et liberalis, eorumque necessitati in omnibus subveniebat. Unis autem interfectorum, quidam comes nomine Petrus ... et palo per ventrem transfixo.*”³⁵

A királyi gyermekekben Gertrúd halála különbözőképpen hagyott nyomot. Szent Erzsébet álmában látta anyját és lelke üdvéért ő könyörgött. Kálmán herceg 1226-ban kérte apjától, hogy anyja lelkiüdvéért a hájszentlőrinci monostornak egy kikötőt adjon. Béla, Szlavónia hercege a topuszkoói apát-

²⁹ *Magyarország története előzmények és magyar történet 1242-ig. I–II* (Magyarország története tíz kötetben) (főszerk. Székely György; Budapest 1984; a továbbiakban: *Magyarország története 1242-ig*) II, 1285.

³⁰ *Chronicon Leobicense* 33.

³¹ *Magyarország története 1242-ig* II, 1286; GOMBOS I, 31. Magyarul: A királynét megölni nem kell félnek jó lesz és ha mindenki beleegyezik én nem ellenzem.

³² TAKÁCS Miklós, *Péter. Magyarországi főember*, in KMTL 544.

³³ FEJÉR, Georgius, *Codex diplomaticus Hungariae ecclesiasticus ac civilis. I–XI* (Budae 1829–1844; a továbbiakban: CD) III. 1, 152; UDWARDY József, *A kalocsai érsek életrajza (1000–1526)* (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae XI) (Köln 1991) 110.

³⁴ MÁTYÁS Flórián, *Népmondák és történelmi adatok Gertrúd királyné erőszakos haláláról*, in *Századok* (1907) 10; DUDÁS Gyula, *Petur bán és Péterváradja*, in *Századok* (1906) 1; ROKAY, P., *Iz srednjovekovne istorije Novog Sada*, in *Zbornik za istorije* (Matica Srpska 1975) 11.

ságnak évi 20 márkát rendelt anyja és saját lelke üdvéért. 1227-ben a Nyulak szigeti Szent Mihály egyháznak egy malmot adott. Éppen a fiuk kérésének engedhetett II. András, amikor 1228-ban Simon bánt jószágaitól megfosztotta és Bánktól elvette birtokait.³⁶ Simonnak nem esett bántódása, mert egyes források szerint hamarabb meghalt. Bertoldot (nem Eggbert) a király külföldre küldte, aki magával vitte a 7 ezer márka értékű veretlen aranyat és ezüstöt, ezen felül aranyból és ezüstből készített használati eszközöket, amelyet Gert-rúd gyermekei számára gyűjtött össze. Bertold később visszatért kalocsai érsekségébe. A merénylet mérföldkönek számít, mivel ezzel lezárult a németek befolyása hazánkban.

Elérkeztünk Katona József: *Bánk bán* c. darabjához, amelyet Erkel Ferenc zenésített meg. Véletlenül nyúlt ehhez a témához Katona József és Erkel Ferenc? Aligha. Katona József 1820-ban írta meg a *Bánk bánt*, amelynek állítólag nem volt nagy visszhangja akkor. Erkel Ferenc (aki ezekben az években Budapesten, az Úri utcában lakott) zenésítette meg 1861-ben Katona drámáját Egressy Béni szövegkönyve alapján. Ennek éppen ebben az időben politikai üzenete volt, hiszen Magyarországnak nem volt megkoronázott királya, az idegenek elnyomása alatt sínylődött a nemzet. Tehát aktuális üzenetet hordozott. Mégis szerelmi történetbe foglalva nyúltak vissza az eredeti témához.

Bár a XIII. században van némi utalás szerelmi történetre, de csak a merénylet után, mert nem ez volt a gyilkosság oka. Inkább a XIV. századtól említik a források a magánbosszút. A szerelmi történet 1573 óta jelenik meg erőteljesebben. Ezt Valkai András: *Históriás Ének a nagyúr Bánk bánról, miképpen az András királynak a feleségét megölte az ő nagy vétkeért* c. verses elbeszélése indítja útjára.³⁷

Az operából ugyan azt ismerjük, hogy a Bár-Kalán nembeli Bánk gyilkolta meg Gertrúd királynét felesége, Melinda meggyalázása miatt,

³⁵ *Annales Marbacenses a. 631–1238, 1272*, in GOMBOS I, 152. Magyarul: Magyarország királynéja, Eggbert bambergi püspök és Merania hercegeének, Ottónak a testvére, a magyaroktól kegyetlenül megöletett, semmilyen más ok nem lévén, amint mondják, hacsak nem az, hogy a királynő a bárhonnan érkező németeket kedvezően fogadta és szabadon, nekik szükséges dolgokban mindenben kedvezett. Egyike azoknak, akik megölték, bizonyos Péter nevű ispán... nyilvánosan keresztre lett feszítve.

³⁶ *Magyarország története 1242-ig* II, 1345.

³⁷ VALKAI András, *Históriás ének az nagy vr Bank banról* (Komlos András ny., Debrecen 1574, facsimile kiadása: Budapest 1927. dec. 25. Rexa Dezső gondozásában) Ez a hatodik számozott példány pagina, fólió nélkül. 6 számozatlan fólió. Digitális felvétel. Országos Széchenyi Könyvtár őrzi. UDVARDY 112, 116.

valójában azonban a gyilkosságot Tőre fia Péter és Simon bán, Bánk veje követte el. Az operában a király mindannyiuknak sértetlenséget ígért. A valóság pedig az, hogy Péter ispánt karóba húzatta, birtokait elkobozta, és később a Bár-Kalád nembeli Bánkot leváltotta a nádorságról, tehát mégis megtorolta a gyilkosságot.

A *Bánk bán* témája, Gertrúd meggyilkolása talán nem is az idegengyűlöletből fakadt, sokkal inkább az igazságot szolgáltatás igényéből. Ez a XIII. században éppúgy jelen volt, mint a XIX. században.

Bánk történetét folytatva, a király tehát elvette a birtokokat és megölette az összeesküvőt. Az operában szereplő Bertold már 1206-tól kezdve választott kaloccai érsek 1212-ig, azután kinevezett érsek 1218-ig. Ugyan méltatlan volt és nem jártas a tudományokban – mint kaloccai érsek vitába szállt az esztergomi érsekkel, kétségbe vonva annak királykoronázási jogát –, az operában megvádolt nőcsábító azonban a valóságban nem volt, mert nem erről szólt az összeesküvés.³⁸ Ennyit az operáról és a körülményekről.

A CISZTEREK

A konfiskált péterváradai birtokok a ciszterek tulajdonába mentek át. Pétervárad története a XIII. századtól kezdve szorosan kapcsolódott a ciszterci bélakuti apátsághoz. A francia Champagne-i Trois Fontaines-ből már 1233-ban Béla ifjabb király (a későbbi IV. Béla) kérésére érkeztek ciszter szerzetesek Szerém vármegyébe Péterváradra,³⁹ csak az adománylevelél kelt 1235. június 24-én.⁴⁰

Róbert esztergomi érsek 1236. augusztus 29-én kelt oklevele⁴¹ arról tanúskodik, hogy Béla úr Magyarország királya a Boldogságos Szűz Mária tiszteletére, lelkének üdvösségére a Kalocsai Egyházmegyében a Bélaforrás monostort újjáépíttette, a ciszterci apátot és szerzeteseit apostoli székénél fogva bevezette és egyebek között javakkal látta el, és Róbert érsek beleegyezésével a patronátusát a kis pesti Boldog Gellért mártír egyházában örök jogon a mo-

³⁸ UDVARDY 104.

³⁹ KOSZTA László, *Dél-Magyarország egyházi topográfiája a középkorban*, in *A középkori Dél-Alföld és Szer* (szerk. Kollár Tibor; Szeged 2000) 41–80, 57; *Kronológia I*, 145.

⁴⁰ ÉRDUJHELYI 1894, 36.

⁴¹ Reg. Árp. I, 188. 1236. okt. 27-éről.

⁴² *Budapest történetének okleveles emlékei. I* (összeáll. Csánky Dezső – Gárdonyi Albert; Budapest 1936; a továbbiakban: BTOE) I, 34; HERVAY 134.

⁴³ Esztergomi Főszékesegyházi Káptalan Levéltára. Magánlevéltár. Lad. 66. fasc. 2. Nr. 10, kiadva: (Monumenta Ecclesiae Strigoniensis I–IV) (ed. Ferdinandus Knauz – Crescens Dedek Ludovicus – Gabriel Dreska – Geysa Érszegi – Andreas Hegedűs – Tiburcius Neumann-Cornelius Szovák

nostornak adományozta (a Szent Gellért egyház az esztergomi érsek joghatósága alá tartozott) minden tizedével, más jövedelmeivel, a két káplánjával, Szent András (Sasad) és a (buda)örsi Szent Márton egyházak előljáróival ajánldékozza a bélakuti apátságnak a szerzetesek fenntartására, a papoknak a Szent Gellért egyházban, az apátok és testvérek, a plébánosok bevezetésének a joga az esztergomi érseké marad.⁴² Ennek az oklevélnek az eredetije az Esztergomi Főkáptalani Levéltár Magánlevéltárában található.⁴³

IV. Béla király 1237. június 24-én kelt oklevelében a ciszterci rendnek Ukurd/Ökörd birtokát, ami a Szerém vármegyében lévő egykor Gurwey fia Péter örökösaitól felségsértés címén, „*anyánk megölése*” miatt a király kezéhez visszakerült, azt a monostornak adja, ahol Ökörd vagy Bélakut van, és sok más falut is. A ciszterek megkapják a Duna fölötti egyház birtokát, melyet Peturwaradnak neveznek és a létesített királyi palotát minden tartozékával együtt. A király hozzájuk rendeli Róbert esztergomi érsek beleegyezésével mindkét Pest plébániáját, patronátusi jogát, tizedekkel és minden jövedelmével.⁴⁴ A hely neve *Vásáros-Várad*.⁴⁵

Az apátságot tehát IV. Béla király alapította, amelyet róla Béli/Béla forrásának vagy bélakuti apátságnak neveztek, ebben visszhangzik a francia kút elnevezés. A király ezt édesanyja, Gertrúd királyné lelke nyugalmaért alapította, ugyanis a királyné az utolsó kenet szentségét nem vehette fel a gyilkosság miatt, ezért aggódott a fiú anyjának lelke üdvéért.⁴⁶ Az apátságot pedig a Boldogságos Szűz Mária tiszteltére szentelték. Ez Pétervárott – „*de monte Varadino Petri*” –, Ukurd/Ökörd nevű helyen volt. Az apátsághoz 25 helység tartozott, köztük Petur-Várad.⁴⁷ Ekkor a ciszterek tehát megkapták Péterváradot a királyi palotával, tartozékaival (*silvis, aquis, piscinis et insulis terris cultis et incultis*), Szajol és Bivaló falvakkal.⁴⁸ Létezett egy Szent Péter egyház, amely az árkon túl lévő udvarnokfalu és az apát faluja között állt. Az apát több Bács megyei falujának lakói szolgáltatását Váradra gyűjtötte be az apátság bérházába, de nem kellett átkelniük a Dunán.⁴⁹ A királyi palota

– Stephanus Tringli; Strigonii-Budapestini 1874–1999; a továbbiakban MES) I, 316–317; CD IV. 1, 60–61.

⁴⁴ HERVAY 134–135. Ez okmány átírva V. István 1279-ben kelt oklevelében, amelynek átírata 1385-ben történt a kőí káptalan által. MOL DI 206; ÁOT VII, 27–31; CD IV. 1, 68.

⁴⁵ ÁOT VII, 27–31. Az oklevél V. István 1279-es okmányából való, melynek 1385. évi átírata a MOL-ban található. CD IV. 1, 68; CSÁNKI Dezső, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában. I–IV* (Budapest 1890–1913) II, 178.

⁴⁶ TAKÁCS 1989, 14.

⁴⁷ RUPP Jakab, *Magyarország helyrajzi története. I–IV* (Budapest 1870–1876) III, 27.

⁴⁸ ÉRDUJHELYI 1894, 36.

⁴⁹ GYÖRFFY I, 231.

lehetett IV. Béla király tartózkodási helye 1236 októberében, mert innen datálta Dénes nádor, bácsi ispán egyik oklevelét.

A ciszterci rend jövedelméhez hozzájárult a környék gazdasága. Szerémség híres bortermő vidék volt, és a francia ciszterek hozhatták magukkal a furmintot, amely innen terjedt el. Nem véletlen, hogy a bélakuti apátság volt a ciszter apátságok közül a leggazdagabb.⁵⁰

A tatárjárás elpusztította az apátságot is. Ezután a ciszterek IV. Ince pápa parancsára várat, új templomot és kolostort építettek.⁵¹ Ezt 1246-ra helyezik egyes források.⁵² Azonban már 1243. augusztus 23–31. között kelt IV. Bélának az az oklevele, amelyben megismétli a cisztereknek szóló adományát mindkét Pest plébániájának a kegyuraságáról.⁵³ Az építkezés már a Duna-parti sziklán történt, ott, ahol a XVIII. századi erőd áll. A belső vár a XIII. század végére elkészült.

A tatárjárás után az apátság érdekeit sértette István ifjabb király adománya, amit először Bachkolda kunnak adott, de ennek hűtlen fiaitól elvett, és ajtónállójának, Andrásnak adott.⁵⁴ Az adománylevelben 1267-ben így szerepel a hely: „*Aranlabovbach ... cum portu de Peturuarada utriusque partis Danubii.*”⁵⁵ Vagyis a szerémi oldalon lévő Aranylábúbács falut monostorával, a péterváradai révvel a Duna két partján és a vásárral és patronátusi jogával együtt kapta meg Bachkolda kun, de 1267-ben V. István Iván fia Andrásnak adományozta. Feltételezik, hogy Aranylábúbácson lehetett a Szent Miklós monostor.⁵⁶ Takács szerint is Aranylábúbács falu már a XIII. században létezett, benne pedig monostor volt még a ciszterek előtt, ahol plébániatemplom és ferences rendház működött.⁵⁷

Az ügy perre került az apátság és Iván fia András jogutódja, Csaba közt, amely végül megegyezésre vezetett 1291-ben.⁵⁸ Ekkor Titusfi Chaba gróf János kalocsai érsek előtt Vilmos ciszter apáttal (1291–1312)⁵⁹ lépett egyezményre. E szerint a gróf és utódai, a patrónusok valahányszor Szent Miklós

⁵⁰ TAKÁCS 1989, 31.

⁵¹ ÉRDUJHELYI Menyhért, *A kalocsai érsekség a renaissance-korban* (Zenta 1899); GERE 374.

⁵² HERVAY 136.

⁵³ BTOE I, 40.

⁵⁴ GYÖRFFY I, 231.

⁵⁵ GYÖRFFY I, 27; DI 630. Magyarul: Aranylábúbács Pétervárad kapujánál, a Duna mindkét partján.

⁵⁶ TAKÁCS 1989, 34.

⁵⁷ TAKÁCS Miklós, *Az újvidéki táj középkori településtörténete és műemlékei*, in *A honfoglalástól Mohácsig. Millenniumi visszaemlékezés a délvidéki magyar kultúra első félezedére* (szerk. Bosnyák István; Újvidék 2002) 45–80, 57.

napján ájtatosság végett a nevezett monostor egyházába mennek csak egy juhot, 5 cseber bort és elégséges kenyeret kapjanak, és hogy mind ő, mind rokonai, szolgálói, ha a Dunán Péterváradra átkelnek – amelynek vára az apátok birtoka és lakhelye volt –, a révvámtól mentesek legyenek.⁶⁰ Aranylábúbács tehát a monostorral Chaba grófé lett, míg a vásár és a rév az apátságé. A vásár említése Győrffy szerint azt igazolja, hogy a bácsi oldalon lévő Váradról van szó, mert később ezt hívták Vásárosváradnak.⁶¹

Pétervárad méltó szálláshelye Károly Róbertnek, aki 1301–1308 között hosszasan tartózkodott e monostorban.⁶² A megkoronázott király 9 évig – a trónkövetelők fellépése idején – a Béla-forrás monostorában tartózkodott.⁶³ Az 1356-os vizitáció szerint az apát 12 szerzetessel lakott itt, és évi jövedelmük alapján az egyik leggazdagabb monostor volt. Az apátság épületeiből mára semmi nem maradt.⁶⁴

A XV. században még említés történik a Szent Miklós-templomról, majd 1573-ban is említik, hogy a Várhegy tövében két templom áll, a Szűz Mária Monostor temploma és a Szent Miklós-templom.⁶⁵ A bélakuti apátság virágzásának a török idők vetettek véget.⁶⁶

A KÖZÉPKORI EGYHÁZMEGYÉK ALAKULÁSA PÉTERVÁRAD KÖRÜL

Kalocsai és bácsi érsekség

Pétervárad a kalocsai érsek tartományába tartozott, tehát érdemes kitekinteni erre az érsekségre is. A kalocsai érsekség valószínűleg Szent István idejében keletkezett.⁶⁷ Az érsekség nagy kiterjedésű területen állt, és itt található Bács városa is. A kalocsa-bácsi érsekség igen vitatott, nem biztos, hogy két érsekségről lenne szó.

⁵⁸ GYŐRFFY I, 231.

⁵⁹ RUPP III, 29; TAKÁCS 1989, 33.

⁶⁰ RUPP III, 28–29.

⁶¹ GYŐRFFY I, 231.

⁶² GERE 375; TAKÁCS 2002, 59.

⁶³ RUPP III, 29; CD VI. 1, 166; II, 84.

⁶⁴ TAKÁCS Miklós, *Pétervárad*, in KMTL 545.

⁶⁵ TAKÁCS 1989, 36.

⁶⁶ TAKÁCS 2002, 58.

⁶⁷ Az érsekségre nézve vö. TÖRÖK József – LEGEZA László, *A kalocsai érsekség évezrede* (Budapest 1999) 7–8.

Nézzük az irodalmát. Gyetvai szerint 1071 körül Salamon visszafoglalta a bolgároktól Sirmium/Szerém várát, és Bolgyán megye helyett ezt a területet Szerém vármegyének nevezték. Ezután Szent László alatt Bácsban felállították a bácsi érsekséget.⁶⁸ Egyesek szerint III. Béla király 1184-ben kelt, jövedelmét felsoroló oklevelében ezt írja: „Magyarországon két érseki székhely van: Az esztergomi és a kalocsai. A kalocsainak Bácsban van székhelye.”⁶⁹ 1268-tól „kalocsai és bácsi törvényesen egyesített egyházak” érsekének nevezte magát a kalocsai érsek.⁷⁰ Gyetvai szerint nem volt két érsekség – e sorok írója is azt a nézetet vallja, hogy nem volt értelme –, csak a terület székhelyét középre vitték. 1090 körül Bácsban is építettek kastélyt és székesegyházat, tehát ott is volt székeskáptalan. Az érsek címe hol bácsiként, hol kalocsaiként szerepelt, de 1268-tól egyesítették a címet.⁷¹ Bács plébániatemploma Szent Miklós tiszteletére épült.⁷² 1291-ben „*B. Nicolai de Bács*” néven szerepel egy zárda.⁷³

Bácsban volt a templáriusoknak háza, amelyet a kapisztrán ferencesek kaptak meg 1301-ben.⁷⁴ A bácsi ferences minoriták a XIV. század óta lakják a kolostort, amely régen a templáriusoké volt, és a Boldogságos Szűz Máriáról volt elnevezve Érdújhelyi szerint.⁷⁵ Ők 1526-ban elhagyták a kolostort.

Egyes források szerint Bács területén 4 templom volt 1504-ben: a várban a püspöki kápolna (a várban esperes lakott);⁷⁶ a vár előtt a Szent Rókus (ez lehetett a cisztereké, a Rochusthal); Szent Péter egyháza a vártól keletre, negyed órányira az erdő szélén; a negyedik templom fél órára a vártól a ferenceseké volt, amelynek területe a Szent Péter egyházig és a temetőig terjedt. Ez a Szent Péter egyház Szent István-i eredetű.

A XIV. században két péterváradai plébános szerepel, az egyik bácsi, a másik szerémi volt.⁷⁷ Ezek a kalocsai érseki tartomány szerémi püspökségéhez tartoztak.⁷⁸ A vár előtt volt egy Szent Rókus-kápolna. A vártól (ez a bácsi vár?) keletre az erdő szélén állt Szent Péter egyháza, végül a templáriusoktól örökölt kapisztrán ferences templom.

⁶⁸ GYETVAI Péter, *Egyházi szervezet főleg az egykori déli magyar területeken és a bácskai Tisza mentén* (Dissertationes hungaricae ex historia Ecclesiae VII) (München 1987) 47–48.

⁶⁹ *A honfoglalástól Mohácsig...* i. m. 134.

⁷⁰ GYETVAI 31.

⁷¹ GYETVAI 32.

⁷² ÉRDUJHELYI 1899, 243.

⁷³ ÉRDUJHELYI 1899, 243.

⁷⁴ RUPP III, 17 (Kalocsai egyházmegye); BALOGH György, *A bácsi r. k. plébánia száz éves emléke* (1867).

⁷⁵ ÉRDUJHELYI 1899, 220.

⁷⁶ ÉRDUJHELYI 1899, 261.

Érdekesnek tartom, hogy Pétervárad temploma nem Szent Péter titulusú volt. Elképzelhető, hogy a bácsi vártól vagy a péterváradai vártól negyed órányira volt a Szent Péter egyház?

Szerémi püspökség

A szerémi püspökség az apostoli korra vezethető vissza. A Szent Péter-i alapítás utáni időből Szent Pál levelei (Róm 18,19; Tim 4,10) alapján ismeretes, hogy Dalmáciában terjedt a kereszténység. A Római Birodalom Kr. u. 69–79 között ezt a területet is bekebelezte. 100 körül Szirmium püspöke Andronicus lett, Szent Pál egykori tanítványa. 293-ban Szirmiumban Galerius császári rezidenciát épített ki, és új adminisztrációt állított fel.⁷⁹ *Pannonia Superior*ból északon *Pannonia prima* lett, Szombathely székhellyel, délen *Százvia* területe Eszék központtal. *Pannonia Inferior* északi része *Valeria* elnevezést kapott Pécs székhellyel, déli része *Pannonia secunda* néven szerepelt, Szirmium központtal. Szirmiumnak a püspöke Ireneusz, Szent Ernye lett, aki 304. április 6-án vértanúságot szenvedett.⁸⁰ Ebben az időben Szirmiumon kívül Belgrád, Vinkovci, Eszék, Pettau, Aquincum, Szombathely és Sopron rendelkezett keresztény közösséggel, közülük ötnek az élén állt püspök (nyilván Szirmium, Belgrád, Vinkovci, Eszék, Szombathely).⁸¹ E terület szenteket és vértanúkat adott a pannon kereszténységnek, mint Ireneusz, Quirinius/Kerény, Eszék püspöke.

A magyar egyházi szervezet kiépítése során a középkorban a kalocsai érseki tartományhoz rendelték a szerémi püspökséget. Csak Ugrin kalocsai érsek személyesen kérte III. Honorius pápától az egyházmegye nagy kiterjedése miatt, hogy egyházmegyéjét ossza meg.⁸² Ez bekövetkezett 1229. január 20-án, amikor IX. Gergely pápa a kalocsai érsekség szerémi főesperességéből és a Száván túli részekből kihalította a szerémi püspökséget, de a kalocsai érseki tartományba osztotta be.⁸³ A püspökség megalapítása összefügghet Margit

⁷⁷ ÉRDUJHELYI 1899, 261.

⁷⁸ RUPP III, 18; MOL NRA 1504. cs. 13. sz.; DUDÁS 1.

⁷⁹ ADRIÁNYI, Gabriel, *Geschichte der katholischen Kirche in Ungarn* (Köln–Weimar–Wien 2004) 3–4.

⁸⁰ DIÓS István, *Iren, Szent Ernye*, in MKL V, 348; ADRIÁNYI 4.

⁸¹ ADRIÁNYI 4.

⁸² KOSZTA László, *Szerémi püspökség*, in KMTL 642.

⁸³ *A katolikus Magyarország. A magyarok megtérésének és a magyar királyság megalapításának kilencszázados évfordulója alkalmából 1001–1901* (szerk. Kiss János – Sziklay János; Budapest 1902) II, 117; HERMANN Egyed, *A katolikus egyház története Magyarországon 1914-ig* (Dissertationes Hungaricae ex historia Ecclesiae I) (Aurora könyvek, München 1973) 102.

császárné halálával is, hiszen az új püspökséget anyagilag is meg kellett alapozni. Székhelye Bánmonostor (Banoštor, Sze) lett, ahol megalapították a kői káptalant. A tatárjárás után 1247-ben a szerémi püspök kérte, hogy székhelyét Száva-szentdemeterre (Sremska/Mitrovica, Sze) helyezhesse át. A káptalan maradt Bánmonostoron, a püspökség átköltözött, és ott új káptalant alapított. Ekkor (1247) Szent Ireneusznak, az ókori Szirmium, a diocletianusi üldözés első vértanú püspökének tiszteletére hozták létre a szenternyei káptalant.⁸⁴ 1252-re tehát két püspöki székhelye és két káptalanja volt a szerémi püspökségnek. Viszonya a kalocsai érsekséghez Udvardy József szerint nem a suffraganeusi viszony, hanem inkább a germán *Eigenbistum* (magánpüspökség) lehetett.⁸⁵ Gyetvai szerint a szerémi püspökség egy része később úgy szerepelt, mint a kalocsai érsekség szerémi főesperessége.⁸⁶

A szerémi püspökök között előfordul egy Péter megyéspüspök Beke Péter, Beke fia Péter, Becke megyéspüspök. Valószínűleg itáliai egyetemen végzett magister. Károly Róbert kancelláriáján titkár, a királyi kápolna főnöke. 1333–36 között bácsi prépost. 1333-ban a király kísérője Nápolyba. Beke fia Péter 1336. október 17-től 1349-ig szerémi megyéspüspök. 1333-tól 1342. december 19-ig titkos kancellár is. 1341-ben testvéreinek királyi adományként Bács megyében birtokot szerzett.⁸⁷

Boszniai püspökség

Ez a püspökség is középkori eredetű. Hazai forrásaink 1089-től tesznek említést róla. A XII. században a raguzai érsekség suffraganeusa. Lakossága valószínűleg szláv nyelvű volt.⁸⁸ A Szávától délre a Boszna és a Sana folyók közötti területet foglalta magában. II. Béla király (1131–1141), aki Uros rác nagyzsupán leányát, Ilonát vette nőül, visszahódította Dalmáciát, és megszerelte Boszniát és Rámát. Dalmácia ugyan elveszett, de III. Béla (1176–1196) ismét visszaszerelte. Imre király (1197–1203) alatt csatlakozott a Narentán túli szerb föld, Hulm, Bosznia és Szerbia területe a Magyar Királysághoz.

⁸⁴ KOSZTA 642.

⁸⁵ KOSZTA 642.

⁸⁶ GYETVAI 48.

⁸⁷ Kemény fia János volt, akinek 3 fia volt, Beke mester, Márton és Péter szerémi püspök. Beke mesternek Jakabfalvát átírja a bácsi káptalan 1353. július 25-én. FL AS AR T 19. eredetileg, megjelent: MES IV. Nr. 74. 104 és MOL DF 248 653; TAKÁCS Emma, *B. P.*, in MKL I, 695; RUPP III, 16; HORVÁTH II, 214; LÁNYI Károly, *Magyar föld egyháztörténetei. I–III* (Pest 1844) I, 166. Péter nemzetségi neve Beke. 1341-ben mint kancellár a királytól Jakabfalvát, Undobát és Cherleket nyerte meg testvéreinek Bácskában. CD VIII, 4, 138, 492.

Így a magyar kereszténységnek a máshitűek megtérítése is célja volt, hiszen e területen bogumilok éltek. Láttuk, hogy 1185 végén Bizánc elismerte a horvát–dalmát és boszniai területek feletti magyar uralmat.

III. Honorius pápa Bosznia, Ozora, Sóföld megtérítését Csák Ugrin kalocsai érsekre bízta.⁸⁹ Jakab prenesztei bíboros a pápa megbízásából 1233-ban járt hazánkban, és Boszniába is ellátogatott, püspökeit elkergette és újakat szentelt fel. Útjára elkísérte II. András király testvére, Kálmán herceg, aki 1225-től a Szlavónia hercege címet viselte, és 1237–1239 között keresztes hadjáratot vezetett Boszniába.⁹⁰ A pápa 1234-ben a boszniai püspökséget a Szentszék alá rendelte.⁹¹ A király 1238-ban újjászervezte a boszniai püspökséget, és hozzácsatolta a Valkó megyei Djakovárt és a délre eső területet a Szávaig, így kapcsolódott a magyar egyházba ez a terület. 1239-ben székeskáptalan létesült, és megkezdték a székesegyház építését Brdo (Bosznia-Hercegovina) helységben. A tatárjárásban Csák Ugrin kalocsai érsek és Kálmán herceg is életét vesztette. IV. Béla kérésére a pápa 1247-ben a boszniai püspökséget kivette a raguzai érsekség joghatósága alól és a kalocsai érsekség alá rendelte.⁹² A püspökség betöltése 1334-ig kizárólag a pápa hatáskörébe tartozott, ettől kezdve vált szerves részévé a magyar egyháznak. 1436-tól Bosznia török vazallus lett, a püspökség székhelye pedig Djakovára került.

Belgrádi püspökség

Közbeékelődik a belgrádi püspökség története is, amely ugyancsak a keresztény ókorra vezethető vissza. Belgrád neve Alba Graeca, Görög Fehérvár, Belgrád (olasz), Fehérvár (magyar). A belgrádi püspökség a magyar egyház-szervezetben a kalocsai érsekség alá tartozott.⁹³ A nándorfehérvári püspökség középkori alapítású. Ugyanis a Macsói bánság részére 1290 előtt állították fel a püspökséget Nándorfehérvár (Beograd, Sze) központtal, de a terület szerb uralom alá került, és a püspökség 1295-ben megszűnt. Majd Károly Róbert 1322-ben visszafoglalta a bánságot, és visszaállította az egyházmegyét.⁹⁴

⁸⁸ ROKAY 124–125.

⁸⁹ HERMANN 102.

⁹⁰ HERMANN 103.

⁹¹ ROKAY Péter, *Boszniai püspökség*, in KMTL 124–125.

⁹² KISS-SZIKLAY II, 117.

⁹³ GYETVAI 125.

⁹⁴ KOSZTA László, *Missziós püspökségek*, in KMTL 458–460.

Szendrői püspökség

A szendrői püspökség 1290-es alapításával szintén korainak számít, de később kapcsolódik a belgrádihoz.⁹⁵

A PÉTERVÁRADI VÁR

Tehát a kalocsa-bácsi érsek úgy tekintette, hogy két püspöki székhelye van: Kalocsa és Bács. Itt lép be egy érdekes terv. Kaboli László kalocsa-bácsi érsek (1343–1345) ugyanis Péterváradot szerette volna székhelyének megtenni. Kaboli érsek tervéről VI. Kelemen pápa okleveléből értesülhetünk, amely 1344. október 9-én kelt. Eszerint az érsek azt kérte, hogy a mocsaras vidéken fekvő és a tatárjáráskor elpusztult Kalocsa és Bács városok helyett vagy mellett Péterváradon legyen a harmadik székhely.⁹⁶ Az oklevélben szó van arról, hogy a tatárok és a pogányok ezt az egyházat, valamint a bácsi egyházat, amely kánonilag a kalocsai egyházzal egyesítve van, elpusztították. Az érsek kérte, hogy Pétervárad erődítményén – amely a bélakuti ciszter apátsághoz tartozott – egyházat építhessen magának és 12 kanonoknak, továbbá kérte magának a *iurisdictioni* is, mert oda kívánta helyezni a székhelyét.⁹⁷ A pápa elfogadta a tervet, az érsek azonban meghalt. A bélakuti ciszter apátság ekkorra már felköltözött a (péterváradi) hegy lábától a hegyre, és kiépítette a híres várat. VI. Kelemen pápa gondoskodott a hívek lelki épüléséről is, amikor 1351. július 11-i okmányában búcsút engedélyezett a következő ünnepekre: a bélakuti ciszter monostor dedikációja, Krisztus Teste, Szűz Mária négy főünnepe és *Conceptio*ja, Szent Mihály arkangyal, Keresztelő Szent János, Szent Lőrinc, Szent Balázs és Szent György mártír, Szent Benedek és Szent Bernát hitvallók napja.⁹⁸

A várat 1439. november 10-én Albert király Garai László macsói bánnak adományozta a kegyúri jogokkal együtt, és ekkor említik elsőként *castrum*-ként.⁹⁹ A monostor élére 1449-ben Buslai Bertalan egri pap került.¹⁰⁰ 1462-től

⁹⁵ Diós István, *Belgrád-szendrői püspökség*, in MKL I, 714.

⁹⁶ GYETVAI 48; ÉRDUJHELYI 1899, 195. Ő ezt 1390-re datálja László érsek alatt, de ekkor Miklós volt az érsek. KATONA István, *A kalocsai érseki egyház története. I–II* (ford. Takács József; Kalocsa 2001–2003; a továbbiakban: KATONA, Kalocsa) II, 68. XXVIII.

⁹⁷ HERVAY 136.

⁹⁸ 1351. júl. 11-i oklevelet idézi: HERVAY 137.

⁹⁹ MOL DI 13445; HERVAY 137; GERE 342.

kezdve a ciszter monostor komendátora Várdai István lett, és a monostor jövedelme is a kalocsai érsekséget gazdagította, mert a Délvidék megerősítését szolgálta. A mohácsi csatáig a kalocsai érsekek joghatósága és patrocíniuma alá került a monostor.¹⁰¹

Pétevárad a középkorban fontos tanácskozások helyszíne is. 1454 decemberében például tanácskozást tartott Herceg Rafael kalocsai érsek, András pécsi püspök, Hunyadi János kapitány, Garai László nádor, Újlaki Miklós vajda, Kórógyi János macsói bán más főpapok és főurak társaságában. A törökök fenyegető előrenyomulása közepette 1455. január 20-ára országgyűlést hirdettek Budára, amit meg is tartottak.¹⁰²

Kapisztrán Szent János ferences szerzetes 1455 júliusában érkezett meg, hogy keresztes hadjáratot hirdessen a törökök ellen. Döntő fontosságú év volt 1456. Ennek az évnek június 19-i napján Péteváradról levelet írt az assisi püspök, az apostoli szék követe, hogy a péteváradai apátság három városának és sok más helynek a lakói, amely helyek a Szűz Máriáról nevezett, belakutinak mondott péteváradai apátság uradalma alá tartoznak, könyörögnek Kapisztrán Jánosnak, hogy jöjjön hozzájuk prédikálni.¹⁰³ Följegyzik, hogy ez megtörtént.¹⁰⁴ II. Mehmed szultán hazánk ellen készülődött. Június 29-én III. Calixtus pápa a nándorfehérvári török támadás kivédésére könyörgésként elrendelte a déli harangszót.¹⁰⁵ Július 22-én Hunyadi János főkapitány győzelmet aratott II. Mehmed fölött. Nagy árat fizetett ezért a magyar nemzet, hiszen Hunyadi János augusztus 11-én meghalt a pestisjárványban. Halálos ágyánál a kiváló barát állt, amint a primási palota Lotz Károly-festménye ábrázolja. Hunyadit Gyulafehérvárott temették el. A másik áldozat Kapisztrán Szent János, aki október 23-án(!) a Valkó megyei Újlakon, a ferences kolostorban hunyt el. Szentté avatására 1724-ben került sor.

Pétevárad Mátyás király (1458–1490) idejében pihenőhelyként szolgált. Ugyanis Mátyás király 1463 augusztusa körül Futakon tartózkodott. A szultán Ali béget küldte a Szerémségbe, de Pongrácz János kiverte őt. Innen Szerbiába nyomult, ahol Mátyás király üldözte, és ebből az alkalomból 15 ezer keresztényt szabadított ki. A király Péteváradra vitte a seregét pihenni.¹⁰⁶

¹⁰⁰ HERVAY 137.

¹⁰¹ GERE 376.

¹⁰² UDVARDY 290.

¹⁰³ PETTKÓ Béla, *Kapisztrán János levelezése a magyarokkal*, in *Történelmi Tár* II (1901) 160–222, 217.

¹⁰⁴ HERVAY 138; PETTKÓ 217.

¹⁰⁵ Kronológia I, 272.

¹⁰⁶ UDVARDY 307.

Ugyanezen év szeptember 12-én e várban kötött törökellenes szövetséget Mátyás Velencével több főpap és világi előkelő jelenlétében.¹⁰⁷

Pétervárad gondot is okozott Mátyás királynak. 1477-ben a király Matucsina Gábor kalocsai érseknek (1471–1478) juttatta Péterváradot. Váradi Péter kalocsai érsek (1481–1501) idejében IV. Sixtus pápa Mátyás kérésére 1483. december 13-án egyesítette az apátságot az érseki javadalommal. Amikor Péter érsek Árva vára foglya lett, Mátyás 1484-ben elvette tőle az apátságot, így az apátság gazdátlaná vált. A király halála után Újlaki Lőrinc elfoglalta az apátságot, emiatt a pápa kiközösítette. A pápa elvette tőle az apátságot és Rodrigo Borgia bíborosnak juttatta, amit VIII. Ince megerősített. Borgia bíboros az apátságot 1490–1494 között birtokolta. A bíboros viszont maga helyett Vincenzo de Pistacchi pápai kamarást küldte Váradra, mint gubernátort.¹⁰⁸ Váradi kalocsai érsek kiszabadulását éppen Borgia bíborosnak köszönhette. Az érsek vissza akarta szerezni az apátságot. Emiatt vitába keveredett Borgia bíborossal, sőt Újlaki Lőrincel is, aki nem akarta átadni a bíborosnak. Érdekes szituáció alakult ki. Az ügy pápai bíróság elé került.¹⁰⁹ Péter érsek a testvérét, Pál prépostot küldte Rómába a tárgyalásra, udvari káplánjával, Demeterrel együtt. Borgia elismerte Újlakit az apátság kegyurának, de ő azt Borgia bíborosnak adományozta. Borgia pedig VI. Sándor néven 1492. augusztus 11-én pápa lett.¹¹⁰ Ekkor II. Ulászló (1490–1516) a király. Az apátság továbbra is pápai birtok maradt. Az új pápa Pál prépostot titkos kamarássá léptette elő, és utasította Pistacchi Vincét, hogy keresse fel Péter érseket Kalocsán. 1493-ban a pápa visszahívta Pistacchit, és helyébe Angelo jogtudort küldte az apátság kormányzására. A magyar udvarban tartózkodó nunciust is megbízta, hogy öröködjenek az apátság fölött.¹¹¹ Végül 1494-ben Váradi megegyezett a pápával, aki 5 ezer forint váltságdíj fejében visszaadta azt a kalocsai érseknek.¹¹² Az addigi ellentéteket elegáns módon oldották fel. Ezután mindenki elfelejtette sérelmeit.

II. Ulászló tehát 1494-ben VI. Sándor pápa beleegyezésével Péterváradot Péter kalocsai érseknek parancsolta visszaadni. Elrendelte, hogy a várat az ellenséggel szemben megerősítsék, a jobbágyok a vár területén lakhelyet

¹⁰⁷ UDVARDY 307; THEINER II, 382.

¹⁰⁸ GYETVAI 70.

¹⁰⁹ FRAKNÓI Vilmos, *Magyarország és a római Szentszék. I–III* (Budapest 1901–1903) III, 265–273.

¹¹⁰ GYETVAI 70.

¹¹¹ FRAKNÓI 1903, III, 270.

¹¹² UDVARDY 356; HERVAY 138.

¹¹³ RUPP III, 29; KATONA, Stephanus, *Historia critica regnum Hungariae. I–XLIV* (Pestini-Budae 1779–1817) XVII, 600. Aeppi Coloc. I, 473, 477, 487, 495, 497.

választhassanak maguknak és házat építhessenek anélkül, hogy ezért adózniuk kellene. 1496-ban Péter érseknek a pápa megengedte, hogy az apátságot a kalocsai érsekséggel egyesíthesse. Ebbe azonban Ulászló király nem egyezett bele, csak Péter haláláig.¹¹³

PÉTERVÁRAD ÉS TOMORI PÁL

A törökök egyre fenyegetőbb jelenléte érezhető a Délvidéken. A kalocsai érsekség 1522-ben üres. A bácsi érsekséget Batthyány Györgynek adták, akit az odaérkező lengyelek megöltek Péterváradon. Sztercs lengyel hadnagynak ezért fejét vették.¹¹⁴ 1521-ben Szulejmán szultán Belgrád ellen indult, és augusztus 29-én elfoglalta várost. Bali bég felégette a Szerémséget, többek között Péterváradot is, és egészen Eszékig nyomult. Báthory István nádorispán indult Pétervárad felmentésére. Bali bég a Dunán Szentmártonig jutott, elfoglalta Péterváradot, ahol sok ezer boroshordót szétvert, mert éppen szüreteltek. A várvédő huszárok kapitánya Horváth Mihály volt.¹¹⁵

Ezekben a vészterhes időkben nagy szükség volt egy kiváló katonára, egy hazáját és egyházát féltőn óvó személyre. Nem véletlen tehát Tomori Pál kalocsai érseksége és kapitányi rangja.

A Tomori család Bosnyákországból veszi eredetét.¹¹⁶ Pál Budán kiváló katonaként szolgált. Eljegyezte a Putnoki család hajadon leányát, de a menyasszony az esküvő előtt meghalt. Azután egy gazdag özvegyet jegyzett el Pál, de ő is elhunyt. A katonából ezután lett szerzetes.¹¹⁷ Újlakon lépett be a ferencesek közé, majd Palotán, később Esztergom kolostorában élt 1521–1523 között. 1523 tavaszán az esztergomi kolostor kertjében meglátogatta őt régi barátja, Szerémi György.¹¹⁸ Tehát Szerémivel jól ismerték egymást. Bizonyára azért küldték Szerémit a baráthoz, hogy rábeszélje magasabb egyházi rang elnyerésére. Így történt, hogy májusban Tomori elhagyta Esztergomot, és elfoglalta a kalocsai érseki széket.¹¹⁹ Emellett megkapta a temesi ispán, Magyarország alsó részeinek kapitányi rangját, hogy bácsi és pétervárad

¹¹⁴ UDVARDY 422.

¹¹⁵ ÉRDUJHELYI 1894, 90.

¹¹⁶ FRAKNÓI Vilmos, *Tomori Pál élete és levelei* (Budapest 1881) 1.

¹¹⁷ FRAKNÓI 1881, 20.

¹¹⁸ FRAKNÓI Vilmos, *Egyháznagyok a magyar középkorból* (Budapest 1916) Tomori Pál élete: 266–336, 287.

¹¹⁹ FRAKNÓI 1916, 287.

várából irányítsa a török elleni védelmet.¹²⁰ A zavaros időket jelzi, hogy a törökök mellett magyarok is fosztogattak a környéken, mint például Bárdy. Őt Tomori mint főkapitány Péterváradon 1523-ban lefejeztette.

A kalocsai érsek dicséretéről kellene szólnunk, aki önzetlenül minden pénzét a török elleni védekezésre fordította. A kalocsai érsekség legerősebb vára Pétervárad volt, ezért tartózkodott itt sokáig Tomori Pál. Innen indult a betörő török csapatok ellen, amint 1524. augusztus 20. körül tette, amikor egy portyázó bandát üzött el, miközben több foglyot ejtett. Ekkor sebesült meg Szkender Miklós hadnagy (a fekete bég), akit a király segélyben részesített. Szkender még a mohácsi ütközet előtt, de csatában vesztette életét.¹²¹ Tomori beteg lett, és csak év végére gyógyult fel.¹²² Ekkor érkezett a hír, hogy a szultán lefejeztette Ferhát basát és írnökát. Az egyik híresztelés arról szólt, hogy azért, mivel elvesztette a Tomorival vívott ütközetben a császári zászlót, mások szerint azért, mert összeköttetésben állt Tomorival. Ebben volt is igazság, mert Tomori a szultán környezetéből mindig szerzett értesüléseket. A szultán kifejezte, hogy ha a magyar király átengedné csapatait, és ellátná élelemmel a seregét, akkor békén hagynák Magyarországot.¹²³

Az országban fejtelenség uralkodott. Az ifjú király tehetetlen volt, a főurak nem engedelmeskedtek az országgyűlés határozatainak sem, egymással civakodtak. A kincstár üres volt, senkit nem érdekelt a törökök előrenyomulása. Tomori ezért 1525-ben Budára ment, hogy lemondjon a főkapitányi tisztségéről.¹²⁴ Mégis tovább vállalta e terhes feladatot, mert pénzt ígértek a péterváradai erőd őrségének az 500 gyalogos, 300 lovas és a sajkások eltartására.

A Szentszék látva az ország állapotát, elküldte hazánkba Lorenzo Campeggio bíborost és Antonio Burgio báró szicíliai világi főurat, akik segítették az érseket. Ennek a korszaknak fontos hozadéka volt Burgio levelezése a Szentszékkel, amelynek nyomán finomíthatjuk a mohács előtti állapotokról való ismereteinket.¹²⁵ Campeggio azon volt, hogy megmentse Péterváradot, ezért 3 ezer gyalogos háromhavi eltartását ígérte, amit később meghosszabbított. Az előkelők is ígértek csapatokat, de nem küldtek.¹²⁶

¹²⁰ KATONA, Kalocsa I, 295.

¹²¹ *Mohács* (szerk. B. Szabó János; Osiris, Budapest 2006) 63.

¹²² UDVARDY 435–436.

¹²³ UDVARDY 436; Vatikáni Magyar Okirattár. Monumenta Vaticana historiam Regni Hungariae illustrantia (Budapest 1881–1909; a továbbiakban: VO) II, 106.

¹²⁴ FRAKNÓI 1916, 297; FRAKNÓI 1881, 51.

¹²⁵ BURGIO, Antonio leveleiből magyar fordításban megjelent: *Mohács* (szerk. B. Szabó János; Osiris, Budapest 2006) 21–75.

Belgrád eleste után az ország kulcsa és legerősebb vára Pétevárad lett. Az események sűrűsödtek. 1526 januárjában nem a király, és nem is a főurak, hanem egyedül Campeggio bíboros volt az, aki saját költségén felszerelt 300 gyalogost. A bíboros budai ablakából nézte a négy dunai hajót, amelyet a kincstár vásárolt, hogy a gyalogosokat elszállítsa. Február volt, amikor Tomori Pál és Antonio Burgio hajóra szállt velük.

Belgrád parancsnoka Bali bég volt, aki szintén tartotta a kapcsolatot Tomorival. A bég lóval kedveskedett neki, és személyesen akart vele találkozni, talán hajlandó lett volna a keresztény hitre térni. Tomori csapdát sejtett a személyes találkozásban, és bölcsességére jellemző, hogy nem fogadta el a meghívást, de a négy evangéliumot és a tízparancsolatot elküldte neki.¹²⁷ Más forrás szerint Bibliát küldött neki.¹²⁸

Tomori még 1526. március 27-én is le akart mondani kapitányi tisztségéről. Április 9-én pedig beadta lemondását érseki székéről és kapitányi tisztségéről.¹²⁹ Egyiket sem fogadták el. A kapitány április 13-án a török támadás hírére Kalocsáról Budára érkezett. Másnap Burgióval Esztergomba ment, ahol a király és az esztergomi érsek vendégei voltak. Ekkor is a pápai követ adott neki 300 gyalogost, 36 tüzérségi löveget, 40 nehéz karabélyt. Ezzel a pápai hadsereggel indult az érsek április 25-én Péteváradra.¹³⁰

Egyedül a Szentszéknek volt fontos a török elleni küzdelem, ezért 50 ezer dukátot küldött a védelemre, és felhatalmazta a királyt az egyházak megadóztatására, sőt a templomi kincsek igénybe vételére is. A pápa keresztes hadjáratot hirdetett a török ellen, és teljes bűcsút engedélyezett a résztvevőknek.¹³¹ Tomori érsek kérte a pápától, hogy az ütközet napján teljes bűcsút engedélyezzen azoknak, akik a hit és a haza védelmében elesnek.¹³²

1526 júliusában Lajos király 30 ezer aranyat kért a sereg felszerelésére. Burgio 500 aranyat adott, az esztergomi érsek 18 ezer forintot. Csak annyi pénz jött össze, hogy a péteváradai sajkásokat újra szolgálatba tudták fogadni. Burgio Morvaországban 4 ezer zsoldost fogadott, így a Péteváradon lévő ezer katonával együtt már 5 ezer katonát látott el.¹³³

¹²⁶ UDVARDY 437–438.

¹²⁷ UDVARDY 439; FRAKNÓI 1916, 303.

¹²⁸ FRAKNÓI 1916, 303.

¹²⁹ THEINER II, Nf. 876. 667.

¹³⁰ UDVARDY 446.

¹³¹ UDVARDY 447.

¹³² UDVARDY 439; VO II, 146.

¹³³ UDVARDY 448.

Pétervárad ostroma

Tomori kétségbe esetten írt Budára, hogy siessenek Péterváradra. Július elején már biztos abban, hogy a török Pétervárad ellen indul. Ekkor Lajos király a templom kincseire 10 ezer forint előleget vett fel Szerencsés Imrétől. Ebből segítették a péterváradai zsoldosokat, lőport és élelmet küldtek a várnak. Ibrahim basa és Bali bég július 9-én értek Pétervárad alá 35-40 ezer fővel. Tomori Alapy György parancsnoksága alatt ezer gyalogost hagyott a várban, és hat hónapra való élelemmel látta el őket. Ő maga pedig a lovassággal, a várral szemben lévő Péterváradon (Újvidék) helyezkedett el. 1526. július 15-én, vasárnap dél körül kezdték meg a törökök a támadást. A vár külső részében kezdődött a harc, de a naszádosokat is megtámadták.¹³⁴ Tomoriék egy török hajót elsüllyesztettek. A törökök azonban a várat teljesen körbevették. Éjszaka-ig folyt a küzdelem, ekkor a törökök áttörték a külső védelmi vonalat, de a várba nem tudtak bejutni. Ez ezer janicsár életébe került. Újvidéken Tomori tiszteivel tanácsot tartott, és Bács várába vonult. Július 17-én Ibrahim megtámadta Péterváradot, de még éjszaka sem tudták elfoglalni. Július 18-án a törökök állandó tüzéségi ostrom alá vették a várat. A Bácsban tartózkodó Tomori a királytól 10 ezer embert kért, mert ennyi elég lett volna a felmentéshez. A segítség nem érkezett meg. Július 23-án is ostromoltak a törökök, és több mint ezer embert vesztek.

A király július 26-án 2 ezer gyalogost indított útnak, de mire odaértek, Pétervárad már elesett. Tomorinak ezer lovasa, 3 ezer jobbágya, 40 naszádjá volt a tüzéséggel.¹³⁵ Július 27-én a szultán elfoglalta a várat, ahol Alapi György 3 ezer gyalogossal, ezer lovassal és 40 sajkásával keményen harcolt. A törökök lemészárolták az egész várórséget.¹³⁶

Erről a csatáról Szulejmán naplójában a következőket írta: Pétervárad eleste. 1526. július 27. *„Ma már a hitetlenek nagyon gyöngék és tehetetlenek voltak. Mikor korán reggel a Duna felől két akna felrobbant s a várnak eddig még épen maradt részeit is lerombolta, kegyelmet kértek ... A hitetlenek a résekhez futottak, de a hit harcosaiból mintegy 1000 ember mégis behatolt a várba, ott összemérték kardjaikat, mindenféle zászlókat és lófarkakat tűztek föl*

¹³⁴ *Brodarics históriája a mohácsi vészről* (ford., jegyz. Szentpétery Imre; Budapest 1976; a továbbiakban: *Brodarics* 1976) 28, 31, 33.

¹³⁵ UDVARDY 451.

¹³⁶ *Petrovaradin* 1915, 4.

¹³⁷ Internetről levéve, de nincs a lap alján jelzet.

és isten segélyével egy perc alatt könnyűszerrel hatalmukba ejtették a várat, amaz együgyűek legnagyobb részét pedig kardélel hányták. A tábor csordul-tig telt a gazdag zsákmánnyal. Néhány derék hitetlen és a vár porkolábjá (a várkapitány Alapi György) Ahmed tornyába vette magát s délig harcolt. Végre a janicsárága a pasától küldetve, bement és megtörtént a kapituláció. Az összes harminc főből álló hitetlenek kijöttek, és a pasának kezet csókoltak. A pasa szandzsákja azonnal kitűzetett az említett toronyra, a katonai zenekar néhányszor játszott, s lőn nagy öröm és vígság. Közülünk 25 harcos lett vértanúvá, míg a hitetlenek közül mintegy ötszáznak a feje vágatott le, háromezáz együgyű pedig foglyul esett.”¹³⁷

Dselálzáde Musztafa török történetíró így ír erről a csatáról (némileg más a fordítás is): „Pénteki nap volt, fölrobbantak az aknák, amaz égis érő vár több helyen a földdel egyenlővé lett; s mihelyet minden rés és minden szöglet ez ígéket hirdette 'Segítség jön Allah-tól és a győzelem közel van'; az alávaló hitetleneket rémület és ijedelem fogta el s az éles kardoktól és hegyes lándsáktól való félelmükben többen eszüket vesztve leugráltak a falakról. ... A vár porkolábjá és a többi előkelők egy toronyba menekültek; de mikor a győzelmes padisah felséges személyénél kegyelemért kopogtat-tak, azon elv értelmében, hogy a 'megkegyelmezés a győzelem alamizsná-ja' kegyelmet kaptak ... A győzelmes padisah divánt tartott ... a bégek ... Értékes díszruhákat kaptak ajándékba s a bégek jövedelme fölemeltetett. Miután a várba kádi és dizdár nevezetett ki s az ágyúktól lerombolt helyek kijavítására bégek rendeltettek, szerencsésen tovább indult”¹³⁸ a padisah. „A templomok mecsetekké és dsámikká alakították át, melyből az ezán hangzott s a fő dsámiban pénteki istentisztelet tartatott.”¹³⁹ Ezzel megkez-dődött Pétervárad 160 évi török uralma.

Mohács

Tomori Pál Szeged mezejére futott, hajóhada pedig Újlakig ment. Ezután indultak a végzetes kimenetelű mohácsi csatába. A magyar csapatok főve-zérségét senki nem vállalta, ezért több emberből állították össze, de végül a

¹³⁸ *Török hadak Magyarországon 1526 – 1566* (Thury József fordítását vál., jegyzeteit bővítette Kiss Gábor; Panoráma, h.n. é.n.) Dselálzáde Mustafa naplója: 70–71, a 196. oldalon ismét más fordítás olvasható.

¹³⁹ *Török hadak Magyarországon* Kâtib Mohammed záim: 196.

fővezérség mégis Tomorira hárult. A törökök a Dráván augusztus 25. előtt átkeltek. Ekkor Tomori 5-6 ezer lovas katonája Krassón volt, és Perényi Péter temesi ispán csapataival együtt augusztus 24-én megütköztek a 10 ezer főből álló törökök csapattal, és belőlük 3 ezret megöltek.¹⁴⁰

Tomorinak az volt a terve, hogy Krassó mellett ütközzenek meg, mert a mocsár nem engedte volna kibontakozni a teljes török haderőt. Augusztus 25-én a hazai sereg csapatai három helyen voltak, Tomori Krassónál állomásozott. A király parancsára azonban elindult Mohácsra. Az ellenség több mint 300 ezer fős katonaságból állt, közülük 70 ezer volt képzett harcos. A magyar hadsereg 20 ezer fő fölötti csapatot számlált.

A mohácsi csatáról első kézből értesülhetünk, hiszen egy délvidéki főpap, akit a csata közelről érintett, azon kevesek közé tartozik, akik életben maradtak. Ez pedig Szerémi György.¹⁴¹ Szerémi a Délvidéken, Kamonc (Kamenic, Sze) mezővárosában született 1480 után jobbágy családban. A város a huszitizmus központja volt, és az ifjú közelről ismerte ezt a tévtanítást, hiszen gyerekkorát is itt töltötte. Fontos bortermő vidék volt ez, és sok pap tevékenykedett itt. Szerémi szerbül és magyarul kitűnően tudott, húszéves lehetett, amikor felkerült Budára. Pappá szentelték, de magasabb képesítése nem volt. Verancsics Antal erdélyi prépost latin nyelvű írásra bátorította, így született meg 1545–47-ben emlékirata: *Epistola, de perditione regni Hungarorum* címen, amelyet Verancsics Antalnak ajándékozott.¹⁴²

Szerémi így ír az utolsó napokról: Lajos király Tolna városa mellett ütött táborn, vele volt négy káplán, az ötödik Antal, a szent hittudomány doktora s magának Lajos királynak kiváló prédikátora. A király felkerekedett Bata mezővárosa felé, és ott augusztus 15-én prédikációt és misét hallgatott, gyónást végzett és áldozott. Antal doktor beszédében jövendölt. Lelkesítette a vitézeket e szavakkal: „*Szeretett testvérek, hamarosan a húsvéti bárány vacsoráján leszünk Vele.*”¹⁴³ Azután a tábor Mohácsra vonult.

A mohácsi csatáról egy másik, igen kiváló szemtanú is beszámolt. Ő Brodaries István, aki 1526. március 11-től kancellár, a csata után szerémi püspök

¹⁴⁰ UDVARDY 454.

¹⁴¹ VICZIÁN János, *Szerémi György*, in MKL XIII, 217: (Kamonc, 1490 k. – 1548 u.) kanonok, történetirő. Gyulán tanult 1508–13. Pappá szentelték, 1514 után Perényi Ferenc váradi püspök káplánja, 1520-ban a király udvarába kerül, 1521-ben Báthori András, 1522-ben Bánffy Jakab káplánja a Délvidéken. 1523–26 között aradi kanonok, II. Lajos udvari káplánja. Mohács után Szapolyai Jánoshoz csatlakozott. 1541-ben Buda megszállásakor a várban volt Izabella kíséretében.

¹⁴² SZERÉMI György, *Magyarország romlásáról* (Erdélyi László fordítását átdolgozta Juhász László; Magyar Helikon, h.n. 1961) 7–8.

¹⁴³ SZERÉMI 287.

¹⁴⁴ KOLLÁNYI Ferenc, *Esztergomi kanonokok 1100–1900* (Esztergom 1900) 135–136.

volt. Körös vármegyében Jerosinban született 1470 körül. A páduai egyetemen teológiát és egyházjogot tanult. Pécsi kanonoksága után 1512-ben Szatmári György püspök titkára lett. Több alkalommal fordult meg Rómában, 1522-ben jelen volt VI. Adorján pápa megválasztásánál mint Lajos király követe, majd 1523-ban VII. Kelemen pápa megválasztásánál is. 1524-ben, hazatérte után esztergomi kanonok lett.¹⁴⁴ 1525-ben ismét VII. Kelemennél járt a törökök elleni segítség végett. II. Lajost elkísérte a mohácsi csatába. Innen megmenekült, és megírta a király nagybátyjának, Zsigmond lengyel királynak a mohácsi csata történetét *De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacz verissima historia* címen, amelyet Krakkóban Pysrer Mátyás adott ki 1527-ben.¹⁴⁵ Zsigmond lengyel király udvarában is megfordult segítséget kérve. Személyesen, közélről élte át a mohácsi csatát. A védelemről tudósít. Dalmácia, Horvátország, Szlavónia bánja, Batthyány Ferenc volt a tengeremléki kapitány. Viszont Temesvárt és Magyarország alsó részeit Perényi Péter védelmezte. A Szerémség élén Tomori Pál kalocsai érsek állt, akiről Brodarics megjegyezte, hogy a pápa parancsára lett szerzetesből érsek.¹⁴⁶

A király Tolnán várta be Várday Pál egri püspököt, Perényi Ferenc váradi püspököt, Palinay György boszniai püspököt és Móré Fülöp pécsi püspököt.¹⁴⁷ Innen indultak tehát Mohácsra. A csata augusztus 29-én Keresztelő Szent János fővétele ünnepére esett.

Augusztus 29-én nem délelőtt, hanem délután kezdtek a harcot. Perényi Ferenc váradi püspök a harc előtt ezt mondta: „*Azt a napot, amelyen a csata lesz ... 20000 magyar vértanúságának kell majd szentelni, akiket Tomori Pál vezérükkel Krisztus vallásáért megöltek s azok szenttéavatásáért majd Rómába kell küldeni a kancellárt.*”¹⁴⁸ A győzelemmel induló harcban a magyar csapatok zsákmányszerzéssel voltak elfoglalva. A késő délutáni harc eredménye ismert: nemzeti létünk nagy temetője lett Mohács. Szekfü Gyula véleményét idézem az akkori állapotokról és Tomori Pálról: „*Volt legalább egy, aki akarta Magyarországot megmentését.*”¹⁴⁹ Fraknoi nem tartotta kiváló személyiségnek Tomori Pált.¹⁵⁰ Vele szemben mégis azt kell állítanunk, hogy egy tehetséges

¹⁴⁵ KOLLÁNYI 136; újabban megjelent: Brodarics 1976. Életrajza: TAKÁCS Emma, *Brodarics István*, in MKL II, 49: (Jerosin, Körös vm. 1471 k. – Vác 1539. nov. 7.) megyéspüspök. II. Lajos követtségében járt Zsigmond lengyel királynál. A mohácsi csatából menekülve Pozsony felé kirabolták. Pécsi püspök, 1537-ben váci püspök lett. Itt azonban az 1526. márciusi időpont szerémi püspökségét illetően nem állja meg a helyét, mert Brodarics úgy ír magáról, mint aki a csata idejében kancellár volt.

¹⁴⁶ Brodarics 1976, 11.

¹⁴⁷ Brodarics 1976, 34.

¹⁴⁸ Idézi Brodaricsot: 767; UDVARDY 456.

¹⁴⁹ UDVARDY 460. o. idézi SZEKFÜ Gyula cikkét: in *Napkelet* 34 (1926) 594.

történelmi személyt nem a megnyert csata mércéjével kell mérnünk – amit nem egyedül ő befolyásol –, hanem a karakterével és a tetteivel. És ez az ő esetében kiváló volt.

Az első harcrendet a király nehézlovassága és gyalogosok alkották. Ennek a jobb szárnyát Batthyány Ferenc horvát bán, a bal szárnyat Perényi Péter temesi ispán vezette. Ebben a harcrendben volt a fővezér Tomori Pál. A második harcrendben a királyi, főúri és főpapi bandériumok voltak. A király jobbján állt az esztergomi érsek, Szalkai László és Erdődy Simon zágrábi püspök (megmenekült), a zágrábi után Móré Fülöp pécsi püspök és a Macedoniai László szerémi püspök (meghalt). A király bal oldalán Paksi Balázs győri püspök és Ország János váci püspök (megmenekült). Brodarics István kancellár után Podmaniczky István nyitrai (megmenekült) és Palinay György boszniai püspök állt.¹⁵¹

A mohácsi másfél órás viharos csatában 28 főúr életét áldozta, 10 főpap közül 7 vesztette életét.¹⁵² Itt esett el hősi halálban Szalkai László esztergomi érsek, Tomori Pál kalocsai érsek, Perényi Ferenc váradi püspök, Móré Fülöp pécsi püspök, Macedoniai László szerémi püspök, Paksi Balázs győri püspök, Csáholi Ferenc csanádi püspök, Palina György boszniai püspök.¹⁵³ Várdy Pál egri püspököt a király a csata előtt más feladatra rendelte. II. Lajos király menekülés közben a megduzzadt Csele patakban vesztette életét.

A HÓDOLTSÁG ALATT

A törökök mindenütt nagy pusztítást végeztek. Az itteni lakosság maradványát is elpusztították, a falvak egy része 1521-ben, a többi Szulejmán serege átvonulásakor semmisült meg.¹⁵⁴ 1526. október 3-án a szultán csapata vonult „*Varadin várával szemközt, a Fruska hegy (Fruska Gora) előtt, hova este felé érkeztek.*”¹⁵⁵ A szultán október 8-án érkezett meg, két napot töltött Újvidék helyén, azután átkelt a Dunán Péterváradra. Ezután a szultán nagy csapatot hagyott Péterváradon, amely rendbe hozta a várat. A lakosság már kipusztult,

¹⁵¹ Brodarics 1976, 53.

¹⁵² FRAKNÓI 1884, 301.

¹⁵³ Brodarics 1976, 63.

¹⁵⁴ ÉRDUJHELYI 1894, 91.

¹⁵⁵ ÉRDUJHELYI 1894, 93.

¹⁵⁶ ÉRDUJHELYI 1894, 93.

¹⁵⁷ ÉRDUJHELYI 1894, 94; *A Bács-Bodrog megyei történelmi társulat évkönyve 1885* III–IV. füzet, 24–26.

¹⁵⁸ ÉRDUJHELYI 1894, 94; *Magyarországi török kincstári defterek. I–II* (ford. Velics Antal – Kammerer Ernő; Budapest 1886–1890; a továbbiakban: VELICS – KAMMERER) I, 22, 354.

és a szultán kivonta csapatait október 11-én, mert otthon volt rájuk szüksége. A pasa még ott maradt, Pétervárad várába lakosokat és janicsár őrseget rendelt.¹⁵⁶ A török uralom alatt élő szerbek pedig lassan betelepültek a várba.

A törökök sajátosan rendezkedtek be az elfoglalt területeken. Péterváradot máshová, Újvidéket is máshová osztották be. A törökök területileg pasalikokat hoztak létre, ezek élén basa/beglerbég állt. Alattuk bégek, akik a szandzsákok vagy zászlóaljok élén álltak. A szandzsákok nahijékre/kerületekre oszlottak. Bácska, benne Újvidék a budai pasalik szegedi szandzsákjába volt beosztva, amely két nahijére oszlott: bácsi és titeli. A bácsi nahijéhez Kamendin, Mertvályos, Rivica, Szajlovo és Varadinci, a titelihez Baksics és Csenej tartozott.¹⁵⁷

Pétervárad/Varadin a szerémi szandzsákhöz lett beosztva, és külön nahijét alkotott.¹⁵⁸ 1554-ben 20 ház, 1570-ben 46, 1590-ben 105 ház állt összesen Péterváradon.¹⁵⁹ A lakóik mind keresztények voltak, akikről a török defterek beszámoltak. 1665-ben Péter-Váragya falut említik, a többi pusztává tett faluról meg sem emlékeznek. Az egész területet Péterváradnak vagy Varadincinek is nevezik.¹⁶⁰ A puszták nevei fennmaradtak. Mind a bácskai, mind az újvidékiek önállóak voltak egészen 1748-ig, amikor Újvidék határába kebeleztek be.¹⁶¹ A péterváradi erőd népessége is gyarapodott.

Verancsics Antal 1553-ban erre utazott, és szerinte az egész déli Dunán Péterváradnál található a legjobb átkelő. Ebből az erődből özönlöttek a törökök a Duna-Tisza közére és Bácskára.¹⁶² 1586–87-ben, amikor Zíámet Mohamed és Ali bin Hüszsein agákat kitüntették, a péterváradi nahijében kaptak javadalmat.¹⁶³

Pétervárad ettől kezdve a Délvidék hódoltsági missziós területévé vált. A boszniai ferencesek és a Raguzai Köztársaság *iusdictio*jának keresztútjában álltak a keresztények. Jelentős térítést folytattak a boszniai püspökök. Ibrissimovich Marin, aki 1647. június 17-én kapta meg kinevezését, 1649. március 6. és november 12. között egyházlátogatást végzett, amikor kiszolgáltatta a bérmálás szentségét is. 1649. október végén 4-5 napig tartózkodott Bácsban, ahol a templom a Nagyboldogasszony tiszteletére volt szentelve.¹⁶⁴

¹⁵⁹ ÉRDUJHELYI 1894, 94.

¹⁶⁰ ÉRDUJHELYI 1894, 96.

¹⁶¹ ÉRDUJHELYI 1894, 96–97.

¹⁶² ÉRDUJHELYI 1894, 97, idézi: Magyar Történelmi Emlékek II. oszt. II, 301.

¹⁶³ ÉRDUJHELYI 1894, 97. o., VELICS – KAMMERER I. 354, 355. o.

¹⁶⁴ GYETVAI 107. Boszniai püspökök: 1637–1746 Marnavics Tamás, 1946–1660 Maravics Marián OFMObs., 1660–1669 Benlich Máté OFM, 1669–1702 Pozsegai Miklós, 1703–1716 Patachich György, majd 1773-tól Kerticza Máté Ferenc, a boszniai-szerémi egyházmegye első püspöke. Vö. Diós István, *Boszniai püspökség*, in MKL II, 7–8.

Benlich Máté (1651–1674) belgrádi/boszniai püspök előzőleg ferences szerzetes, aki szorgalmasan végezte egyházlátogatását. Benlich pontosan tudta, hogy Bácska/Baccha a kalocsai érsekséghez tartozott. A látogatását Bácsban 1653. augusztus 28-án tartotta. Tudta, hogy itt palotája állt a kalocsai érseknek, amit jelenleg a törökök laktak, és a hajdúk be-becsaptak rájuk. Péterváradot ekkor külön nem említi.¹⁶⁵ Benlich tájékozott volt az akkori körülményekről, de ismerte egyházmegyéjének régi történetét, amint ez a Zsinati Kongregációhoz írt jelentéséből kitűnik. Ebben a következőkről számol be: Alsó-Pannóniában régen is volt belgrádi vagy nándorfehérvári püspökség (ezt ugyan a Mitrovicai/Sirmiumi püspökséggel keverte össze); ezt Taurunumnak hívták, ma Alba Graeca/Görög Fehérvár/Belgrád/Fehérvár a neve; a belgrádi püspökség egyházilag a kalocsai érsekség alá tartozik, de politikailag a török császár uralma alatt áll; a székesegyház török mecset lett, a püspöki palotában a török lakik; a püspök székhelye a Pozsega melletti Velikán/Nagyolasziban a ferences rendházban van.¹⁶⁶ Benlich Máté azt is említette az 1664-es püspöki jelentésében, hogy a Szerémségben és a Bácskában a törökök nagy pusztítást végeztek.¹⁶⁷

A HÓDOLTSÁG UTÁN

Péterváradot 1687-ben a Szent Liga egyesített hadserege Miksa Emmánuel bajor választófejdelemmel az élen, ostrom nélkül szabadította fel.¹⁶⁸ A császári hadsereg 1691 júliusában foglalta el végleg. 1690-ben vagy 1694-ben felépült Újvidék, a régi vár az 1692-ben megkezdett erőépítések áldozatául esett. A Vauban rendszerű pétervárad erőd ma is létező alapkövét 1692. október 18-án Karé Eugen de Croy herceg rakta le. Az építkezés 1780 körül fejeződött be.¹⁶⁹ A várat „Gibraltár a Dunán” névvel illették szépsége miatt. 1693-ban épült a Maria Schnee-templom egy mecsetből.

1694-ben a török Ali basa támadása ellen Caprara Aenea Silvio sikeresen védte a várat.

¹⁶⁵ GYETVAI 114–115.

¹⁶⁶ GYETVAI 125.

¹⁶⁷ GYETVAI 127.

¹⁶⁸ TAKÁCS 1989, 45.

¹⁶⁹ TAKÁCS 1989, 45; GERE 374.

¹⁷⁰ KATONA, Kalocsa II, 95, hivatkozik: WAGNER, Franz, *Historia Leopoldi Magni Caesaris Augusti* (Augustae Vindelicorum 1731) II, 344; SZAKÁLY Ferenc, *Hungaria eliberata* (Budapest 1986).

¹⁷¹ *Petrovaradin* 1915, 5.

1697-ben a zentai csatában Savoyai Jenő óriási győzelmet aratott a török sereg fölött.¹⁷⁰ E lépéssel Pétevárad is közelebb került a békéhez.

A törökökkel Karlócán 1699. január 26-án megkötötték a békét,¹⁷¹ amely azonban a Szerémség nagy részét török kézen hagyta.

Ebben az időben a szerémi püspök Jany Ferenc (1678–1701) volt. Általános helynökéül 1696-ban Natali Lukács/Luca Natale ferencest nevezte ki, aki 1705-ben Rómában beszámolt az egyházmegyéről. Natali később missziós belgrádi püspökként (1708. december 7. – 1720. január 19.) vizitációt végzett a Szerémségben.¹⁷² 1712. január 8-án arról tárgyaltak, hogy az üres pétevárad apátságot megkapná javadalmul a szerémi püspök, és Natali szeretett volna a szerémi püspökségbe átmenni.

A város életében fontos szerepe volt annak, hogy 1715. március 25-én Bodrog vármegye Újvidéken tartotta első közgyűlését. A főispán Nádasdy Pál lett, és székhelyéül a péteváradai sáncot jelölték ki.¹⁷³

A török még mindig veszélyt jelentett Péteváradra, de Savoyai Jenő 1716. augusztus 5-én sikeresen védte a várat 65 ezer harcossal.¹⁷⁴ Vele szemben Ali Komürdsi pasa 200 ezer törökkel harcolt. Ali basa fejlődés következtében életét veszítette. A törökök részéről 6 ezer, a győztesek részéről 3 ezer áldozatot követelt a csata. 2 ezer keresztény rabot kiszabadítottak. Ez után Te Deumot énekeltek hálából. A győztesek 15 zászlót, 5 lófarkat, 3 dobot és Ali basa gazdagon felszerelt sátrát az osztrák császárnak adományozták.

1717. április 24-én Savoyai Jenő Péteváradra érkezett, majd innen indult a győztes belgrádi ütközetbe, amely augusztus 16-án zajlott le.¹⁷⁵ Ezután 1718-ban a törökkel megkötötték a pozseraváci békét. Ennek értelmében politikailag a Szerémség déli része, a Bécsből irányított határőrvidéki pétevárad ezred a bécsi udvari haditanács kormányzata alá került. Belgrád csak 1719-ben szabadult fel a török uralom alól. A Szerémség 1764-ben Horvát-Szlavónország része lett. Politikailag 1767–1779 között a horvát tanács, majd a Magyar Királyi Helytartótanács hatáskörébe utalták. (1918-ban a Szerb–Horvát–Szlavón Királyságba bekebelezték.)¹⁷⁶

¹⁷² TAKÁCS Emma, *Natali Lukács*, in MKL IX, 623; EUBEL, Conrad – RITZLER, Remigius – SEFRIN, Pirminius – GAUCHAT, Mauritius, *Hierarchia catholica medii et recentioris aevi...* (Münsterii-Ratisbonae-Patavii 1898) V, 117.

¹⁷³ *Bács-Bodrog vármegye. I–II* (Magyarország vármegyéi és városai) (szerk. Borovszky Samu; Budapest é.n.) I, 243.

¹⁷⁴ VARGA J. János, *Ismeretlen adalékok az 1716. évi péteváradai ütközethez*, in *Századok* 128 (1994) 3–4/634–649.

¹⁷⁵ *Petrovaradin* 1915, 5.

¹⁷⁶ Diós István, *Szerém vármegye*, in MKL XIII, 215–217.

A PÉTERVÁRADI KÁNONI LÁTOGATÁS

A szerémi püspökség 1526-ban elpusztult, címzetes püspökség lett.¹⁷⁷ Püspökei a török idők után Kaptolban, majd Zimonyban, Újlakon és végül Péterváradon székeltek, és joghatóságuk alá vonták a Szerém megyei katolikus plébániákat, összesen 6-ot, amelyeknek száma 1760-ra 9-re gyarapodott.¹⁷⁸ Jurjevics Péter szerémi püspököt (1654–1662) Jany Ferenc (1678–1701) követte. 1729. június 29-től Patachich Gábor (1729–1733) állt a püspökség élén, aki belgrádi székhelyére költözött. 1733. február 6-tól kalocsai érseki széket foglalta el (1733–1745).¹⁷⁹

Tehát az esztergomi egyházi látogatás Patachich kalocsai érsek idejére esik. Mivel ez korábbi a kalocsai érseki látogatásnál, ezért időrendben ez következik.

Valójában kánoni látogatást Luca Natale belgrádi püspök is végezhetett volna, aki egyúttal az egykori török hódoltság (1708) apostoli vikáriusa is volt. Püspöki helynökévé unokaöccsét, Andrea Natalét tette meg. Keresztély Ágost esztergomi érsek (1707–1725) Luca Natalét kinevezte a Szerémség és a török határvidék adminisztrátorává. Luca Natale püspökké szentelése 1709. június 30-án történt, ezután bérmláló körútra és vizitációra indult. Azt írta, hogy a Száva melletti falvakba sok ezer ember gyűlt össze, akiket megbérmlált. Százéves embereket is bérmlált, akiknek már a szülei sem láttak püspököt.¹⁸⁰ A még mindig török kézen maradt területeket nem tudta meglátogatni. Viszont a primás Luca Natalét kinevezte esztergomi segédpüspökévé, és így vizitálta 1715–16-ban a Felvidéket, Budát és Pestet,¹⁸¹ de Péterváradot már nem ő látogatta meg.

Ezután került sor Pétervárad egyházi vizsgálatára, 1732–33-ban, amikor Esterházy Imre volt a hercegprimás, esztergomi érsek (1725–1745). Esterházy jól ismerte a Délvidéket, hiszen 1708-ban zágrábi püspök volt. Tehát 1732 szeptember–október–november hónapjaiban és 1733 januárjában volt kánoni látogatás az exempt plébániákon. Közéjük tartozott Pétervárad is. Az erről szóló jegyzőkönyv ezért került a Primási Levéltárba.¹⁸² A Liber bevezető lapján olvasható, hogy Esterházy Imre idejében több exempt plébánia

¹⁷⁷ Diós István, *Szerémi püspökség*, in MKL XIII, 218.

¹⁷⁸ GYETVAI 68.

¹⁷⁹ GYETVAI 133.

¹⁸⁰ TÓTH István György, *Misszionáriusok a kora újkori Magyarországon* (Balassi Kiadó, Budapest 2007) 67.

¹⁸¹ TÓTH 2007, 67.

me glátogatására került sor. Ezt Berényi Zsigmond gróf, mallensemi c. püspök, esztergomi segédpüspök, poroszlói apát, esztergomi éneklő kanonok végezte. Ebben hivatkozik az esztergomi érseknek az exempt plébániákra vonatkozó jogaira. Érdekes módon, Berényi Zsigmond 1735-től a pécsi püspökség élén állt, és több főpapi funkciót végzett a Délvidéken.¹⁸³

A jegyzőkönyv adatai a következők: Szerém megyében helyőrség Pétevárad.¹⁸⁴ A jezsuita rend 1697-ben telepedett le Lipót császár, magyar király és Kollonits Lipót esztergomi érsek engedélyével. Azért az esztergomi érsek engedélye, mert az exempt egyházak fölött az esztergomi érseknek volt joghatósága. Pétevárad temploma Szent György katona, mártír tiszteletére lett felszentelve, mintegy 30 évvel korábban építették, az egész deszkázott.¹⁸⁵ 5 oltára van és mindegyiket felszentelték a templommal együtt. Mindegyik 3 terítővel illendően ellátva. A Szent György plébánia temploma egyesek szerint 1198 óta létezik. Újraalapították 1702-ben.¹⁸⁶ A középkori alapítás mellett szól az, hogy a búcsúengedélyben felsorolt szentek között Szent György szerepel.

Felszerelése a következő: szentségmutató 2, ciborium 2, kehely paténával 6, pyxis (=szelence) Viaticum és szent olajok hordozására 4, kehely 2 rézből, teljesen ezüstözött, aranyozott. Tömjénező naviculával. 2 gyertyatartó, 2 korsóska, 5 fáklya, mind ezüstözött. Pacificale / békecsókkereszt sárgarézéből, fáklyák hasonlóak 6, tömjénező érc vagy bronz, 12 fém gyertyatartó. Kazula (miseruha stólákkal, manipulusokkal, velumokkal, bursakkal és pallákkal / kehelyfedőkkel 25 db. Dalmatika 3 pár. Alba humeraléval és övvel 15. Superpelliceum 9. Oltárterítő 16, corporale 16, purificatoria 30. Baldachin, zászló 4 (coetuum). 5 harang található, amelyet megáldottak. Részben az egyesület, részben katonai és polgári falajánlásokból szereztek be. Mindegyik tisztán tartva, nem szakadozottak.

Az Eucharisztia szentségét fénnel, szent olajokat, keresztelő kutat illően és zárva őrzik, és megállapított időben újítják.

Anyakönyve 1697-től van, amelyben kereszteltek, házasultak, halottak nevei vannak feljegyezve.

¹⁸² PL Visitatio canonica. Lib. 27.

¹⁸³ KOLLÁNYI 335–337. Karancsberényi gróf Berényi Zsigmond (1624. szept. 24. – 1748. szept. 25.) pécsi püspökként halt meg.

¹⁸⁴ PL Visitatio Canonica. Lib. 27. 1732/33. év 75 – 81 (régí számozás 42–45a) 75; MOL X. 727. 23447–448. d.

¹⁸⁵ PL Visitatio Canonica. Lib. 27. 1732/33. év.

¹⁸⁶ HERVAY Ferenc Levente – Diós István, *Pétevárad*, in MKL X, 902–903.

Jövedelem a temetési harangozásból származik: felnőttéknél 50 x, gyermekeknél 25 x.

Télen az istentisztelet rendje: 7 órakor első szentmise, utána illír szentbeszéd. 9 órakor énekes mise, azután német szentbeszéd. Nyáron minden fél órával hamarabb van. A szentbeszédnek tartalma morális, panegyricus, hitmagyarázat. Délután németül a templomban, az illíreknek a halottak kápolnájában tartanak szentbeszédet.

A helyi plébános Andreas Zamberg (Lamberg?) a jezsuita misszió főnöke. 2 éve működik, akit a plébánián 4 jezsuita segít. Szorgalmas a szentségek kiszolgáltatásában. Ha a város környékén valamely papnak dolga van, a helyőrségi kaput kinyitják. Kegyes alapítvány nincsen. A nyájnak jó lelkipásztora, a szentségek kiszolgáltatója.

Fix jövedelme Kollonits Lipót egykori bíboros, esztergomi érsek megbízásából a bortized és a terménytized, amit az utód érsek nem vontak vissza. Őfelségétől a katonák miatt, akiknek minden szentséget kiszolgáltattak, évente 300 Ft-ot kap, a közösségtől a mai napig semmit nem kap, pedig 100 Ft-ot kellene tőlük kapni. Stólajövedelme kereszteléskor 50 x, szülőnő bevezetésekor 15 x, esküvőre 1 Ft 20 x. Temetési beszédért semmi nem jár.

Az iskola rektora, Lixinger(?) Lipót tanítja a hitre, a tudományba bevezeti (parvulos) a kicsiket, akikből most 30 van. Elégséges a magatartásuk. Szolgálata mind a plébános, mind a nép felé megfelelő. Biztos jövedelme van. Lakhatása a polgárok között van, 6 köből fa a növendékektől havonta, az alfabetariusoktól 20 x, az olvasóktól (legentibus) 30 x, akiket írásra tanít 40 x. Stólajövedelme a temetési kíséretért 30 x, énekes miséért 1 Ft.

Földesúr a császár, király.

Péterváradon két társulat, a jezsuiták vezette Krisztus Szenvedése és a ferencesek Kordaviselő társulata működik.

Semmilyen szokatlan eltérés a nép erkölcsében nincs, hacsak nem az, hogy vásárnapon és ünnepnapon a kereskedők és kocsmárosok miatt elhanyagolják az istentiszteletet. A böjtöt még a katonák is megtartják. A húsvéti gyónást is megtartják, amiről igazolást adnak. A lakosság létszáma 2000, mindegyik római katolikus, ortodox egyáltalán nincs. A luteránusokból 12 áttért, és 1 zsidót megkereszteltek.

A szerzetesek közül a jezsuiták telepedtek le, akiknek a letelepedését 35 évvel ezelőtt Lipót császár és Kollonits Lipót érsek engedélyezte, és akikre az érsek mint ordinárius rábízta a plébánia vezetését. A jezsuita plébánost az érsek nevezte ki. A ferencesek szintén Péterváradon találhatóak, akik ellenében állnak a jezsuitákkal, akiknek plébánosi jogkörét sértik. A ferencesek ugyanis több pontban a plébános ellen cselekszenek. Nem adják meg a plébánosnak a temetés után járó negyedet. Nyilvános körmenetet vezetnek

saját templomukból Karlovice területére stólában és harangzúgás mellett. Nagyszombaton saját harangjukat húzzák meg. A feltámadási körmenetet a monostoruk falain kívül vezetik, a város terén. A plébániai körmenethez nem csatlakoznak, csak Űrnápa alkalmával. Akik nem náluk temetkeznek, azokért is ünnepi gyászmisét tartanak a ferences templomban. A karloviaciaknak a keresztséget saját templomukban szolgáltatják ki. König Paschal a ferences gvardián, és a vizitáló közte és a plébános között egyezséget szeretne kötni.

Pétevérádon a helyőrségen kívül és belül működik egy bába, aki szükség esetén a gyermekeket megkereszteli, mert fel van rá készítve.

A Szent György-templomon kívül a jezsuiták gondozásában két kápolna található. Az egyik fél óra távolságra van, amelyiket török mecsetből alakítottak át és még megőrizte formáját. Ez a Havas Boldogasszony tiszteletére volt felszentelve. Tehát a törökök ezt a templomot mecsetként használták. Most a mecsetből kellett átalakítani keresztény templommá. A nép ájzatosságára a kápolnát megáldották, de semmi felszerelése nincs.

A másik a jezsuiták gondozásában a helyőrségen belüli temetőben lévő Szent Kereszt-kápolna. Befogadóképessége szűkös. A kápolnát is benedikálták, a benne lévő oltár meg van szentelve. Az elmúlt év május 29-én a jezsuita superior, plébános kérésére a zárat kinyitották, és Patachich Gábor szerémi püspök mintegy 20 személynek a bérnálás szentségét kiszolgáltatta. A superiort az esztergomi érsek által kánonilag letette, a ferenceseket a suburbium plébániára bevezette. A kápolnát a plébániának visszaadták, amelyet az békével birtokol.

A temetőt, amelynek a gondját – nem tudni, mi okból – a város 8 éven át viselte, a plébánosnak visszaadták. A vizitáló úgy rendelkezett, hogy a temetőt körbe kell keríteni, és a helyieknek 50 x, az idegeneknek 75 x-ért lehet temetkezni. Ezután az itt eltemetettekért az ünnepi gyászmiséket a plébániatemplomban kell tartani, és nem a ferenceseknél.

A plébánia jövedelmét ládában kell tartani, és két kulcsot használni, az egyik a plébános superiornál, a másik a templom gondnoknál őriztetik, és az elszámolásokat évente a plébános jelenlétében a bírónak és két helyi szenátornak kell átadni.

Ennek a látogatásnak az a furcsasága, hogy a vári Szűz Mária-templomról nem tesz említést, csak a Szent György-templomról, illetve a Havas Boldogasszony, valamint a Szent Kereszt temetői kápolnáról. Mégis érdekes dolgokat lehet belőle leszűrni. A vizitátor bizonyára nem tudta meglátogatni az egykori ciszter monostort. A plébánia területét jól ellátták a szerzetesek, még ha vita is volt köztük. A kereszténységre jellemző remény nyilvánult meg abban, hogy templomot építettek a nagy pusztulás után. A Szent György-templom nyilván a helyőrségi templom volt, ami aránylag gazdagon volt felszerelve. A nehéz

anyagi körülmények ellenére fontosnak tartották a művelődést, az ész pallérozását, ezért iskola működik. Aránylag elég jónak számít a 30 iskolás gyermek. A nép vallásosságát igyekeznek a szerzetesek felszítani a nyilvános körmenekekkel is, ahol céhek(?) zászlók alatt vonulnak fel. Törődnek a szegényekkel, hiszen Péterváradon van egy szegényház, világi kezelésben, és ott is fontos, hogy a házban működik a Szent Olvasó Társulat.¹⁸⁷

Ezeket az információkat egészítik ki Patachich tudósításai a kalocsai érseként végzett látogatásáról 1736 áprilisában. Több plébániát látogatott meg, köztük Péterváradot.¹⁸⁸ Pétervárad temploma, amely előbb a Segítő Szűz Mária nevet viselte, most a Mária Neve titulust kapta. Templomát Patachich szentelte föl 1734-ben. Ennek a hossza 14 öl, szélessége 6 öl. Pétervárad filiái voltak Temerin, Futak, Katy, Kobil, Villova és Titel. Majd Titel, Temerin és Futak anyaegyház lett. Ebben az évben gyónásra képes felnőtt 400 fő (ez a 6 éven felülieket jelentette).¹⁸⁹ Péterváradon 1748-ban illírek (rácok), magyarok és németek összesen 1745 főt számláltak. A XVIII. század elején a plébániát a ferencesek vezették. 1702-ben Marinovics Balázs, 1709-ban Budai Mihály mint ferencesek, ezután világi papok álltak a plébánia élén: Novajovszky András 1717-ban, Gyurkovics Mátyás 1726-ban, Újvári Ferenc 1734-ben, Partein László 1735-ben.¹⁹⁰

Patachich után Szörényi László (1733–1749) lett szerémi püspök, aki 1746-ban saját költségén épített püspöki székházat Péterváradon. 1750-ben beadvánnyal fordul a püspök a kormányzó hatóságokhoz, amelyből kiderül, hogy Pétervárad erődjét háromszorosára bővítették, azért püspöki székház és székesegyház részére alkalmas telket kért és azt, hogy oda katolikusokat telepítsenek be.¹⁹¹ Tehát a püspöki székhely gondolata ismét felvetődött.

Az elmondottak alapján pontosítani lehet eddigi adatainkat is. A Szent György-templom valóban létezett a középkorban. A Szent Kereszt-templom építésének dátumát 1777-ben jelölik meg,¹⁹² holott temetőkápolnaként már a XVIII. század elején biztosan létezett, hacsak nem máshol építették meg ugyanezen titulus alatt a templomot, aminek dátumát 1812-re helyezik. A Szent Rókus-templom alapítását 1789-ben állapították meg, pedig már a középkor-

¹⁸⁷ VANYÓ Tihamér, *Püspöki jelentések a magyar szent korona országainak egyházmegyéiről 1600–1850* (Pannonhalma 1933) 77.

¹⁸⁸ KATONA, Kalocsa II, 156.

¹⁸⁹ KATONA, Kalocsa II, 68.

¹⁹⁰ KATONA, Kalocsa II, 68.

¹⁹¹ GYETVAI 68, hivatkozik: MOL A 108. Iratok. 7. cs. L. 9. Nr. 5.

¹⁹² HERVAY – DIÓS 903.

ban is volt ugyanilyen nevű templom. Ami érdekes és új lehet, az a Havas Boldogasszony tiszteletének elmélyítése. Ugyanis Savoyai Jenő herceg 1716. augusztus 5-én, Havas Boldogasszony napján aratott győzelmet Péterváradon a törökök felett. A templom helyén a török időkben dervis zárda, takia állt. A csatában megsérült török fővezért ebbe a templomba hozták, és vigasztalásul sok keresztény foglyot mutattak be neki.¹⁹³ Köztük volt Breiner báró generális, akinek kezét, lábát levágták, majd felakasztották. Jenő herceg a Mária-kegykép előtt imádkozott. Ez a kegykép a római Santa Maria Maggiore-bazilika kegyképének másolata, az eredetit Szent Lukács festményének tartja a hagyomány. Amikor Jenő herceg itt imádkozott, elkezdett esni a hó. A sűrű havazás következtében megfordult a csata, és győztek a törökök felett. E győzelem emlékére terjesztette ki az egész egyházra XI. Kelemen pápa (1700–1721) Rózsafüzér Királynőjének ünnepét. Breiner báró rokonsága a mecsetet kápolnává alakította át.¹⁹⁴

A XVIII. század elején Pétervárad még mezővárosi rangban állt. Erről tanúskodik a pecsét. 1735-ben Pétervárad mezőváros pecsétjének körirata: Peterwardein Cameral-Mark Insigill(um).¹⁹⁵ 1742-ben Szent Flórián található a pecsétképen. 1747-ben pedig eltűnik Szent Flórián, és csak magyar felirat van: Pétervár Kamarál-Város. Az Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtárban megtalálható Mária Terézia 1747. január 2-án kelt rendelete Pétervárad szabad királyi városi rangjáról, továbbá a város bekebelezéséről.¹⁹⁶

Péterváradon 1753-ban folyik a vár építése.¹⁹⁷ Ekkor 2 magyar plébániája volt.¹⁹⁸ Úgy tűnik, hogy a két plébánia közül az egyik a várban volt. Katona István szerint ebben az időben 3600 katolikus lakik a városban, és 102 örmény.

Az új szerémi püspök, Giovich Miklós (1749–1762) 1760. december 18-án jelent az *ad limina* látogatáson. Azt jelentette, hogy a török hódoltság alatt a szerémi püspökségnek nem volt püspöke, I. Lipót császár alatt azonban 1688-ban Jány Ferenc személyében püspököt kapott. III. Károly császár alatt Szörényi László szerémi püspök (1733–1749) idejében a péterváraditized egy részét a püspökséghez csatolták. A püspöki tized ugyanis a péterváradit

¹⁹³ HERVAY – DIÓS 904.

¹⁹⁴ HERVAY – DIÓS 904.

¹⁹⁵ ÉRDUJHELYI 1894, 171. Jelentése: Pétervárad kamarai birtok pecsétje.

¹⁹⁶ Esztergomi Főszékesegyházi Könyvtár, Batthyány gyűjtemény. Cat. II. Tit. XIV. b. Petrovaradinum. 6. Relatio circa reincorporationem Fossati Petrovaradiensis.

¹⁹⁷ *Petrovaradin* 1915, 5.

¹⁹⁸ KATONA, Kalocsa II, 75.

jezsuitákat illetve meg, mert ők voltak itt a plébánosok.¹⁹⁹ Giovich jelenti továbbá azt, hogy Pétervárad külvárosán kívül Havas Boldogasszony tiszteletére áll egy templom, gondját a városi plébániát ellátó jezsuiták viselik. Ezen a helyen egy kis kápolna állt, néhány éve egy kegyes alapítványból bővítették templommá. Pétervárad külvárosában a püspök 1-2 éve jötevőket szerzett, és új templom építését kezdte meg Szent Rókus tiszteletére, hogy ez idővel templommá legyen a távolabb élő illír (rác) nép kényelmére. Már a tető is áll, de pénz hiánya miatt nincs befejezve.²⁰⁰

A szerémi püspök székhelye Pétervárad. Az épületet Giovich püspök elődje, Szörényi László vette 4 ezer Ft-ért. A székház eléggé szűk, van egy kis kápolnája, amelynek nyilvános bejárata van, és a püspök naponta itt miséz. Az ünnepélyes püspöki ténykedéseket, mivel székesegyházuk nincs, a jezsuiták vagy a ferencesek templomában végzi a szerzetesek asszisztenciája mellett. A püspök évente meglátogat minden plébániát, ekkor prédikál, bérmál és a plébánosokat ellenőrzi. Egyházmegyei zsinatot szegénységük miatt nem tudnak tartani, de úgy véli a püspök, hogy erre nincs is szükség. A Szentszék megjegyzése: a püspök gondoskodjék székesegyházról. Mivel építkezésre nincs pénz, a pápa engedélyezné a székesegyház translatióját, de a plébános jogának sérelme nélkül. Erről egyházmegyei zsinaton kellene döntenie, ha ez nem megy, székküresedés esetén a szomszédos egyházmegyével kell egyesíteni.²⁰¹ Ez tehát az 1760-as jelentés.

A területet érintő egyházi rendezések igen jelentősek. A boszniai püspökséget X. Ince pápa már 1651 után a belgrádi püspökséghez csatolta. 1705-ben került a zágrábi püspök joghatósága alá.²⁰²

A belgrádi/nándorfehérvári püspökség területe 1708-ban már felszabadult a török alól, a székhely azonban nem. 1708-ban, mint láttuk, Luca Natale került a belgrádi püspökség élére, noha székhelye török kézen volt. Vele a missziós püspökség korszaka lezárult. Még szerémi püspöki vikáriusként sokat járta az egyházmegyét, és sok szenvedésben volt része.²⁰³

¹⁹⁹ VANYÓ 221.

²⁰⁰ VANYÓ 222.

²⁰¹ VANYÓ 223–224.

²⁰² DIÓS István, *Boszniai püspökség*, in MKL II, 7–8. Boszniai püspökök: 1637–46 Marnavics Tamás, 1646–60 Maravics Marián OFMObs., 1660–1669 Benlich Máté OFM, 1669–1702 Pozsegai Miklós, 1703–1716 Patacsics György.

²⁰³ TÓTH 2007, 66.

²⁰⁴ DIÓS István, *Belgrád-szendrői püspökség*, in MKL II, 714.

²⁰⁵ DIÓS István, *Belgrád-szendrői püspökség*, in MKL II, 714.

Belgrád 1717-ben szabadult fel a török megszállás alól, és 1717–1739 között Habsburg uralom alá került.²⁰⁴ Közben az 1729. december 23-án kelt pápai bulla a belgrádi püspökséget egyesítette a szendrői püspökséggel. Ez az állapot 1924. október 29-ig állt fenn. Az 1739. szeptember 18-i belgrádi békével ismét török uralom alá került, és a belgrád-szendrői püspökség csak címében élt tovább. 1924. február 10-én a Szerb Királyság konkordátumot kötött Rómával, majd október 29-én létrejött a belgrádi érsekség,²⁰⁵ és az 1920 után beállt egyházmegyei változások miatt az addigi kalocsai érsekséghez tartozó bácskai apostoli kormányzóságot, valamint az addig a csanádi egyházmegyehez tartozó bánati apostoli kormányzóságot rendelték joghatósága alá.

A szerémi püspökséget Mária Terézia idejében XIV. Kelemen pápa 1773. július 9-én kelt bullájával egyesítette a boszniai egyházmegyével székhelyét a horvátországi Djakovóban jelölve meg. Ettől kezdve djakovói püspökség néven működött.²⁰⁶ Ekkor a püspökség maradt a kalocsai érsekség suffraganeusa. Mária Terézia a djakovói püspökség mellé 4 tagú káptalant alapított, de ez működését csak 1777-ben kezdte meg, és tagjainak létszáma 6-ra emelkedett. Az Esztergomi Főegyházmegyét is érintette az új egyházmegye létrehozása. Ugyanis Eszék anyaegyházat filiájával együtt elszakította az Esztergomi Főegyházmegyétől (exempt volt), és a boszniai-szerémi püspökségbe kebelezte VI. Pius pápa 1776. március 13-i bullájával, amely 1776. szeptember 29-től érvényesült.²⁰⁷ A Prímási Levéltárban megtalálható VI. Pius pápa rendelkezése *Bulla separationis exemptorum parochiarum ab archi-dioecesis* cím alatt, amely függő pecséttel van ellátva, és megjelent a *Bullarium Romanum*ban is.²⁰⁸ A bullában olvasható a szerémi vármegyében Pétervárad is, amelyet a pápa a kánonilag egyesített bosznia-szerémi püspökségbe osztott be. Ennek székhelye Djakovó, de Kalocsa suffraganeusa maradt.²⁰⁹ Majd 1853-tól a zágrábi püspökség érsekséggé emelésekor került a zágrábi érsek fennhatósága alá.²¹⁰

²⁰⁶ A bulla kiadva: *Bullarii Romani continuatio summorum pontificum Clementis XIII. Clementis XIV. Pii VI. Pii VII. Leonis XII. et Pii VIII. Tomus V* (Prati 1845) 616. GYETVAI 68; DIÓS István, *Djakovári püspökség*, in MKL II, 605–606.

²⁰⁷ VANYÓ 76.

²⁰⁸ PL Batthyány József. Prot. I. PE Nr. 2/13. Címe: *Bulla separationis exemptorum parochiarum ab archi-dioecesis*, kiadva: *Bullarii Romani continuatio summorum pontificum Clementis XIII. Clementis XIV. Pii VI. Pii VII. Leonis XII. et Pii VIII. Tomus V. continens pontificatus Pii VI. annum primum ad tertium* (Romae 1842) 209–210. Ennek a címe: *Unio ecclesiarum parochialium comitatus Nitriensis cum archidioecesi Strigoniensi*.

²⁰⁹ *Esztergomi Főegyházmegye. I–III* (Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa 9/2) (összeáll. Hegedűs András – Tóth Krisztina; Esztergom 2000) II, 141.

²¹⁰ DIÓS István, *Djakovári püspökség*, in MKL II, 605–606.

PÉTERVÁRADI SÁNC

A XVII. században a Duna partján, Újvidéken hídsánc épül, amelyet Pétervárad Sáncnak neveznek. A Sánc a péterváradai erőd joghatósága alá tartozott, ezért nevezték el így. Ezt az új katonai községet rác granicsárok, kereskedők, kézművesek, halászok népesítették be. Az 1699-es összeírás szerint 43 férfi lakosa, 18 fiú és 215 katona lakta²¹¹ (a nőket ekkor nem számították).

Mária Terézia 1748. február 23-án kelt oklevele Pétervárad Sáncnak szabad királyi városi rangot ad, de a péterváradai sánc nevet eltörli. Idézem: *„Eltörölvén a régi nevét, mellyel Pétervárad Sánc és Mezővárosnak hivattott, ugyanannak Neo-Planta magyarul: Új-Vidég, németül pedig Ney-Satz nevet és címet adunk.”*²¹² Szabadalomlevelében a címer leírása szerepel: *„Kék pajisznak mezőjében három kerek, ezüst színű torony áll, melyek mindegyikét közepén és tetején párkányzat övedzi, a tornyok egyenként külön állók, természetű kövekből építettek, felső részök párkányzata fogazott, kapuk bezártak, ablakaik nyitottak és lövöldözésre alkalmazvák. Sorban egymás mellett állanak a zöld mezőséget átszelő hullámzó Duna mentén, a középső kissé magasabb és szélesebb, fölötte Noé galambja röpköd. A pajzs szegélyét ezen fölirat futja körül: Újvidék szabad királyi város pecsétje.”*²¹³

PÉTERVÁRAD CÍMERE

Pétervárad mint szabad lövészsóházad 1751. október 6-án a bécsi haditanács határozatával címet kapott. A negyedelt címer szív pajzsos van ellátva. Az első és negyedik kék mezőben fekete kétfejű sas kitárt szárnyakkal az osztrák császár szimbólumaként látható. A második mezőben Szent Péter alakja jobb kezében két kulcsot tart, a vár és a helyőrség védőszentjeként. A harmadik kék mezőben 5 ezüst galamb látható. A középső pajzs vörös mezejében ezüst páncélozott vágott kar ezüst kivont karddal látható.²¹⁴

²¹¹ ÉRDUJHELYI 1894, 99–100.

²¹² Idézi: ÉRDUJHELYI 1894, 161–162.

²¹³ ÉRDUJHELYI 1894, 171. A szabad királyi városi okmányt teljes terjedelmében közli latinul a 433. o.-tól, magyar fordításban a 445. o.-tól.

XVIII. SZÁZADI LEÍRÁS

Végül záruljon az előadás egy korabeli gróf leírásával. Teleki Domokos gróf utazásai során 1793-ban eljutott Péteváradra is. Az ottani benyomásáról így írt: „Pétevárad egy erős vár, és a legerősebb M[agyar]országban s annak részeiben. Slavoniába fekszik. A Duna mintegy félig keríti, és a várhoz közel ágakra oszolván két szigetet formál, melyek közül a nagyobbik Karlovicig nyúlik, ahol a Dunának ága a nagyobb Dunával ismét egyesül... A vár az alsó és felső várból áll: Az alsó a felsőt egészen körülvesz és szélesen kiterjedt erősítésekkel bírt; a felső pedig egy magas, kősziklás hegyen van építve és erős kőfalakkal és sáncokkal körülvéve... Az alsó várnak kerületiben pedig maga a város vagyon, melyet ugyan szoros, de csinos városnak mondhatni. Itten tartja helyét a slavoniai generálkommandó. ... az alsó várnak minden árkait víz alá lehet tenni, és hogy a vízre nézve még a magas felső várban sincs szükség, minthogy egy hydraulica machina segítségével a Dunából egész addig víz pumpoltathatik... Katonai jurisdictio alatt vagynak és választott magisztrátusok vagyon, melynek feje a polgármester; egy tiszt szokott lenni, mindazonáltal a lakosok nem katonák, jóllehet a határkerülethez tartoznak... Péteváradnak külső városai nincsenek; vagynak azonban majorjai és kertjei.”²¹⁵

A XIX. századi lexikonok említést sem tettek Péteváradról, csak Újvidékről.

Későbbi történetéről azt írják, hogy Trianon után a Szerb–Horvát–Szlovén Királyság, illetve a Jugoszláv Királyság része lett. 1980–1989 között önálló község, 1989–2002 között Újvidék község része, 2002 óta Újvidék város egyik községe lett az egykori dunai Gibraltár gyöngyszeme. Ma Szerbia délvidéki területéhez tartozik.

²¹⁴ <http://vajdasag.rs/P%C3%A9tevár%C3%A1rad2012.máj.8>.

²¹⁵ TELEKI Domokos, *Egynehány hazai utazások leírása* (Bécs 1796), új kiadása: (Régi Magyar Könyvtár Források 3) (Balassi K., Budapest 1993) 78–79.

Csóky András

Agysebészet rózsafüzérrel

Vallomások útközben

Közel kétezer esztendő telt el, mire az agykutatók között egyfajta konszenzus alakult ki abban, miként segíti a kultúra, a spiritualitás – benne az imádság – kreativitásunkat. Tény, hogy a tanulás önmagában keveset ér; a kreativitáshoz szükség van az intuícióra is, ami pedig gazdag belső világot feltételez. Ez kulturális örökségünk megismerésével és Istenhez való odafordulásunkkal jön létre életünkben. Az is tény, hogy ennek az odafordulásnak a jegyei az emberiség kultúrájában is megjelennek. Az Istennel való kapcsolat pedig legfőképpen a vele való beszélgetésben, vagyis az imádságban valósul meg.

Az erről szóló tapasztalataimat szeretném közzétenni ebben a kis könyvben, vallomásként.

Csóky András

136 oldal, puhafedeles, Ára: 1400 Ft

Szabó Ferenc SJ

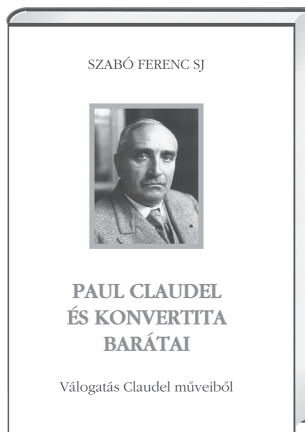
Paul Claudel és konvertita barátai

Válogatás Paul Claudel műveiből

A szerző Paul Claudel „megtéréseit” és küzdelmes hitét elemzi és ismerteti, valamint a könyv második felében közlésezi Claudel költeményeiből és drámáiból készült műfordításait. A költő, drámaíró kiterjedt levelezését is fi gyelembe véve, a szerző kitér a diplomata-költő szellemi kisugárzására, baráti-írói kapcsolataira. Nem Paul Claudel teljes életművének feldolgozása a célja – mint mondja –, hanem megtérései történetének ismertetése.

226 oldal, puhafedeles

Ára: 2200 Ft

RENDELÉS:

Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda, 1364 Budapest, Pf. 277.

TELEFON: 318-6957 • FAX: 317-0974

www.szitkonyvek.hu

♦♦♦ KONTSEK ILDIKÓ

„*Rajta leszünk, nem nyugszunk míg csak
zománczunk e szép nemét sikerül
felélesztenünk*” – A sodronyzománc
használata a XIX. század második felének
magyarországi ötvösművészetében

A sodronyzománc technikáját az 1800-as évek közepén a középkori emlékek számbavétele során fedezték fel újra előbb a régiségekkel foglalkozó, tudományos igényű kutatók,¹ majd ők ösztönözték a kortárs ötvösműhelyeket utánzatok készítésére, a technika elsajátítására. A középkori és az újkori tárgyak szisztematikus gyűjtésével olyan jelentékeny tárgymennyiség halmozódott fel, amely lehetővé tette a hazai kézművesipar történetének megismerését, egyúttal megkezdődhetett a műfaj európai kapcsolatrendszerének feltárása is. A művészettörténeti megközelítés többféle megoldást talált annak a ténynek a magyarázatára, hogy a középkori Magyarország területéről viszonylag nagy számban kerültek elő hasonló eljárással készült ötvöstárgyak előbb egyházi, majd bizonyos technikai módosulásokkal kora újkori világi környezetből. A sodronyzománc eredetét egyesek a német nyelvterületen, mások Bizáncban, Itáliában találták meg. Markáns véleményként jelentkezett a technika hazai eredetének bizonygatása is. Utóbbi szempont vált meghatározóvá a kortárs művészet alakulása tekintetében, mert a nemzeti múlt s vele együtt a kifejezetten magyaros jelleg megragadásához forrást, mi több követendő mintát láttak benne.

A sodronyzománc újbóli használatának elméleti megalapozása, a történeti kutatások, a nagy kiállítások, a műgyűjtés időszaka 1859-ben, az esztergomi kincstár első publikációjával veszi kezdetét.² Műleírások és az összefüggé-

¹ BEKE László, *Sodronyzománcos ötvösművek* (MTA Művészettörténeti Kutatócsoport, Budapest 1980).

² BOCK, F., *Der Schatz der Metropolitankirche zu Gran*, in *Jahrbuch der K. K. Central-Comission zur Erforschung und Erhaltung der Baudenkmale* (Wien 1859) III/1 (Az aacheni kanonok, megbízott szakértőként méri fel az esztergomi műkincseket).

seket kereső, kronológiát felállító, műhelyek, mesterek után kutató tanulmányok folyamatosan születnek a témában egészen napjainkig. A kortárs művészet számára programot kínáló beszédekkel, tanulmányokkal Ipolyi Arnold az 1870-es évektől jelentkezett. Az 1880-tól megjelenő *Egyházművészeti Lap* Czobor Béla főszerkesztő személyes támogatásával tovább népszerűsítette e sajátosan magyarnak tartott díszítőeljárást. A korszak nagy hazai és nemzetközi kiállításai – a régiek mellett – szemlézték a frissen létrehozott műveket.³ A Pesten dolgozó Egger Henrik és Egger Dávid, valamint Link Fülöp István műhelyéből került ki a legtöbb sodronyzománcos tárgy, elsősorban liturgikus eszközök, valamint világi ékszerek. A régi műtárgyak másolatai és a régi technikát, formai megoldásokat felhasználó, de új kompozíciót létrehozó tárgyak keletkeztek 1880–1900 között. A századfordulóra a zománc kedveltsége megmaradt, de a historizáló jelleg a szecesszió szellemiségének megfelelően alakult át. A magyaros jelleget ekkorra már a népies eredetű ornamentika biztosítja, eltávolodva a gótikus stílus motívumkincsétől. A sodronyzománcot új, gyakran egyedi találmányok révén kikísérletezett zománcos díszítőmegoldások váltják fel (lásd Hibján Samu, Horti Pál művei).

Az alábbi áttekintés a programadó Ipolyi Arnold elméletirői és megrendelői tevékenységén, valamint az Esztergomban található emlékeken keresztül vizsgálja a historizáló sodronyzománc-művészet történetét.

Az aacheni kanonok, Franz Bock műve, jelentős történeti művek felé fordította a régiségek iránt érdeklődők figyelmét. Ipolyi Arnold egri kanonokként, majd Budapestre kerülve, mint szeminárium rektor több tudományág művelője, a művészeti közélet aktív szereplője, irodalmi és történelmi, építészet-történeti kutatásai mellett elkezdett foglalkozni az ötvösséggel is. 1864-ben a Lippert József építész által vezetett győri restaurálási munkálatok kapcsán a Szent László-hermáról írt *Archeológiai Közleményekben*.⁴ A megbízó ebben az időben Simor János győri püspök, aki később, 1867-ben foglalja el az esztergomi érseki széket. Lippert tervezői tevékenysége más ötvösművek megújítására is kiterjedt, ennek nyomai az esztergomi főszékesegyházi kincs-

³ A XIX. század utolsó harmadának ötvöstárgyakat is felvonultató nagy műtárgy-seregszemléi pl. Bécsi világkiállítás (1873), párizsi világkiállítás (1878, 1889, 1900), nürnbergi ötvöskiállítás (1886), Pesti kiállítás az árvízkárosultak javára (1876), Történeti Ötvösművészeti kiállítás (1884), Iparművészeti Társulat kiállításai 1885-től, Ipolyi hagyatékának kiállítása Nagyváradon (1887), budapesti millenniumi kiállítás (1896). Állandó kiállítások: esztergomi Keresztény Múzeum (1875), Főszékesegyházi Kincstár (1885), budapesti Iparművészeti Múzeum (1896).

⁴ IPOLYI Arnold, *Magyar ereklyék*, in *Archeológiai Közlemények* (Pest 1863) III, 65–125.

⁵ Szaniszló László püspök kelyhe: sodronyzománcos, talpán hat zománcfestésű medalion, Szaniszló László (1850–1868) kapta Bihar megye papságától aranymiséje alkalmából 1864-ben. Nagyvárad,

tár számos darabján kimutathatóak. Kivitelezője Heinrich Anders bécsi ötvös volt. A műhelyükből kikerülő új, neogótikus, neoromán műveken a sodronyzománc helyett az ágyazott zománcot részesítették előnyben. Lippert az 1850-es évektől folyamatosan kapcsolatban állt Ipolyival, de közös indíttatásból megszülető sodronyzománcos mű elkészültéről nem tudunk.

A nagyváradi kincstárban őriznek egy kelyhet, melynek 1864-es elkészülte meglepően korainak tűnik, mivel a többi ismert sodronyzománcos kehely legkevesebb 11 évvel később jött létre. Tekintve, hogy más esetben is tévedett az idézett mű, itt sem zárható ki a kehely hibás azonosítása.⁵ Mintázata több középkori kehelyre vezethető vissza, nem egyetlen darab másolata.

1876-ban az árvízkárosultak javára rendkívül gazdag „Műipari és történelmi emlék-kiállítás”-t rendeztek gróf Károlyi Alajos palotájában Budapesten.⁶ Jeles darabokkal vett részt ezen Ipolyi Arnold immár besztercebányai püspökként, akárcsak pár év múlva a nagyközönség előtt állandó kiállítást megnyitó esztergomi főszékesegyház.

A népszerű kiállítás tanulságait Ipolyi a Magyar Történelmi Társulat közlönyében megjelent tanulmányában foglalta össze.⁷ A kiállított tárgyak részletes ismertetését követően kifejtette nézeteit a magyar és erdélyi zománcművészetről. Ezeket a tárgyakat tekintette a tárlat legértékesebb részének. „Hazai műtörténeti szempontból” tudta vizsgálni a műveket, mert „ezen tárgyak nagy részének mesterei és készítői is hazai művészek lehettek.”⁸ A saját kiindulópontjának megválasztását a kiállítás kapcsán felmerülő végletes nézetek elkerülésének szándékával indokolja. Egyes látogatókat „nemzeties túlbecsülés” töltött el, míg mások azt kérdezték: „mi haszna hát és mi tanulság belőle, ha ez mind idegen mű s nemzetünknek mi része se volt benne”. Azt állítja mindkét véleményről, hogy csupán az ismeretek hiánya okozza. „A műtörténeti magasabb szempont épen azt követeli, hogy kimutassuk miképp vettünk részt, mint nemzet a világ általános történetében ... E művészet és ipar gyakorlata, üzése, annak phasisai, s e mellett legfelebb valamely neme sajtószertű kezelésének s alakulásának vizsgálata s fölismerése képezheti ebben egyedül jónemzeti műtörténeti fölfogást.”⁹ A szakemberek

---

Székesegyházi Kincstár. Közölte: KOLBA Judit – SASIANU, Alexandru, *Szent László városa 1192–1992* (Budapest 1992) 52–55.

⁶ *A magyarországi árvízkárosultak javára Budapesten gr. Károlyi Alajos palotájában 1876. évi májusában rendezett ipari és történelmi emlék-kiállítás tárgyainak lajstroma* (készítették Henszlmann Imre és Bubits Zsigmond apát, sajtó alá rendezte Szalay Imre; Budapest 1876).

⁷ IPOLYI Arnold, *Magyar mű- és történeti emlékek kiállítása*, in *Századok. A Magyar Történelmi Társulat közlönye* (1876) 486–561.

⁸ IPOLYI 1876, 528–529.

⁹ IPOLYI 1876, 531.

véleményével is lehetünk hasonlóképpen Ipolyi szerint, amikor „csak arra várunk, hogy bejusson véletlenül egy külföldi szaktudós, aki nekünk megmagyarázza néhány felületes megtekintés után, egy még felületesebb feuillettonban, hogy mi ebből a mienk, mi a magyar és mi nem”.

Ipolyi számot vet a másodlagos források, a mesternevek hiányával, és azt javasolja, hogy a meglévő emléktárgyak megfigyelésével, a technikai sajátosságok révén körvonalazzuk a „magyar ékszer-ötvösművészetet”. Elsőként a „türkizekkel, korallokkal foglalt dísz tárgyak s ékszerek” csoportjáról bizonyítja, hogy Magyarországon a legnagyobb számban fordultak elő, aztán tér át a zománcművekre. Utóbbinak két speciális nemét, a *magyar zománcot* és külön az *erdélyi zománcot* tartja az igazán jelentős sajátosan hazai technikának: „A bizanti sejtes zománczhoz legközelebb áll a magyar zománcz, mely az említettnek csupán egy különváló neme lehet. A magyar zománcban is hasonlóan a fémlapra forrasztott lemezek közé öntetik a zománcz folyadék. Csakhogy itt e lemezek csavart, tekert, szemes sodronyból készülnek. Ezek után nem is csiszolhatnák le, hanem állva díszes körvonalazást képeznek. E tekintetben félig-meddig hasonlóak a filigránhoz a sodrony, vagy drótműhöz is. Ily filigrán művek: a fémlapon vagy a nélkül is reczésen font s ornamentális alakokat képező drót-művezet, külön ékszer-ötvösi gyakorlatot képeznek ... (itáliai gyakorlat). A magyar zománcz-gyakorlatban tehát a két technika, a filigrán és zománcz egyesül ... A filigrán, sodrony képezi a rajz vázlatát, amint kiállva szemesen vagy sodrottan ízletes alakzatot képez.”¹⁰ Legrégőbbi példának a győri Szent László herma alsó részét tartja, míg kronológiai rendben másodiknak a püspöki székhelyén, Barsszentkereszten (Garamszentkereszt) őrzött XV. századi kelyhet¹¹ nevezi meg. A továbbiakban a technika egyéb megjelenési helyeit, tárgyakat sorol fel. Részletesen bemutatja a technikában rejlő sokszínűséget, változatosságot. *Erdélyi zománcnak* nevezi a későbbi korban (XVI–XVIII. század) hanyatló, egyszerűsödő munkákat: „A fémlapra alkalmazott lemezek és sodronyok közé csak itt-ott alkalmaztatott a zománcz, mintegy virág leveleket képezve, s ezekkel változtatva másutt zománcz nélkül maradt fémlap tűnik ki.”¹² „Leginkább kardokon, kardöveken, csatokon, a magyar ruha gombházain alkalmazott” díszítő eljárás tárgyai a műkereskedelemből és csa-

¹⁰ IPOLYI 1876, 542–543.

¹¹ BEKE 1980, 68–69.

¹² IPOLYI 1876, 549

¹³ IPOLYI 1876, 559.

¹⁴ Ipolyi felvetései válasza, további kutatási eredmények publikálásra készítették sokakat. A magyar zománc eredetét, forrásait egyre többen vizsgálták, de a kortárs zománcművészet inspirálójaként

ládi hagyatékokból mind egyre felbukkantak Ipolyi korában, ahogy a festett zománcsal ékesített darabok is.

Sokoldalú történeti vizsgálódása végén így foglalja össze a hazai és a nemzetközi zománc kapcsolatára vonatkozó megállapításait: „A művészetnek tehát valamint a műveltségnek elemei mindenütt közösek lehetnek a műveltebb népeknél. De az izlés, a kezelés gyakorlata az, mely bizonyos kiváló irányokat jelez. S ilyen kétségtelenül a magyar zománc-mű is, melynek legnevezetesebb s legszámosabb emlékeit, legszámosabb neveit, legsűrűbb gyakorlatát mi vagyunk képesek előmutatni.”¹³

A műfaj fénykora után annak visszaszorulását egészen a népviselet közönséges darabjaiig vezeti. De a túlélés további lehetőségeit, vagyis az újabb felé felé ívelő korszak eljövételét vázolja több egymást követő lépésben. Előbb az erdélyi zománcos régi darabok előkerülését, használatát látja: „... a nemzeti öltöny divatba jött jobb formáival olykor megjelennek ismét régi tárgyai a hazai nemzetesebb irány nyomán a díszöltönyökön a nemzeti ruhán ... a régiség becses tárgyát a régiséggárusok kezdik, utánozva a régieket kijavítani.” A második lépésben, a technika megismerésével olyan új darabok is kikerülhetnek a mesterek keze alól, melyeket a régítől meg sem lehet különböztetni, „ha a munka jó. Ezen utánzás inkább mechanikai, gyakorlati”. Végül a jobbnak, drágábbnak tartott magyar zománc megtanulását és használatát is javasolja, különösen az egyházművészeti tárgyakon. Az utánzásnak lendületet adó műhelyeket is megnevezi: Egger testvérek, Veininger, Ratzisdorfer, Egger és társa cég. Úgy látja, a magyar zománcnak külföldön jóval nagyobb a kelete. De ez az ismeretek, a „műgond” növekedése révén Ipolyi reményei szerint bizonyosan változni fog. A műtörténet megírásának hasznát a kortárs gyakorlat elterjesztésében, fejlesztésében látja.¹⁴

Ipolyi Arnold saját gyűjteményéből nem ismerünk középkori sodronyozománcos liturgikus tárgyakat. A Keresztény Múzeumba került mintegy 20 darab olyan tárgy, melyek az XVII–XIX. századi erdélyi ötvösmunkák: csatok, gombok, valamint egy mellboglár.¹⁵ A maga által meghatározott útra lép Ipolyi mint megrendelő, amikor 1879-ben elkészítteti a barsszentkereszti kehely hű másolatát, s feliratában magát mint a magyar sodronyozománc felélesztőjét

¹³ Ipolyihoz hasonlítható lelkesedéssel nem ünnepelték. *A zománcz-kérdéshez* (Deák Farkas előadása a magyar történelmi társulat gyűlésén), in *Egyházművészeti lap* (1880) 307–316; DEÁK Farkas, *A zománcz kérdéshez*, in *Századok* (1880) 656–678; RÖMER F. F., *I. Majcz és zománcz* (válasz az I. évf. 307. o.-án található megjegyzésre), in *Egyházművészeti lap* (1881); *Kecskeméti W. Péter ötvöskönyve* (bev. és glosszárium Ballagi Aladár; Budapest 1884).

¹⁴ Michael Neustätter, Brassó, XVII. század, ltsz: 60.57.1–2.

nevezi meg. A kehely a nagyváradai székesegyházban ma is megvan, bár legutóbbi közlések a korábbiakkal ellentétben későbbre datálták. Az ötvös neve Egger Dávid, akiről a hazai ötvöskutatás csak említések, egyes műveinek esetleges közlése révén emlékezett meg.¹⁶ Ő lett minden bizonnyal az egyik első mester, aki a sodronyzománc technikáját a régi darabok tanulmányozása révén sajátította el. A tőle ismert további alkotások nem konkrét régi műkincsek másolatai, hanem történelmi formai elemek felhasználásával készült, historizáló művek. Neogót, neoromán részletek, a sodronyzománcon kívül más zománc-technikák is megtalálhatók eszköztárában. Készített két mellkeresztet a beszercebányai püspök számára 1880–84 között,¹⁷ valamint egy pásztorbotot 1880-ban, illetve 1884-ben ágyazott zománccsisztítással.¹⁸

Ipolyi megrendeléseiről Czobor Béla számol be 1889-es visszaemlékezésében. Mivel ő volt az, aki Ipolyi megrendeléseit Budapesten intézte, beszámolóját hitelesnek tekinthetjük még akkor is, ha egyes évszámok esetében ellentmondásba került a fennmaradt műtárgyak feliratával, illetve a Radisics Jenő által az Ipolyi-hagyatékról készített listával.¹⁹ Czobor Béla Ipolyi Arnoldhoz írt leveleiből kiolvasható tájékozottsága és közvetítői szerepe Ipolyi műtárgyvásárlásaiban.²⁰

A magyar ötvösség történeti megismeréséhez az 1884. évi kiállítás még több adalékkal szolgált az előbbinél. Két kötetben publikálta a felvonultatott emlékeket Pulszky Károly.²¹ Ebben található meg a pozsonyi ún. Pethe-kehely, melynek másoltát emlékül Ipolyi ugyancsak elkészíttette 1885-ben, de erre a feladatra másik ötvöst választott Link Fülöp személyében.²² 1887-ben meg Radisics 65. számon ismertette kalauzában, de jelenleg nincs tudomásunk

¹⁶ Egger Dávid és Egger Henrik több munkája megtalálható az Iparművészeti Múzeum gyűjteményében: *Historizmus és Eklektika. Kiállítás az Iparművészeti Múzeum gyűjteményéből. I–II* (szerk. Péter Márta; Budapest 1992).

¹⁷ Tárgyleírás: RADISICS Jenő, *Képes kalauz néh. Ipolyi Arnold nagyváradai püspök gyűjteményéhez*, in *Archeológiai Értesítő* (1887) 27., 32., sz.; utal mindkettőre: CZOBOR Béla, *Ipolyi Arnold emlékezete* (felolvasatott az Orsz. Régészeti és embertani Társulat 1888. évi decz. 27-iki közgyűlésén) (Budapest 1889); ábrázolás: RADISICS 23. és CZOBOR 1889, 17.

¹⁸ Feltehetőleg azonos az esztergomi Ipolyi pásztorbottal, Főszékesegyházi Kincstár, ltsz: 1964.173.1.

¹⁹ CZOBOR Béla(?), *Ipolyi Arnold...* [főpapi mellkeresztet készíttetett], in *Egyházművészeti lap* (1880) 191–192; RADISICS Jenő, *Képes kalauz néh. Ipolyi Arnold nagyváradai püspök gyűjteményéhez* (Budapest 1887) 27. sz., 32. sz.

²⁰ Esztergom, Prímási Levéltár, Ipolyi Arnold levelei, Cz 206–244.

²¹ PULSZKY Károly – RADISICS Jenő: *Az ötvösség remekei s magyar történeti ötvösmű kiállításon. I–II* (Budapest 1884).

²² CZOBOR Béla(?), *Ipolyi Arnold...* [Link Fülöp: kehely], in *Egyházművészeti lap* (1886) 31.

meglétéről. Link Fülöp, később Link Fülöp István a bevezető másolat elkészítésének sikerével Egger mellé sorakozott a kedvelt egyházi megrendelések végrehajtójaként. Működéséről részleteiben ugyancsak keveset tudunk, de a XIX. század utolsó másfél évtizedének gyakran foglalkoztatott és méltányolt ötvesei közé sorolták, szerepelt valamennyi jelentős iparművészeti kiállításon.²³

1885-ben a pannonhalmi apát, Kruesz Krizosztom is felújított, illetve kiegészített egy régi sodronyzománcos keresztet.²⁴ Egyes vélekedések²⁵ szerint az egész kehely új, a bécsi Anders műhely munkáját dicséri.

Ő készítette el Ipolyi Arnoldnak a Czobor által oly nagyra becsült pluviale csatját a nagyváradi székfoglaló alkalmából 1886-ban. A mellboglár formájú ékszer mintájául a 17. századi boglárók szolgáltak, és középre a győri Szent László-herma kicsinyített másolatát illesztette Link Fülöp.²⁶ A csat eltűnt, de fotóról ismert.

1886-ban Simor János hercegprímás aranymiséjéről megemlékezve Budapest városa ajándékként a főpap egy rendkívül díszes kivitelű pásztorbotot kapott.²⁷ Zománcdíszei nagyrészt sodronyzománcok. Ez a mű talán a korszak és a XIX. századi historizáló sodronyzománc művészetének legpompásabb darabja. Tervezője Rauscher Lajos, kivitelezője Egger Dávid.²⁸ A pásztorbot motívumgazdag növényi és geometrikus díszje, a zománctechnikák sokfélesége egészen egyedülálló. A kampót díszítő Szeplőtelen Szűz Mária Simor János címerét idézi fel, a többi elemről a középkor már kevésbé, sokkal inkább a barokk szertelensége juthat eszünkbe. A mű tervezéséhez és a kivitelező kiválasztásához a főváros feltehetőleg kikérte Ipolyi és Czobor véleményét.

²³ A *Magyar Iparművészet* (1900) 153 közli a díjait: „1888-ban sodronyzománcért elismerő oklevelet, 1891-ben sodronyzománcos ötvösműért 50 fnt II. díjat” nyert az Iparművészeti Társulat kiállításain.

²⁴ Ún. „Mátyás-kehely”. Kupa 1482, talp XIX. sz. második fele, Kruesz Krizosztom főapát (1865–1885) újította fel a bécsi Heinrich Andersszel aranyozott ezüst, trébelt, öntött, vésett, beágyazott és sodronyzománc, magasság: 26, talp átmérő: 11,5, Pannonhalma, Bencés Apátság, Kincstár. *Mons Sacer 996–1996. Pannonhalma 1000 éve* (Pannonhalma 1996) III, C.1., 159., ill.

²⁵ Kolba Judit szóbeli közlése.

²⁶ CZOBOR Béla(?), *Ipolyi Arnold váradi püspök új pluviálé-csatja*, in *Egyházművészeti lap* (1886) 246–251, 14. ábra. – Ipolyi Arnold váradi püspök új pluviálé-csatja [j. n.] 249.

²⁷ Simor János pásztorbotja: aranyozott ezüst, sodronyzománcsal és drágakövekkel, kampója állatfejes, benne Mária és Szent István. Budapest címerével. Szárán felirat: SIMOR JÁNOS BÍBORNOK ÉRSZEKNEK MAGYARORSZÁG HERCEGPRÍMÁSÁNAK 50. ÉVES ÁLDOZÁRSÁGA ÜNNEPÉRE BUDAPEST SZÉKESFŐVÁROS RÓM. KATH POLGÁRAI 1886 OKTÓBER 28.; Magasság: 189 cm, tervező: Rauscher Lajos, készítette: Zitterbarth Károly budapesti ékszerész, Esztergom, Főszékesegyházi kincstár, ltsz.: 64.259.

²⁸ CZOBOR Béla(?), *Simor János...* [pásztorbot; Rauscher Lajos terve], in *Egyházművészeti lap* (1886) 96.

Link Fülöpöt Ipolyi utóda, Schlauch Lőrinc is foglalkoztatta, amikor tőle rendelte meg 1892-ben a nagyváradai székesegyház Szent László fejedelméretartóját.²⁹ A győri herma mint kiindulópont egyértelműen felismerhető, de szinte csak a szent arcvonásaira szorítkozik. A Szent Korona és a talpazat új lelemény, minden biztonnyal a megrendelő igényei szerint készült. A sodronyzománc használata a talpazat hosszanti mezőinek keretmotívumain, valamint az oldalakon figyelhető meg. Zománctechnikailag egyszerűbb megoldásokat talált, a hangsúlyt elsősorban a figurák plasztikai kivitelezésére fektette. A szobrászati kivitel magas színvonalra joggal engedi meg azt a feltételezést, hogy esetleg Linken kívül más alkotó is közreműködött volna, bár erre a felirat nem utal.

Az Iparművészeti Múzeum Úrmutatóját is Link Fülöp István készítette, de a keletkezés pontos ideje nem ismert.³⁰ A Budavári Főplébánia (Mátyás-templom) plébánosa, Nemes Antal adományozta a múzeumnak. Feltehetőleg ő volt a megrendelő. A múzeum kiállítási katalógusában közölt rossz minőségű kép ismeretében a tárgyról kevés mondható el.

Esztergomban Maszlaghy Ferenc kanonoki kinevezése évében, 1889-ben folytatta a sodronyzománcos liturgikus tárgyak megrendelésének szokását.³¹ A kincstárnak adományozott kehely készítője egy bécsi mester, aki mesteri módon használja ki a technikai lehetőségeket. Az egymás mellé forrasztott szomszédos cellák színei eltérőek, a sodronyok rajzolata aprólékosan kidolgozott, változatos képet mutat. A kehely különlegessége a nádusz alatt és felett párhuzamosan körbefutó apró szoborfülkesor.

Az eddig megismert emléanyagban egyedülálló módon egy talpas oltárkereszt két szinte teljesen azonos kivitelben maradt fenn. Az egyik Esztergomban, a másik Nagyváradon. Az előbbiről úgy tudjuk, hogy Vaszary Kolos érsek kapta ajándékba Esterházy Miklós herceg és Cziráky Margit grófnő házassága alkalmából 1898-ban.³² Az ötvöst Egger Dávid vagy Link Fülöp személyében keresik az említések. A nagyváradai változatot Széchenyi Miklós püspök (1911–23) ajándékként tartják számon.³³ Genthon István közölte az általa előképpnek vélt középkori mű közlési helyét.³⁴ A kereszt szárainak díse hasonló

²⁹ KOLBA – SASIANU 44–46.

³⁰ Úrmutató: aranyozott ezüst, sodronyzománc, ronde bosse zománc, gyögyök, gyémántok, rubinok, magasság: 88 cm, szélesség: 30 cm, Budapest, Link Fülöp István, XIX. sz. vége, Budapest, Iparművészeti Múzeum, ltsz.: 18171.

³¹ Maszlaghy Ferenc kelyhe: aranyozott ezüst, sodronyzománcos díszítéssel, felirattal, Dianaféjes hitelesítőjeggyel, MZ mesterjegy, Bécs vagy Budapest 1889 (?), Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár, ltsz.: 64.235.

³² Talpas oltárkereszt (pacifcale): Ezüst, sodronyzománc dísszel. Magassága: 33 cm, Esztergom, Főszékesegyházi Kincstár, ltsz.: 64.201

az Eggernek tulajdonított, reprodukcióról ismert egyik Ipolyi-féle mellkereszt-hoz, a figurális díszek Link szerzőségét sem zárják ki.

Link Fülöp István Steindl Imre tervei nyomán az erzsébetvárosi templom számára is készített kelyhet,³⁵ feltehetőleg az új templom felszentelése alkalmával. A zománcdíszsel elborított felület megjelenése messze eltávolodott a gótikus előképektől. A szögletes és félköríves, körkörös mezők, majd azokon belül a szabályosan ismétlődő hullámvonalak a historizáló komponálás végét jelzik. A motívumok elrendezésének geometrikus tisztasága, a szecesszió szabad hullámzásánál merevebb összképet mutat, mégis egy lépéssel közelebb került hozzá.

Az Ipolyi szellemében vett historizálás feladása jellemzi Lollok Lénárt kelyhét is,³⁶ amelyen egyszerű geometrikus és virágszirmos mezőkből kialakuló mintázat alakul ki sodronyzománcos cellákból, de az alap aranyozott felület több területet ural. A színvilág visszafogott, az arany és a kétféle kék szín dominál, kevés fehérrel és az ékkő bordó színével megbontva. Ezek a stilizált növényi motívumok a lágy, íves, geometrikus formák feledtetik a távoli középkori és XIX. századi előzményeket.

MASZLAGHY FERENC KANONOK KELYHE,
BÉCS VAGY BUDAPEST, 1889 (?)

³³ Oltárkereszt: apró eltérésektől eltekintve azonos megjelenésű, mint az esztergomi 64.201. leltári számú darab. Nagyvárad, Székese gyházi Kincstár. KOLBA – SASIANU 1992.

³⁴ GENTHON István, *Esztergom műemlékei. I. Múzeumok, Kincstárak, Könyvtár* (Budapest 1948) 264.

³⁵ Kehely: sodronyzománc díszítéssel, 1900 előtt, budapest-erzsébetvárosi plébániatemplom, feltehetőleg a templom felszentelésére készült. MIHALIK József, *A magyar történelmi pavilon, in A világ iparművészete Párisban. 1900* (szerk. Fittler Kamil és Györgyi Kálmán, különlenyomat az *Iparművészet* 1900. évfolyamából; Budapest 1901) 27, 109. kép.

³⁶ Lollok Lénárd kelyhe: aranyozott ezüst, sodronyzománcos díszsel. Dianafejes bélyeggel VC mesterjeggyel, magassága: 24,5 cm, Bécs, 1905 körül (?), Főszékese gyházi kincstár, ltsz.: 64.239.

MASZLAGHY FERENC KANONOK KELYHE, BÉCS VAGY BUDAPEST, 1889 (?)
(RÉSZLET)

TALPAS OLTÁRKERESZT,
BUDAPEST, 1898

♦♦♦ KÄFER ISTVÁN

Lexikonok békesszolgálati lehetősége

Magyar–szlovák jegyzetek Beke Margit kézikönyvéhez¹
kitekintéssel a szlovák katolikus lexikonra²

„Igen, Uram, de azért a kiskutyák is esznek az asztal alatt
abból, amit a gyerekek elmorzsálnak.” (Mk 7,28)

Az Esztergomi Egyházmegye egy része Trianon után Csehszlovákiához került, ennek egy része 1938-ban Magyarországhoz, majd 1945-ben újra Csehszlovákiához. A papság zöme a helyén maradt. Erdő Péter fogalmazásában: „Papjaink ... gyakran felelős okosságról tettek tanúságot ... olykor ... emberi gyengeségek kísérték útjukat ... Múltunknak ez a teljesebb szemlélete segítsen bölcs szeretettel eligazodni mai világunkban, és nyújtson reményt a jövő feladatainak bölcs ellátásához.”³ A mai Szlovákia területe hosszú évszázadokon át az Esztergomi Egyházmegyéhez tartozott. A történelem okozta átfedések természetesebbek, ezért a szlovák katolikus lexikon is hemzseg az Esztergomi kötődésektől. „A történelmi területen számos nemzet (magyar, német, cseh, lengyel) papjai működtek ... számosan politikai okokból (magyarosítás, csehszlovákizmus, ruszofiltség), illetve erkölcsi okokból (az ún. békepapok) nem állták meg a helyüket.”⁴ A köszöntőt író szlovák bíboros a magyarhoz hasonlóan a jövőre hivatkozik. „E lexikonnak mind csendes, mind hangos felhívásnak kell lennie a ma és a jövő számára.”⁵

¹ BEKE Margit, *Az Esztergomi (Esztergom–Budapesti) Főegyházmegye papsága 1892–2006* (Szent István Társulat, Budapest 2008). Kár, hogy az évszám első tagja a címlapon rossz típusú.

² *Lexikón katolíckych kňazských osobnosti Slovenska* (Július Pašteka a kol.; Lúč, vydavateľské družstvo, Bratislava 2000) 1550 hasáb + LIV. o.

³ ERDŐ Péter, *Előszó*, in BEKE 6.

⁴ *Lexikón...* XII.

⁵ KÖREC, Ján Chryzostom, *Osobnosti ducha a kultúry*, in *Lexikón...* X.

A rövidítésjegyzék, illetve a „hagyományos” szlovák helységnevek felsorolása előrevetíti a közös problémákat. A dicséretes mennyiségű anyag latin vagy „világnyelvű” része hibátlannak mondható, a magyar kiadvány szlovák, illetve a szlovák kiadvány magyar forrásainak jegyzéke azonban szinte hivatkozik a két nyelv kölcsönös nem ismeretével.⁶

Vizsgálódásunk szempontja adatgyűjtés a hungaroszlovakológia szlovák–magyar szimbiózist, szellemi összefüggésrendszert, kapcsolattörténetet tárgyaló részéhez Egyházunk életében.

A⁷

ÁBEL Jánosnak (1850–1896) nagyszombati működése miatt helye lenne a szlovák lexikonban, ugyanúgy ÁCS Ambrusnak (1873–1954), a szlovák nyelvet is ismerő hitoktatónak. Hiányzik a szlovák lexikonból ÁCS Ferenc is, aki jelentős irodalmi munkásságát kürti⁸ plébánosként folytatta.

Különösen is érdekes ADAMCSIK (Adamčik) Lipót (1901–1965) adatsora. A magyar–szlovák nyelvhatáron működött, főként a Bars megyei Alsópélen, és 1945 után jelentős szerepe volt Egyházunk csehszlovákiai szervezetében. Kanonok, általános helynök volt, mégsem kapott helyet sem a lexikonban, sem a szlovák enciklopédiában.⁹ Művének, a lévai piarista templom énekfűzésének címlírása lexikonunkban alig értelmezhető a szlovák szöveg sajnálatos hibái miatt.

Szlovák illetősége is volt ADAMOVICH Imrének (1843–1920), AGÁRDY Jánosnak (1851–1913), de a szlovák lexikonban nem kaptak helyet. AGNELLI József (1852–1923) nemzetközi hírű növénynevesítő holicisi plébános szlovák cikkeit nem említi a magyar lexikon, és nem tud emléktáblájáról Csári község-

⁶ A szlovák sematizmusok adatai igen rossz helyesírásúak (BEKE 14.), a szlovák lexikon egyéb hibák mellett „Muramarossziget”-et (=Máramarossziget) és Grácot Magyarországhoz tartozónak jelöli. A két fél hasábján a jelzettek kívül 10(!) hiba található.

⁷ Beke Margit szokatlan módon eltér a nemzetközi szoros betűrendtől: külön betűnek tekinti az *a*-t és az *á*-t, ami nehézkessé teszi műve használatát. Igen zavaró az életrajzi alapadatok csaknem háromszoros ismétlése.

⁸ A szlovák nemzeti bibliográfia a területi alapelv szerint a mai Szlovákia területén bármikor létrejött minden szellemi terméket regisztrál, és ezt az elvet követi a szlovák lexikon is: „Mivel Szlovákiában történeti területének keretében számos nemzet (magyar, német, cseh, lengyel stb.) tagjai működtek a keresztény kulturális tevékenység objektív tényezőiként, főleg a XX. század elején, besoroltuk őket a *Lexikonba*, de nem akarjuk őket kisajátítani.” (*Lexikon... XII*).

⁹ *Slovenský biografický slovník (od roku 833 do roku 1990)* (Matica slovenská, Martin 1986; a továbbiakban: SBS) I. A–D, 539. A kommunista rezsim ideológusainak tervezésében létrejött kézikönyv az

ben. ALÁR (Komora) István (1911–1948?) Kőkeszi plébánosa volt. 1948-ban börtönbe, majd munkatáborba került. A szlovák lexikon nem tud róla.

ALLSTER Mór címszavunk újraírására van szükség. Dévényújfalú, Récse plébánosa egyértelműen szlovák volt, neve tehát ALSTER, Móric alakban helyes. Születési helye a magyar lexikonban is Modor, ragozva Modorban¹⁰ kellene szerepelnie. Egyeztetésre vár a születési dátum is, augusztus 28. vagy 16. A szlovák forrás szerint Esztergomban is tanult, hiányzik azonban nálunk, hogy 1885–1894 között a Spolok svätého Vojtecha, a Szent István Társulatból önállósodott szlovák Szent Adalbert Társulat alapító tagja és alelnöke volt. Cikkei jelentek meg szlovák katolikus újságokban is.

Hiányzik a szlovák lexikonból AMBRUSKÓ Lajos, ANDERKA Sándor, ANDRISZ Jenő.

ÁRVAI Viktorról (1880–?) a szlovák lexikon nem tudja, hogy 1910-ben magyarosította nevét ADAMCSÁRÓL, és azt sem, hogy 1936-ban Nagyszombatban megjelent írását szlovákul publikálta. A miénkből kapcsolatai hiányoznak a műkedvelő színjátszással.

ASCHENBRIER Antal esztergomi kanonok (1849–1897) pontos adatai eltérnek a szlovákiai forrásoktól. A születési időt február 14-nek vagy 15-nek jelölik, s a halál időpontja nem a nálunk nyilvántartott december 31., hanem december 21. Problémás születési helyének „könyvelése” is. A Hont megyei Szélakna, amit a szlovák lexikon Vindšachtnak jelez, nem került a helységnévszótárakba.¹¹ A két lexikon itt nyilvánvalóan azonos forrásokból táplálkozik, hiszen olyan teológiaprofesszorról van szó, aki védelmezi az egyház jogait a házasságkötésben az állami beavatkozásokkal szemben. A szlovák lexikon címszavát az alábbi mondat zárja: „Működése hatott a szlovákiai egyházi életre is.” Ezért szerepel a lexikonban, s a fogalmazás mindenképpen figyelmeztető. Nem elsősorban a „szlovákiai” terminus, nem is a születési hely, hanem

---

1918 előtt elhunyt magyar személyek neveit is szlovákosítva közli, és ezt a gyakorlatot kell követni valamennyi publikációban. A névátírás szabályait a szlovák helyesírási szabályzat külön fejezetben foglalja össze: III. 2. Písanie historických osobných mien z uhorského obdobia slovenských dejín [A szlovák történelem magyarországi korszakából származó történeti személynevek írása]. *Pravidlá slovenského pravopisu* (SAV, Bratislava 1991) 40.

¹⁰ Mindkét helyesírás a helynevek nemzeti nyelvű alakját írja elő, ha ilyenek vannak. Nálunk a Régi Magyarországi Nyomtatványok (RMNy) eddigi, az Országos Széchényi Könyvtárban akadémiai együttműködéssel készült kötetekben, tekintettel az átfedésekre, olyan íratlan szabály alakult ki, hogy minden magyarországi helynevet magyar nyelvű alakjában használunk, de a XIX–XX. század fordulóján végrehajtott magyarosítás előtti formában. (RMNy III., Útmutató 13).

¹¹ SEBŐK László, *Határon túli magyar helységnévszótár* (Teleki László Alapítvány, Budapest 1997) 353; MAJTÁN, Milan, *Názvy obcí Slovenskej republiky (Vývin v rokoch 1773–1997)* (Veda, Bratislava 1998) 600.

egyházaink közös felelőssége a múltat bizonyító, jelent alakító minél teljesebb és pontosabb közlésében.

AUJESZKY Ferenc (1841–1904) szülőhelye, Nagylévárd, működésének körzete, Detrekőszentpéter, Morvaszentjános nyilván szlovák–német pasztorációs feladatot kívánt tőle. Mindenképpen helye lenne a szlovák lexikonban.

AVAR (Antalik) István Libor (1875–1949) adatsora is beszélő. Nyilván szlovák szülőktől kapta az Antalik nevet és a Libor keresztnévet. Névmagyarosítására 1911-ben került sor, de működési területe jobbára szlovák etnikumú vidék volt, főleg az 1938–1945 közötti Suránka (nem Surányka!). 1945-ben szlovák egyházi funkciót kapott Nagyszombatban, és Nyitrán halt meg. Mindenképpen helye lenne a szlovák lexikonban.

B

Ha szigorúan vennénk a szlovákiai területi elvet, miként azt a szlovák nemzeti bibliográfia teszi, helye lenne a szlovák lexikonban BABICS Andrásnak, BABIRÁK Józsefnek (1892–1956), BABURA Lászlónak (1874–1930). Utóbbinak különösen, hiszen Esztergomban sok szlovák kötődésű kispapot is oktathatott, és publikációiban a szlovák művelődésben is érdeklődésre számot tartó témákkal (a három kassai vértanú, beszéd Szent Adalbertről stb.) foglalkozott.

BACHRATY Fülöp (1889–) adatait dicséretesen gyűjtötte össze lexikonunk, de a Modor helynévvel nehezen birkózik meg.¹² Modorban született ugyanis és ott lett káplán, a település pedig nem község, hanem szabad királyi város. Az adatok között szereplő Pozsony-Újhely sem található említett kézikönyveinkben. A szlovák katolikus egyházban szentszéki ülnöki tisztet betöltő plébánost ugyanúgy nem említi a szlovák lexikon, mint névrokonát, BACHRATY János Valért (1864–1925). Szolgálati helyei alapján elsősorban szlovák hívek lelkipásztora volt. A magyar kézikönyv mindkettőjüket szlovák névformában szerepeltethetné (Jókút helyett Kutty helynévvel, az a mai Kúty városka a szlovák–cseh határon).

BACSKÁDY Ágoston (1839–1904) is bizonyára hozzájárult a mai Szlovákia művelődéséhez, különösen a Mátyusföld népi kultúrájáról szóló publikációival. Sajnos, ő sem szerepel a szlovák lexikonban és kézikönyvekben. Nem található ott BAHORECZ Mihály (1915–1978?) sem, akit lexikonunk szerkesztője megtalált ugyan a vonatkozó szlovák sematizmusban, de a *Terstena* és a *Nagybáhony* helynév csak a nem magyarosított *Trsztena*, illetve talán a

¹² L. Allster Mór.

Pozsony megyei Báhony lehet. Helynévproblémák vannak a szlovák lexikonból szintén hiányzó, nyilván szlovák BAKICS János (1853–1915) adatai között. Felsőradost a magyarosítás előtt *Radosócnak*, Nagysenkőcöt *Senkvicnek*, Cserfalut *Dubovának* használták magyarul.

BALÁZSY Dezső (1895–1962), Egeg plébánosa a kommunista hatalom idején a csehszlovákiai börtönviselt, üldözött papok közé tartozik. Sajnálatos, hogy igen sok társával együtt adatait nem rögzíti a szlovák lexikon. Életrajzában Hegybánya helyett helyesebb az eredeti *Piarg* helynév.

BALÁZSY József (1867–1929) négy évtizeden át szlovák etnikai környezetben folytatta lelképásztori munkáját. Feladat lenne a szlovák forrásokból hiányzó BÁLINT István (1912–1994) hányatott életének jelzése: Zsolnán született, hónapokig börtönben volt Mindszenty József bíboros kapcsán, később azonban a Nagyszombati Szentszék ülnöke.

BALLA János (1919–) adatsorában a hibák az egész címszó átdolgozását kívánják. 1944-ben nem Pozsonypüspökiben, hanem *Fülekpüspökiben*, 1949-ben nem Dévényben, hanem *Divényben* káplánkodott. További jelzett állomáshelei helyesen nem Rimakoka, hanem *Rimakokava*, nem Gömörújfalú, hanem *Harnács*, nem Rimaszécésény, hanem *Rimaszécés*. A helyesen írt helynevek, mint Szered, Pöstyén, Surány, Lipót, Pozsonyszöllős szlovák forrásokban nem találhatóak életével kapcsolatban. Igaz, nem szerepel a szlovák lexikonban. BALLAY László (1887–) születési helyét jobb a Nagyrónára magyarosított *Rovnenak* jelölni, és nem Zsitva-, hanem *Kisapátiban* volt káplán, Udvarnok pedig a Vedrőd közeli *Kisudvarnok*. Hiányzik a szlovák lexikonból a szlovák nyelvterületen pasztoráló BALLON József (1868–1908) is (Alsó- és Felsőattrak, Nagytapolcsány, Óbars, Szenic). A szlovák lexikonba tartozna BÁNDL Ervin, BÁNYÁSZ Jónás, BARGÁR György, BARKÓCZY Sándor, BAROSS Miklós, BARTAL Konstantin, BARTAL Lajos, BARTAL László, BARTAL Rafael (1893–1965) annál is inkább, mivel szlovák–oros–eszperantó tudással rendelkezett, és vegyes etnikumú régióban működött. BARTALOS Gyula Lajos (1902–1981), Mátraverebély plébánosa szintén felföldi, szlovák gyökerű. Édesanyja Laborská Mária. Nagyszombatban szentelték pappá 1927-ben. A szlovák lexikonból hiányzik.

BARTOSSIK János (1833–1899) Esztergomban végezte a teológiát. Állomáshelye Sasvár, Holics, Szomolánka, Dojcs, Brockó egyértelműen szlovák pasztorációs terület. Dicséretes, hogy lexikonunk szerzője helyesen írja szülőhelyét: Kispritsrd, amit 1913-ban magyarosítottak Kispetrőrsre. A szlovák lexikon nem tartja nyilván, nekünk pedig szlovák névformában kellene feltüntetnünk.

BÁTHY Lászlót (1861–1933) Léva kapcsán a szlovák lexikonnak is nyilván kellene tartania, annál is inkább, mivel 1918–19-ben az új Csehszlovákiában a brünni Spielberg börtönébe került. Nem csoda, hiszen Nagyszombatban a

Felső-Magyarországi Magyar Közművelődési Egyesület választmányának tagja volt. Ő az első „szlovákiai” illetőségű pap, akit ebből az időszakból a *Magyar Katolikus Lexikon* számon tart. BAUER Antal, BAUER Antal Dezső, BAUMANN Leó, BAYLER István, BECSÁK Ernő tartozna még legalább a területi elv alapján a szlovák lexikon anyagába is.

BEDNÁR Pál – BEDNÁR, Pavol az első ábécénkben, akinek nemcsak szlovákként kellene szerepelnie, hanem mind magyar, mind szlovák részről gondos, közös bemutatást, elemzést kellene kapnia. A javasolt megoldás kerete:

BEDNÁR, Pavol (1857. október 20., Bellus, Trencsén m. – 1918. szeptember 30., Felsővásárd, Nyitra m.) plébános, szlovák egyházi író. Pappá szentelése (1881. január 29.) után káplán volt Szenicen, 1882-ben Nagylévárdon. 1885-ben¹³ adminisztrátornak nevezték ki Vistukra.¹⁴ 1886-ban Pudmericen¹⁵ káplánkodott, majd 1889-ben adminisztrátor volt a Bazin melletti Grinádon. Plébánosi kinevezését 1890-ben kapta Felsővásádra. A Radosnai espereskerület jegyzői és spirituális tisztségét¹⁶ is betöltötte, 1912-ben pedig egyházmegyei cenzorrá nevezték ki. Cikkei a *Katolícke noviny*, a *Hlásnik*, az *Obzor*, a *Pútnik svätovojtešský* című folyóiratokban és a katolikus kalendáriumok hasábjain jelentek meg. Malenický álnéven írt publikációi (*Prvé ovocie maďarskej kázne v Senici* – A magyar prédikáció első gyümölcse Szenicen,¹⁷ *Slovo k rodičom na začiatku školského roku* – Egy szó a szülőkhöz a tanév kezdetén, *Premýšľajme o dňoch starých* – Gondoljunk az öregek napjaira, *Mátranská sv. studňa vo Vábl'och* – A mátrai verebélyi szent kút – oktatással, ismeretterjesztéssel foglalkoznak. Imakönyveket is kiadott *Dovolené a odpustkami opatrné modlitby a vzdychy vydal jedon kňaz arcibiskupstva ostrihomského* (Engedélyezett és búcsúkkal ellátott imádságok és fohászok, egy esztergomi egyházmegyes pap kiadásában) – címmel (Szakolca 1889), és lefordított egy bérnyomásra előkészítő könyvet is: *Príprava k sviatosti birmovania* (Rózsahegy 1893).

¹³ A *Lexikon* szerint 1886-ban.

¹⁴ A Pozsony megyei települést 1913-ban magyarították Kárpáthalasra.

¹⁵ Gidrafa csak 1913-ban kreált helynév.

¹⁶ A *Lexikon* sem ezt, sem cenzori kinevezését nem jelzi.

¹⁷ Szenic hivatalos körei évi 5 magyar nyelvű prédikációt követeltek a frissen odahelyezett káplántól. A szlovák érzelmű pap ezt ellenezte, és ezért, valamint szlovák prédikációinak magyarellenes hangvétele miatt macskazenét kapott a helyi elmagyarosodott értelmiségtől, és a szolgabíró nem látta biztosítottnak személye sérthetlenségét. Ezért négy hónapi működése után áthelyezését kéri az egyházi hatóságtól.

¹⁸ Itt is rendkívül zavaró az a gyakorlat, amely külön egyenértékű betűnek veszi az *a-t* és az *á-t*, így például fölösleges az utaló Bednárikról Bednarikra...

Nem található a szlovák lexikonban Farnad plébánosa, BEDNARIK József,¹⁸ BEDNÁRZ Róbert, a Révay család kisselmeci nevelője, aki pedig szlovák környezetből indult, hiszen mind szülőhelye, Vágbeszterce, mind Kisselmec (akár a turóci, akár a lipitói) a legtisztább szlovák etnikai régió része.

BEHUNEK Alajosnak egyértelműen BEHÚNEK, Alojzként kell szerepelnie, a szlovák lexikon¹⁹ adatainak felhasználásával, természetesen a későbbiekben egyeztetve.

BEHÚNEK, Alojz (1846. augusztus 8.,²⁰ Nagysenkvic,²¹ Pozsony m. – 1932. január 6., Lancsár, Nyitra m.) plébános, egyházi író. Tanulmányait Pozsonyban kezdte és Esztergomban²² fejezte be. 1871. július 31-én szentelték pappá. Káplán, majd adminisztrátor volt Szomolányban. 1875-től Lancsár plébánosa és a jókői kerület spirituálisja. Fiatalkorától részt vett a szlovák nemzeti mozgalomban: aktív tagja volt a Spolok sväteho Vojtechának (Szent Adalbert Társaság), együttműködött Andrej KMETĚ-tyel, a Muzeálna slovenská spoločnosť (Szlovák Múzeumi Egylet)²³ vezetőjével a gyűjtőmunkában. Munkatársa volt a *Katolícke noviny*, a *Sborník Muzeálnej slovenskej spoločnosti*²⁴ c. periodikumoknak és a *Pútnik svätovojtešský*²⁵ c. kalendáriumnak. Lefordította Norbert STOCK német kapucinus művét: *Blahoslavený P. Diego z Cadixu, kňaz rádu kapucínskeho* (Boldog Cadixi P. Diego, kapucinus pap; Nagyszombat 1894). Érdekesek helytörténeti tanulmányai saját szülőhelyéről: *Dejiny osady – kolónie horvatskej Velké Šenkvice a Nagysenkőcz* (A nagysenkőci horvát kolónia története).

Hasonló átdolgozásra vár a BELICA István címszó is.

BELICA (BELICZA), Štefan²⁶ (1816. február 11., Alsódiós, Pozsony m. – 1901. április 7., uo.) plébános, esperes, egyházi író. Teológiai tanulmányait Nagyszombatban végezte, ahol 1842. július 23-án pappá

¹⁹ *Lexikón...* 75–76. hasáb.

²⁰ Az adat a *Lexikónból*.

²¹ A települést 1913-ban magyarosították Senkőcre. Egyik tanulmányában ezt a formát használja a helyesebb Senkvic helyett. Vö. MAJTÁN 2328.

²² Ez az adat a szlovák lexikonból hiányzik.

²³ Az 1875-ben betiltott Matica slovenská funkcióinak egy részét végző szervezet.

²⁴ Katolikus Újság, Szószék, Jézus Isteni Szívének Küldötte, A Szlovák Múzeumi Társaság Közleményei.

²⁵ Szent Adalbert Zarándok-kalendárium.

²⁶ Ezt a névfórmát a két nyelven publikáló papok esetében kellene használni.

szentelték. Káplán volt Modorban, Dejtén és Nádason, 1847. augusztus 27-től plébános Lándorfon, 1853. március 28-tól Szenicen. 1861-ben szenici kerületi espereshelyettes, majd esperes lett. 1883. november 5-én nyugdíjba ment, szülőfalujába költözött, és a Spolok svätého Vojtecha (Szent Adalbert Társulat) tagja lett.²⁷ Szlovákul és magyarul írt, és jó szónoknak tartották. Két prédikációja (*Pútnikom na cestu – Útravaló* zarándokoknak) a Kazateľňa (Szószek) c. folyóiratban jelent meg.

Művei: 1. *Egyházi beszéd ... Szent István ... király ünnepén* (Léva 1881). 2. *Kážeň, ktorú ... vysl. dekan a farár Senický na svoje Sekundácie v Dolných Orešanoch dňa 15. aug. 1892. povedal* (Beszéd, melyet a szenici nyugdíjas esperes és plébános sekundációjára Alsódióson mondott; Trnava 1892).

Irod.: Zelliger 1893. 39. p.; Némethy 489–490. p.; Gulyás II. 942. p.; Rizner²⁸ I. 108. p.; SBS I. 189. p.

BELTOVSZKY László (1920–), a csehszlovák hatóságoknak ellenszegülő kisegítő lelkész számos hasonló sorsú társával együtt nem szerepel a szlovák lexikonban. Közelebbről kellene megismerkedni BENEDEK (Böhm) József (1912–1986) munkásságával, aki a szlováklakta Tardosbányán született, anyja Konecsni Mária, Verebélyen lelkészkedett, és a szintén szlovák vonatkozásokkal is rendelkező Józsefvárosban is káplánkodott. Hasonló eset BENEDIKOVICS Károly (1840–1899), aki a Pozsony megyei Spácán született, Szenográdon volt káplán, amiért a szlovák lexikonban kellene lennie. Józsefvárosi káplánkodása így szlovák nyelvtudást sejtet. Helye lenne a szlovák lexikonban BENES Mártonnak (1878–1938), aki Szakolcán született, Nagysurányban is káplánkodott, és Prencsfaluban volt adminisztrátor, BENYE Ferencnek (1887–1942), aki Trianon után is esperesként szolgált Ipolyszalka espereskerületben, BEREGSZEGI Andrásnak (1900–1947 után), aki szolgálta helyein nyilván szlovákul is pasztorált.²⁹

A szlovák lexikonból hiányzó nevek tovább sorjáznak, s ezt a hiányt nem csupán a mindenkori nemzeti bibliográfia területi leve és az egyházmegyei

²⁷ Vö. HANAKOVIČ, Štefan, *Dejiny Spolku svätého Vojtecha* [A Szent Adalbert Társulat története] (Spolok svätého Vojtecha, Trnava 2005).

²⁸ RIZNER, L. V., *Bibliografia písomnictva slovenského... do r. 1900* [A szlovák írásbeliség bibliográfiája 1900-ig] (Martin 1929).

²⁹ Többek között Pöstyénben, Ólehotán, Laksárújfaluban.

³⁰ *A Magyar Katolikus Lexikon* (I. 769) születési évét 1941-re teszi, és keresztnévénél nem jelöli az „Ev.”-et.

nyilvántartás kifogásolja, hanem az életrajzi adatokból kibogozható kötődés a szlovák etnikumhoz. BERÉNYI (Tiszoczky) István (1964–1929) Litava, BERÉNYI Jenő (1864–1927?) Csejte, Laksárújfalu, BERGER Ev. János (1840–1909) jászói apát, akinek drámáját előadták Nagyszombatban a rektor tiszteletére,³⁰ BERGER Sándor Márk (1844–1914) pozsonyi kanonok volt, BERGMANN József (1849–1905) Morvaországban született, és szintén pozsonyi kanonok volt, BERNÁSZ Ferenc (1829–1897) is minden bizonnyal szlovákul is pasztorált, hiszen erre Bazinban, Szakolcán, Verbócon, Cerován, Korlátón szüksége volt.

Két nyelven publikáló plébános, vallásos irodalom fordítója volt a bécsi születésű Alfonz BERNKOPF (1848–1914). Számon tartja mindkét forrásunk, a mi nyilvántartásunk erős pontosításra szorul. Pappá szentelésének időpontja 1871. augusztus 7. vagy 6., Szentistvánkút plébániája helyesen Haszprunka, következő plébániája Ciffer. Weissenhoffer színdarabjának helyes szlovák szövege: *Pasáčka hurdká, čili Cesty Božie sú podivné*. A szlovák lexikon azt is tudja, hogy cikke *A jó édes anyának varázssereje* címmel jelent meg *István Bácsi Naptár*ában.

Három, a Nyitra megyei Chinoránban született BEZÁKunk közül a legnevezebb István (1838. augusztus 6.), akinek címszavát teljesen át kell dolgoznunk.

BEZÁK, Štefan (1838. augusztus 6., Chinorán, Nyitra m. – 1920. október 11., Nagyszombat) adminisztrátor, szlovák költő, kulturális és egyesületi közéleti szereplő. 1862. február 24-én szentelték pappá. Káplán volt Vágsellyén, 1863-ban Pudmericen. Adminisztrátor volt 1866-ban Bikszárdon, 1879-től plébános Manigán. Vezetése alatt az esztergomi szeminárium szlovák kispapjai irodalmi kört alapítottak. A Štefan MOYZES besztercebányai püspök tiszteletére írt verséért ki akarták zárni a szemináriumtól. 1892–1901 között a nagyszombati Szent Adalbert Társulat igazgatója volt, alelnöke, majd 1906–1918 között ismét elnöke. Tagja volt a Matica slovenskának és a Szlovák Múzeumi Egyletnek. Számos publikációja jelent meg a szlovák katolikus sajtóban.³¹

³¹ A címszó jelesen mutatja mind a magyar, mind a szlovák szakirodalom, egyháztörténet adósságát. Különösen szépirodalmi műveinek regisztrálása, elemzése hiányzik. Ebben az esetben a mi lexikonunk hiányosságai, hibái a bántók, hiszen szó sem esik Bezákról mint a szlovák katolikusság egyik központi személyiségéről, a Szent István Társulatból önállósodott Szent Adalbert Társulat vezető tisztségviselőjéről. Vö. HANAKOVIČ.

BEZÁK István (1851–1913) és BEZÁK József (1835–1901) egyáltalán nem szerepel a szlovák lexikonban, pedig nemcsak az azonos születési hely, hanem működési területük is indokolná nyilvántartásukat. Nincs nyoma a szlovák lexikonban és szakirodalomban BIELCSIK Jánosnak (1859–1909), aki teljesen a szlovák etnikai régióban tevékenykedett. A szabadkőművességgel kapcsolatos, 1888-ban Budapesten magyarul megjelent művének számbavétele a szlovák művelődés feladata is.

BIELEK, Kletus Jozef (1861–1923) néven kellene regisztrálnunk Bielek Józsefet. Szülőhelye helyesen Kiszucaújhely, papi működésének állomásai közül Kicő helyes alakja *Skicó*, Szentistváнкüté *Haszprunka*. A szlovák lexikon nem közli halálának dátumát (1923. november 20.). Műveinek felsorolása a mi lexikonunkban hibás. Helyesen:

Művei: 1. *Cesta kríža k nebesám, alebo kríž svätý, náš sprievodca v živote...* (A kereszt útja a mennyekbe, avagy a szent kereszt, kalauzunk az életben...; Ružomberok 1891). 2. *Šestoro pôstnych rozjímaní* (Hat böjti elmélkedés; Ružomberok 1891). 3. *Reči príležitostné...* (Alkalmi beszédek...; Ružomberok 1906). 4. *Svätá Genoveva...* (Szent Genovéva...; Scranton, PA, USA 1911). Cikkei, versei, novellái jelentek meg a *Národné noviny*, *Tovaryšstvo*, *Nová domová pokladnica*, *Kazateľňa* c. periodikumokban. A *Budapesti Hírlappal* vitázott Kiszucaújhely magyar voltáról. Érdekes irodalomtörténeti tanulmányt tett közzé a Szent Ferenc Rend Legszentebb Üdvözítő Magyarországi Provinciájáról, szerepéről a szlovák írásbeliségben (*Kazateľňa* 1890, melléklet).³²

A szlovák lexikonból hiányzik BIELEK Rezső (1869–1938?) Szered, Majtény, Ürmény szolgálati helyekkel, a nyilván elmagyarosodott vagy a kor hazafiaságát valló és gyakorló BIELICZKY Jusztin (1846–1925), aki állomáshelyein szlovák környezetben is pasztorált; a csejtei espereskerület elemi iskoláinak felügyelői megbízása és háborús emlékérmé jelzi egyházunk nemzetiségpolitikai tevékenységét és feladatait az államfordulat és a történelem egyéb fordulatainak-összefüggéseinek feldolgozásában. Ugyancsak hiányzik a szlovák lexikonból BIRINGER János (1867–1930) például Búrszentgyörgy vagy

³² A mi lexikonunkban felsorolt 2. és 3. sz. műve nem önálló kiadvány.

³³ A szlovák lexikon csak a papszentelés évét jelzi. Megjegyzi viszont, hogy a Pilisben fekvő Szentendrén ma is erős szlovák kisebbség van.

Nagysurány, BERKES Ákos (1849–1896) Varbó, BITTNER János (1841–1925) Selmecebánya, Felsőzseber kapcsán.

A szakolcai Blahó családból számos értelmiségi, köztük katolikus pap került ki. A legidősebb a mi lexikonunkban helytelenül BLAHÓként szerepel. A szlovák lexikon adataival egyeztetve így kellene ismertetnünk:

BLAHO, Ján (1815. március 4., Szokolca, Nyitra m. – 1893. december 14., Pozsony) plébános, szlovák nemzeti elkötelezettségű népművelő, vallásos publicista. Nagyszombati teológiai tanulmányai után 1839. július 29-én szentelték pappá. Káplán volt Modorban, Szuhányon, plébános Bogdanócon. Nyugdíjas éveit 1881-től Pozsonyban töltötte. A Spolok Svätého Vojtecha, a Szent Adalbert Társulat alapítói közé tartozik, amelyben különböző tisztségeket viselt, 1878–79-ben elnöke is volt. Szlovák nemzeti elkötelezettségét jelzi alapító tagsága a Matica slovenskában és országgyűlési képviselői jelölése Nagyszombat választókerületben. Írásai a *Cyryll a Method*, a *Pešťbudínske vedomosti* (Pest-Budai Tusósítások), a *Národné noviny* (Nemzeti Újság), a *Kazatelňa* (Szószék) hasábjain jelentek meg.

BLAHO, Pavol (1844. április 26., Szokolca, Pozsony m. – 1938. augusztus 29., Pozsony) kanonok, pápai prelátus, szlovák publicista, lapszerkesztő, politikus. A középiskolát Szokolcán és Nyitrán, a teológiát Esztergomban végezte. 1868. augusztus 2-án szentelték pappá. Káplán volt Szentendrén³³ és Holicson, adminisztrátor Csépanfaluban. Plébános volt Dojcsen, 1899-től Brockón, 1904-ben Egbellen. Ekkor a Sasvári Espereskerület jegyzője is. Pozsonyi kanonok és pápai prelátus.³⁴ A középiskola felsőbb évfolyamaiban vált öntudatos szlovákká.³⁵ Az esztergomi szemináriumban a Szlovák Egyházi Irodalmi Iskola elnöke lett. Sokat foglalkozott a mezőgazdaságban dolgozók művelődésével, anyagi gyarapodásával. Politikusként a Szlovák Nemzeti Pártban működött. 1918-ban a Szlovák Nemzeti Tanács tagja lett. Irodalmi munkásságával az egyszerű embereket szolgálta, különösen élő népnyelven írt elbeszéléseivel, rövid prózáival. Amikor az újralakult Szent Adalbert Társulat átvette a *Katolikus Újság* kiadását, ő lett a szerkesztője. 1874–1880 között a *Kazatelňa* (Szószék) c. folyóiratot is szerkesztette.

³⁴ A mi lexikonunk szerint ez 1921, illetve 1924, a szlovák szerint pápai prelátus 1919-ben, a kanonokság évszámát nem közli.

³⁵ Első írásait Blahóczy Pál néven jegyezte. L. *Lexikón...* 116.

Művei: 1. *Poviedky zo života ľudu* (Elbeszélések a népeletből; Trnava 1925). 2. *Slabí a mocní* (Gyengék és erősek [válogatás munkáiból]; Trnava 1928). Szlovákra fordította Calderón Don Fernando (1868) és Stály Kráľovič Az állhatatos királyfi (1895) c. színművét.

Helye lenne a szlovák lexikonban BLASCHKA Józsefnek (1884–1933) szülőhelye, a Trencsén megyei Bán és állomáshelyei, Sopornya, Szered, Szenic, Hodrusbánya, Máriavölgy, Kékkő, Lukanénye, Lozorno okán. Hiányzik BLASKÓ János (1853–1893), BLASKOVICS Ferenc kanonok (1811–1898) és a minden bizonnyal szlovákul is pasztoráló, trencsényi születésű, Verebélyen, Bessén, Nyitraludányban működő BLASKOVICS József (1837–1906). Teljes, mindkét lexikonban alapos átdolgozásra szorul BLESZKÁNY Ferenc.

♦♦♦ BIRÓ AURÉL – SEREMETYEFF-PAPP JÁNOS

Budapesti templomokban, közgyűjteményekben őrzött Szűz Mária-ábrázolású templomi zászlók II.

A SZŰZ MÁRIA-ÁBRÁZOLÁSÚ ZÁSzlÓK LEÍRÁSA¹

Az Óbudai Espereskerület zászlói

1. XIX. század második felében készült a békásmegyer-ófalui Szent József-templom (sekrestye) selyemzászlója. Az egyszínű aransárga, téglalap alakú (használaton kívüli) zászló mérete 105×158 cm. A zászlólap textilanyagáról megállapítható, hogy nem eredeti, azt később más anyagra cserélték. Az előlapon, középen, téglalap keretben, olaj-vászonképen ácsszerszámok között Szent József, aki kék ruhát és barna köpenyt visel, ölében fehér lepelben a gyermek Jézus, aki baljával áldást oszt (1a. kép). A kép alján kék mezőben fekete színű német felirat: *Andenken der Jugend* (Ajándék a fiataloknak). A hátlapon, középen, téglalap keretben, olaj-vászonképen Mária mennybemenetele. Mária feje körül glória, ruhája fehér-zöld, köpenye kék színű. Körülötte angyalok, alatta emberi alakok. A zászló alján aranszínű fémrojt, a zászlórúd 226 cm. A zászlócsúcs gyertyaláng alakú. 2008 körül felújították a padsorokat, amelyeken még látható volt az egykori zászlórúd számára kialakított hely.² (1b. kép)

2. 2006-ban Varga Gábor esperes-plébános szentelte fel békásmegyer-ófalui Szent József-templom Rózsafüzér Társulatának Magyarok Nagyasszonya zászlaját a Társulat ötödik évfordulóján, amely az oltár mellett jobb oldalon

---

¹ A katolikus plébániák sorrendje a 2007-es Schematizmust követi.

² Sajtó felmérés 2011.

1A. KÉP

1B. KÉP

2. KÉP

van kifüggesztve. Egyoldalas, két szélén fél ívben, középen teljes ívben végződő fazon, egyszínű kék, hímzett selyemzászló, amelynek mérete 105×66 cm. Középen fehér köpenyben, fehér ruhában a Magyarok Nagyasszonya (Magyarok Nagyasszonya zarándokszobor alapján). Fején fehér fátyol és a Szent Korona. Lábánál a magyar középcímer, amin fehér lepelben a gyermek Jézus áll. Jézus jobbját felemeli, míg Mária a kezét Jézus kezére, illetve vállára teszi. Az ábrázolás körül aranszínű gépi hímzett körirat: *MAGYAROK NAGYASSZONYA RÓZSAFÜZÉR TÁRSULAT BÉKÁSMEGYER SZT JÓZSEF PLÉBÁNIA*. Az zászlón alul aranszínű textilrojt. A zászlót körmenetek alkalmával használják. A kereszt-rúd 82 cm.³ (2. kép)

³ Saját felmérés 2011.

3A. KÉP

3B. KÉP

3. XIX. században készült az óbudai Szent Péter és Pál-templom besárgult, téglalap alakú selyemzászlója (használaton kívül). A zászlólapon nagyobb és kisebb körökben keresztet szimbolizáló ábrák jelennek meg: a nagyobb mezőkben növényi indákból és liliomokból kialakított kereszt látható, a kisebbekben pedig keresztet szimbolizáló lóhere alakzat. A körökkel határolt rombuszmezőkben egyenlő szárú, liliomokban végződő szimbolikus kereszt figyelhető meg. A zászló mérete 81 × 134 cm. A hímzett előlapon (3a. kép) középen Jézus Krisztus alakja (Jézus Szentséges Szíve), átszúrt jobbával tövissel koszorúzott, fénysugarakat árasztó, lángoló Szentséges Szívére mutat, aminek tetején kereszt. Jézus feje körül glória (benne kereszt), ruhája zöld, köpenye bíborszínű. Az ábrázolás felett, illetve alatt ívben aranszínű felirat: *JÉZUS SZTS. SZÍVE* és: *JÖJJÖN EL A TE ORSZÁGOD!* Alul két rózsaszál. A hátlapon (3b. kép) középen, aranszínű ovális keretben, olaj-vászonképen az oltárasztal (fehérvári Nagyboldogasszony-templom) előtt térdelő Szent István király, aki vörös párnán felajánlja a Szent Koronát a Magyarok Nagyasszonyának. Szent István feje körül glória, ruhája kék, köpenye vörös színű. Az oltárasztalon fehér terítő, gyertyatartó és feszület. Az oltárasztal lábánál egy barokkos címerábrázolás töredéke. Felül a felhőkön ülő Szűz Mária, fején fehér fátyol, jobbában jogar, baljában a gyermek Jézus fehér lepelben. Mária kék köpenyben, rózsaszínű ruhában, Jézus baljában az országalma. Az ábrázolás körül aranszínű hímzett körirat: *SZŰZ MÁRIA MAGYAROK NAGYASSZONYA. KÖNYÖRÖGJ*

ÉRETTÜNK!, alul két hímzett rózsaszál. A zászló szélein aranyszínű fémrojt. A kereszttrúd 96 cm, amelynek két szélén sárgaréz záróelem.⁴

4. A XIX. században készült az óbudai Szent Péter és Pál-templom világossárga, alsó irányba keskenyedő paralelogramma alakú selyemzászlója (használaton kívül), amelynek mérete 78×140 cm. A zászlólap díszítése növényi ornamentális. Az előlapon (4a. kép), középen aranyszínű mandorlában, olajvaszonképen Jézus Krisztus alakja (Jézus Szentséges Szíve), baljával a tövissel koszorúzott, fénysugarakat árasztó, lángoló Szentséges Szívére mutat, aminek tetején kereszt. Jobbjával áldást ad, feje körül glória, ruhája fehér, köpenye bíborszínű. A mandorlakeret díszes keresztben helyezkedik el, alul hímzett, stilizált díszítés. A Jézus-ábrázolás mögött latin kereszt, melynek leghosszabb szára túlnyúlik a zászlólapon. Ez a fajta ábrázolásmód erősen emlékeztet a stórára, ami utalás lehet Jézus legfőbb tanítói (főpapi) mivoltára. Felül az előlapon, a széleken búzaszálak. A bűjtató másodlagos, ezt pótolták egy szintén sérült zászló aljával. A hátlapon (4b. kép), középen aranyszínű mandorla alak-

4A. KÉP

4B. KÉP

⁴ Saját felmérés 2006.

zatú, olaj-vászonképen Szűz Mária alakja (Mária Szeplőtelen Szíve). Fején fehér fátyol, feje körül glória, kezeivel fénysugarakat árasztó, rózsakoszorúval övezett, törrel átdöfött, lángoló Szeplőtelen Szívére mutat, köpenye kék, ruhája rózsaszín. Az előlapon látható kereszt megismétlődik a hátlapon. Alul hímzett növényi díszítés. A zászlón alul aranszínű textilrojt és 2 aranszínű textilbojt. A kereszttrúd 96 cm, amelynek két szélén sárgaréz záróelem.⁵

5. XIX–XX. század fordulóján készült az óbudai Szent Péter és Pál-templom kék, hímzett selyemzászlója (használaton kívül), amelynek mérete 85 × 145 cm. A zászló típusa három téglalapban végződő fanon. A zászlólap virágmintával és meg nem határozott motívumokkal díszített. Az előlapon (5a. kép), középen, aranszegélyes téglalap keretben, olaj-vászonképen, az éggömbön álló, kígyóra taposó Szeplőtelen Szűz, a Csodásérmű Mária.⁶ Lába holdsarlón, széttárt kezével kegyelmet áraszt, köpenye kék, ruhája fehér színű. A hátlapon (5b. kép), középen, aranszegélyes téglalap keretben, olaj-vászonképen Szent József, feje körül glória, baljában, fehér lepelben a gyermek Jézus, jobbiban lilium

5A. KÉP

5B. KÉP

⁵ Saját felmérés 2006.

⁶ A Mária-ábrázolás típusát Szilárdfy Zoltán írta le.

(a szüzesség jelképe). József köpenye barna, ruhája zöld-kék színű. A zászló szélein és a bujtató (mindkét oldalán) alsó összevarrásánál kék színű textilrojt. A zászló keresztrúdja 103 cm, amelynek két szélén sárgaréz záróelem.⁷

6. XIX–XX. század fordulóján készült az óbudai Szent Péter és Pál-templom vörös, fecskefarkú selyemzászlója (használaton kívül), amelynek mérete 123×111 cm. A zászlólap növényi és növényi ornamentális díszítésű. A zászló mindkét lapján, a keretnél fektetett S betűkből és pontokból álló sordíszítés, a szélén nyomott, festett növényi díszítés, alul két festett virágszál. Az előlapon (6a. kép), középen, aranszegélyes ovális keretben, olaj-vászonképen, a felhőn ülő Magyarok Nagyasszonya. Lába holdsarlón, fején korona, feje körül glória, jobbában jogar (királynő), ölében, fehér ágyékkötőben a gyermek Jézus, akit baljával magához ölel. Mária köpenye kék, ruhája vörös színű, Jézus fején korona, feje körül glória, jobbában a világmindenséget szimbolizáló kék színű éggömb (keresztrel). A hátlapon (6b. kép), középen aranszegélyes ovális keretben, olaj-vászonképen, vörös köpenyben, fehér ruhában Szent Miklós (a dunai

6A. KÉP

6B. KÉP

⁷ Saját felmérés 2006.

hajósok patrónusa), jobbjában pásztorbot, könyv, rajta három kicsi erszény, feje körül glória, fején vörös mitra. Előtte folyón, egy csónakban az általa megmentett három ruhátlan gyermek. A zászló szabad szélén aranszínű fémrojt.⁸

7. XIX. század második felében készült az óbudai Szent Péter és Pál-templom vörös, fecskefarkú selyemzászlója (használaton kívül), amelynek mérete 108×115 cm. A zászlólap virágmintás, illetve növényi ornamentális díszítésű. Az előlapon (7a. kép), középen, aranszegélyes ovális keretben, olaj-vászonképen, Szent István király felajánlja a Szent Koronát (és a koronázási ékszereket) a Magyarok Nagyasszonyának. István feje körül glória, vörös párnán teszi a Szent Koronát az oltárasztalra (fehérvári Nagyboldogasszony-templom). István köpenye vörös, ruhája kék színű. Az oltárasztalon fehér terítő, rajta két gyertyatartó és egy feszület, mellette a magyar kis címer egy része. A címer mellett egy kereszttel ellátott csatos könyv (Intelmek). Felül a felhőkön ülő Szűz Mária. Fején korona, feje körül glória, jobbjában jogar. Jobb lába hold-sarlón, baljában, fehér ágyékkötőben a gyermek Jézus. Mária köpenye kék, ruhája rózsaszínű, Jézus feje körül glória. A keret szélén fektetett S betűkből és pontokból álló sorminta, a zászló szélén festett növényi díszítések, alul két festett rózsaszál. A hátlapon (7b. kép), középen, aranszínű ovális keretben,

7A. KÉP

7B. KÉP

⁸ Saját felmérés 2006.

olaj-vászonképen a hazatérő Szent Család.⁹ Középen fehér lepelben a gyermek Jézus, feje körül glória, kezében kereszt. Balra Szűz Mária, fején fehér fátyol, feje körül glória, baljában orsó, köpenye kék, ruhája vörös színű. Jobbra Szent József bőrkötényben és barna ruhában, feje körül glória. Alul egy angyal. A keret és a zászló szélén lévő festett díszítések megegyeznek az előlapéval. A zászló szabad szélein arany színű fémrojt. A zászlólap zászlószegekkel lett a zászlórúdra erősítve. A zászló farúdjá 285 cm.¹⁰

8. XIX. század közepén készült az óbudai Szent Péter és Pál-templom fehér, hímzett selymezászlója (használaton kívül), amelynek mérete 100×148 cm. A zászló lekerekített végződésű hármast fazon. A zászlólap díszítése szőlő, szőlőlevél, rózsza és búza. Ezzel megegyezik a bujtató visszahajtott alja, rövidített formában. Mindkét lapon felül és alul növényi díszítések. Az előlapon (8a. kép), középen, arany színű ovális keretben, olaj-vászonképen hímzett Szeplőtelen Szűz, a Csodásérmű Mária,¹¹ fején fehér fátyol, korona, felette 12 csillagú korona. Lábával kígyóra tapos, alatta felhő és éggömb, széttárt kezével kegyelmet áraszt, köpenye kék, ruhája fakó rózsaszínű. Az ábrázolás

8A. KÉP

8B. KÉP

⁹ Az ábrázolás típusát Szilárdfy Zoltán írta le.

¹⁰ Saját felmérés 2006.

¹¹ A Mária-ábrázolás típusát Szilárdfy Zoltán írta le.

felett félkör alakban, két sorban elfeketedett ezüstszínű hímzett felirat: *ÓH BŰN NÉLKÜL FOGANTATOTT SZ. MÁRIA KÖNYÖRÖGJÉRETTÜNK, KIK HOZZÁD MENEKSZÜNK!* A felirat két oldalán egy-egy rózsaszál. A hátlapon (8b. kép), középen, aranszínű ovális keretben hímzett *MARIA* monogram kereszttel, alul Jézus Szíve (tövissel koszorúzott, lángoló, tetején kereszttel) és Mária rózsakoszorúval övezett, törrel átdöfött, lángoló Szeplőtelen Szíve, körben 12 csillag (a csodás érem hátlapja). A fanonokon rózsatő jelenik meg, ezüst szállal hímezve. A zászló szélein és a bűjtató mindkét oldalán aranszínű fémrojt, felül négy aranszínű fémbojt. A keresztrúd 135 cm, amelynek két szélén sárgaréz záróelem.¹²

9. 2008-ban a hittanosok készítették az óbuda-hegyvidéki Szentháromság-templomegyoldalas, fehér, festett, téglalap alakú műselyem zászlaját, amelyet Tavasz Gellért plébános szentelt meg (9. kép). A zászlólap egyszínű. Középen díszes sárgamintás kék palástban, magyaros díszítésben, öltöztetett kegykép, Köpenyes Mária (a máriacellihez hasonló). Fején Szent Korona, feje körül glória, baljában jogar, jobbában hasonló, naiv megfogalmazású öltözetben a gyermek Jézus. A kisedd fején korona, feje körül glória. Az ábrázolás felett *IHS* felirat, míg az ábrázolás körül magyar díszítésű motívumok jelennek meg. A zászló alján aranszínű fémrojt. A zászlólap keresztrúdra erősített, amely egy függőleges rúdon található. A zászlót csak a táboroknál használják.¹³ (Fotó: Dorogi Ferenc.)

9. KÉP

¹² Saját felmérés 2006.

¹³ Saját felmérés. 2011. április 5.

10. Az 1970-es évek végén készült a rómaifürdői Karácsonyi Kis Jézus-tempлом Rózsafüzér Társulatának fehér, hímzett selyemzászlója, amelynek mérete 76×110 cm. A zászló íves, hármás fanon. A zászlólap rózsára és levélre utaló motívumokkal díszített. Az előlapon (10a. kép), középen, barna keretben Magyarok Nagyasszonya, fején fehér fátyol és korona, feje körül glória, felette 12 csillag, ölében, fehér lepelben a gyermek Jézus, akit magához ölel. Jézus fején korona, feje körül glória, jobbáiban rózsafüzér, míg bal keze kítárva. Mária köpenye kék, ruhája rózsaszínű. Az ábrázolás felett, illetve alatt ívben aranszínű felirat: *ISTENT AKARUNK* és *ÉDES NAGYASSZONY*. A hátlapon (10b. kép), középen egy rózsaszál, vörös virággal, mellette aranszínű felirat: *RÓMAI FÜRDŐI RÓZSAFÜZÉR TÁRSULAT*. A zászló szélein és a bújtható mindkét oldalán aranszínű textilrojt, alul 3 aranszínű textilbojt. A keresztrúd 92 cm, amelynek két szélén sárgaréz záróelem. A zászlót a Rózsafüzér Társulat Úrnapiján és feltámadási körmeneteken használja.¹⁴

10A. KÉP

10B. KÉP

¹⁴ Saját felmérés 2006.

11. 1938-ban készült a Szentendrei úti Kövi Szűz Mária-templom Oltáregyesületének hímzett, fehér selyemzászlója (használaton kívül), amelynek mérete 95×149 cm. Alul a zászlólap hármastagolású, lekerekített végződéssel. A zászlólap stilizált virágmintás. Az előlapon (11a. kép), középen szentségtartó, benne *IHS* felirat. Alján szőlőfürtök, a két oldalán búzaszálak. Az ábrázolás felett (két sorban), illetve alatt ívben aranszínű felirat: *KÖVI SZŰZ MÁRIA EGYHÁZKÖZSÉG* és *OLTÁREGYESÜLETE*, valamint évszám: 1933. A hátlap bal felső sarkában a zászlókészítő cég neve: *Gloria zászlók (Budapest, IV. Régiposta u. 7.)*. A hátlapon (11b. kép), középen *MÁRIA* monogram, felette kereszt, alatta Jézus tövissel koszorúzott, lángoló Szentséges Szíve (tetején kereszt), mellette rózsakoszorúval övezve Mária törrel átdöfött, lángoló Szep-lőtelen Szíve, körülötte 12 csillag. Az ábrázolás felett (két sorban), illetve alatt (három sorban, ívben) aranszínű felirat: *ÁLDASSÉK MINDÖRÖKKÉ.* és: *A LEGMÉLTÓSÁGOSABB OLTÁRISZENTSÉG ANN. EUCH. 1938.* (a zászló

11A. KÉP

11B. KÉP

az 1938-as Eucharisztikus Világkongresszusra készült). A zászló mindkét lapjának a szélén körbefutó díszítés. A zászlón alul aranszínű fémrojt, két szélén és az ívek találkozásánál 4 aranszínű fémbojt, a keresztrúd 115 cm. Felül a zászlólap 10 fémkarikával és fémmerevítővel van a keresztrúdra erősítve.

A keresztrúd tetején díszes sárgaréz akasztóelem, amely sárgaréz csavarral és szárnyas anyával lett a keresztrúdhöz erősítve. A fehér selyem zászlószalagon a következő szöveg olvasható: *Többet ér a halál hittel, mint az élet hit nélkül.* özv. *Helyi Zoltánné zászlóanyja.*¹⁵

12. KÉP

12. A XIX. század végén vagy a XX. század elején készült az újlaki Sarlós Boldogasszony-templom világossárga selymezászlója, amelynek mérete 105×166 cm. Egyoldalas, háromcsúcsú, hímzett zászló. A zászlólap stilizált ornamentális díszítésű. Középen Szűz Mária és Szent Erzsébet (Sarlós Boldogasszony).¹⁶ Mária balja a Szívén, míg jobb kezével Erzsébet kezét fogja. Fejükön fátyol, fejük körül glória, míg Mária kék köpenyben és rózsaszínű ruhában, Erzsébet lila köpenyben és zöld ruhában. Az ábrázolás körül aranszínű körirat: *SARLÓS BOLDOG ASSZONY KÖNYÖRÖGJ ÉRETTÜNK.* A zászló szabad szélein aranszínű fémrojtok. A zászlóhoz rúd is tartozik, a zászlócsúcs

kivehetetlen. Felül a zászlólap 6 fémkarikával és fémmerevítővel van a keresztrúdra erősítve. A keresztrúd 125 cm, két szélén sárgaréz záróelem. A keresztrúd tetején díszes sárgaréz akasztóelem, amely sárgaréz csavarral és szárnyas anyával lett a keresztrúdhöz erősítve. Eltérő színű akasztókampó, amely XX. századi. A zászlót Úrnapján és Húsvétkor használják.¹⁷

13. 2003 körül készült az újlaki Sarlós Boldogasszony-templom egyszínű fehér, hímzett, háromszögben végződő téglalap alakú, műselymezászlója (körmenetkor használják), amelynek mérete 110×68 cm. Az előlapon (13a. kép), középen az álló Magyarok Nagyasszonya, lábai holdsarlón, fején a Szent Korona. Kezei egymás fölé helyezve, jobb kezében három búzaszál (kalász).

¹⁵ Saját felmérés 2006.

¹⁶ A Mária-ábrázolás típusát Szilárdfy Zoltán írta le.

Mária kék köpenyben és fehér ruhában látható. Feje körül glória, melyből aranyszínű sugarak áradnak. A hátlaapon (13b. kép), középen II. András címere a hét lépdelő oroszlánnal az 1222-es aranybulláról. A zászló szélein és a bújtató mindkét oldalán aranyutáztatú rojt.¹⁸

13.A KÉP

13.B KÉP

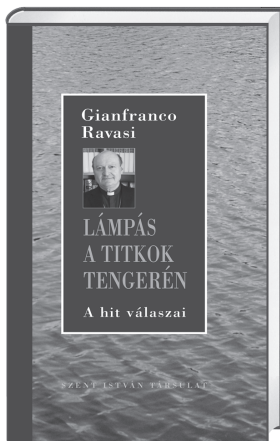
¹⁷ Saját felmérés 2006.

¹⁸ Saját felmérés 2006.

Gianfranco Ravasi

Lámpás a titkok tengerén

A hit válaszai

A Kultúra Pápai Tanácsának elnöke egy képzeletbeli hajóútra hív minket könyvében, hogy átkeljünk a történelem viharos óceánján. A hajón keresztény zászló lobog, iránytűje a Biblia, de a hosszú úton találkozhatunk az emberi lét titkainak tudóival is: írókkal, filozófusokkal, festőkkel, valamint különböző korok neves személyiségeivel, akik hozzászóltak életünk alapvető sorskérdéseikhez. A bíborsteológus elmélyült intellektualizmussal, mindenkor dialógusra törekedve próbál megvilágítani olyan időszerű problémákat, mint amilyen az egyház és az állam, vagy a tudomány és a vallás közötti látszólagos ellentmondás. Olyan utat mutat, amelyen

hívők és nemhívők – egyazon vágytól vezérelve – feltehetik kérdéseiket, hiszen mindkét fél értelmet és reményt keres napjaink zürzavarában.

144 oldal, keménytáblás, Ára: 2100 Ft

Bolberitz Pál

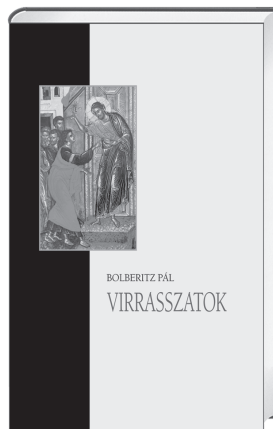
Virrasszatok

Vasár- és ünnepnapi szentbeszédék az „A” liturgikus év szerint

Ez a kötet a már korábban megjelent „B” (Tanúim lesztek) és „C” (Igazság vagy szeretet?) liturgikus év folytatása és a ciklus lezárása. Ezzel a három kötettel a három liturgikus év teljes szentbeszédsorozatát adjuk át az Olvasónak.

204 oldal, keménytáblás

Ára: 2500 Ft

.....

RENDELÉS:
Szent István Társulat Vevőszolgálati Iroda
1364 Budapest, Pf. 277.
TELEFON: 318-6957 • FAX: 317-0974
www.szitkonyvek.hu

◆◆◆ DOROGI FERENC MIKLÓS

Takács István festőművész, freskófestő¹ (1901–1985)

TAKÁCS ISTVÁN PORTRÉJA (TERRAKOTTA).
DOROGI FERENC ALKOTÁSA, 2001

*Mi szunnyadhat egy gyermekben,
ha szegényen született meg?
Véletlen, hogy kiderülhet,
gyémánt fénye lakik benne?
Határozott ecsetvonás,
színek, mint a mező, virág.
Bölcsőjében kapta mindazt,
amit képei ontanak.
Sok-sok templom lett általa
szépségben, fényben gazdagabb.
Öröm, szépség és büszkeség,
hit, hűség vezették kezét.
Örömet lelt a szépségben,
büszkeséget, hol született.
Erős hitből erőt kapott,
mert sok nehéz év adatott.
Hűséges volt haláláig
szülőföldhöz, szegényen is.*

(DOROGI FERENC MIKLÓS: Takács István)

2011-ben volt százötven éve, hogy megszületett Mezőkövesden Takács István festőművész, freskófestő, akinek alkotásai az ország szinte minden területén megtalálhatóak.

„Ősei mindkét ágon kiemelkedtek tehetségükkel Mezőkövesd (matyó) társadalmából. Apai nagyapja híres szücsmester, művészien hímzett férfi bundákat, női kuzsukat, de szűrőket is készített... Édesapja ... felnőtt korában művészi szinten folytatta a rajzolást... Takács István még festőként is több

¹ Vö. BÁN József, *Takács István* (Takács István Kulturális Alapítvány, Mezőkövesd 1996).

munkájához véleményt kért édesapjától...”² „Nagyanyja és édesanyja rendkívül vallásos volt. Édesanyjától, akit nagyon szeretett, a vallásos lelkületet örökölte. Vele született adottságai meg is magyarázzák művészetének egészen egyéni és kiváló tulajdonságait: színeinek ragyogó pompáját, dús változatú skáláját, s fajtájától örökölte azt a ... fantáziát is, ami különösen nagyobb méretű képeit (freskóit) jellemzi, de innen eredeztethető stilizáló készsége is, ami főképpen kisebb festményein tűnik ki.”³

Gyermekkorra – a környezetében élőkhez hasonlóan – kemény volt. A létfenntartás biztosításának szükségessége meghatározta a család minden tagjának mindennapi tevékenységét, köztük a gyermekekét is. Ő maga is korán bekapcsolódott ezekbe a tevékenységekbe, egyre nagyobb részt vállalva azokból. Tehetsége korán megmutatkozott. Az elemi iskolában hamar felfedezte tanítója, Martos Ferenc, aki Gaál István főkántor támogatásával elérte, hogy szülei anyagi nehézségeik ellenére beírassák a gimnáziumba, ahol Bayer Róbert igazgató még anyagilag is segítette a kezdet nehéz időszakában. Később a kitűnő tanulmányi eredménye miatt tandíjmentességet szerzett, így enyhültek a tanulással járó anyagi gondok. Mezőkövesdi érettségijét követően 1926-ban a Budapesti Iparművészeti Iskolában végzett festő szakon, Stein János, Simai Imre és Szentiványi Gyula tanítványaként. Itt szoros, életre szóló barátság alakult ki másik két festőnövendék, Petrasovszky Manó és Nyíri László, valamint az ötvösnövendék Roch Mihály és közte. Az iskola „legtehetségesebb négyesét” alkották. Nagyon sokáig, amíg az élet szét nem szórta őket, egymást segítve végezték munkájukat. A kapcsolatuk azonban továbbra sem szűnt meg, és ha levelezés útján is, de figyelemmel kísérték, tanácsokkal látták el egymást.

Első munkáját – a dunaföldvári templom festését – követően (59 év alatt) több mint 290 templomban hagyta keze munkáját.

Az iparművészeti tanulmányok után Budapesten telepedett le. Hamarosan lakása és műterme is lett, ezek azonban a második világháború áldozatai lettek, mindkettő megsemmisült a bombázások következtében. A háború után a szülőföldre, Mezőkövesdre tért vissza, és innen végezte az egész országot felölelő tevékenységét. Így azonban kiesett a főváros centrikus képző- és iparművész társadalmából, ami tovább nehezítette helyzetét.

1932-ben „Budapest székesfőváros jeligés pályázatát hirdetett a Rózsák terén lévő görög katolikus templom kifestésére. Legjelentősebb művészeink

² BÀN 5.

³ BÀN 6.

pályáztak, s egy addig ismeretlen fiatal művészember került ki győztesen, a mezőkövesdi Takács István...⁴

Sem a történelmi helyzet, sem kora társadalmi viszonyai, sem pedig szerénysége nem segítették a II. világháború után művészi pályáján. A 70-es években még „kontár-adó” kivetésével is próbálták lehetetlenné tenni. Művészete nagyságát bizonyítja, hogy ilyen körülmények között is akadtak olyanok, akiknek sikerült a lehetetlen, és – Takács István tudtán kívül – el tudták érni ennek a megalázó procedúrának a megszüntetését.

„Takács Istvánt ... a freskó éltette. Többször említette, hogy csak addig él, amíg állványon tud dolgozni. Fogyatkozó erővel is látástól vakulásig dolgozott, sokszor dideregve a hideg templomban. Délben egy óra pihenőt engedélyezett magának. Ilyenkor hanyatt dőlt az állványon, arcát betakarta egy darab papírral, és aludt. ...

Egyéniség volt, ezt nem adta fel soha. Művészete és elvei nem képezték alku tárgyát. ... Vallotta: a tiszta hitelű művészet a testnek tápláló kenyér, a léleknek tisztuló felszabadulás. Ő ingadozás nélkül, a sokféle sérelmet félretéve, a katolikus egyház tagjaként alkotásaival mindenkor a hívő közösséget szolgálta.”⁵

A sikerről így vélekedett: „A siker kívülről érdekesnek látszik. Nekem nem jelent semmit. Nem a sikerre vágyom, hanem igényre van szükségem. Arra, hogy érezzem, a munkámra szüksége van valakinek, hogy megértik, s freskóim prédikációként hatnak, sőt valamivel többek is annál. A szó elszáll, azt a napi gondok elfeledtetik, de én azt szeretném, hogy képeim újra áhítatot váltsanak ki, és az ég felé emeljék, reménységgel töltsék meg az emberek lelkét.”⁶

Freskókon kívül kiváló tájképeket, csendéleteket, matyó zsánerképeket és portrékat is festett. Majd minden munkáján fellelhetők a matyó gyökerek, annak színvilága, formagazdagsága. Nem kevés történelmi tárgyú képet is festett. Ilyenek a Fehérlő-áldozat, a Csodaszarvas, Emese álma, Magyarok Szent Gallenben, Rákóczi-szabadságharci jelenet, kuruc harcosok képe stb. Mezőkövesden emlékmű-terveket is készített. Ilyen volt egy első világháborús emlékmű, ami azonban a II. világháború miatt nem valósult meg. Az 1848/49-es szabadságharc 100 éves évfordulójára tervezett emlékműve viszont elkészült. Nem volt tőle idegen domborművek tervezése sem, mint például Gaál István, mezőkövesdi főkántor portré-domborműve, ami a főkántor halála után készült el.

⁴ BÀN 5.

⁵ BÀN 61.

⁶ BÀN 71.

Takács István vallotta: „A feladat nem az, hogy Magyarországra a művészetet behozzák, hanem, hogy itt művészetet, és pedig magyar művészetet kell teremteni.”⁷ Életére és munkájára a mély vallásosság volt jellemző. A művészi irányzatokból a barokk ragadta meg leginkább, ez gyönyörűen látszik munkáin.

Utolsó munkáját 1984 nyarán a geszterédi templomban végezte (83 évesen!). Ezután megbetegedett, és 1985. április 21-én meghalt.

1990 után változni látszott a megítélése. Szülővárosában létrehozták a Takács István Kulturális Alapítványt. Életmű-kiállítása 1996. június 28. – szeptember 30. között, a születésének centenáriuma alkalmából létrehozott kiállítás 2001. szeptember 11-ig volt látható Mezőkövesden a Városi Galériában. A galéria épületét 2012-ben felújították, ahol Takács István állandó kiállításának megnyitására 2012. december 14-én került sor. A kiállítás előkészítése és megvalósítása Laczkó Pető Mihály festőművész, művésztanár irányításával történt.

NÉHÁNY MUNKÁJA

*A mezőkövesdi Szent László-templom*⁸

A templomnak van egy, a középkor végéről származó *Mária-kápolnája*. Ennek freskóit barátaival, Petrasovszkyval és Nyírivel fejezte be 1933-ban. A kápolna üvegablakait Róth Miksa készítette. Freskóik kialakításánál Takács mesteri módon vette figyelembe az ablakok témáit. (Ez a képessége a későbbiekben is igazolódott, pl. a Budapest, Kassai téri templomban, ahol ő fejezte be Kontuly Béla 16 évvel korábban végzett munkáját.)

A freskók ábrázolásaiból: az Atyaisten fenséget sugárzó képe, kis matyó fiúk és lányok hódolnak az Ég Királynőjének, Mária, az Ég Királynője menyegyeri trónuson áll, Angyali Üdvözet, Ádám és Éva a kígyóval, Szűz Mária születése, Krisztus megkínzott holtteste mellett a Fájdalmas Mária. A kápolna meghatározó jelentőségű freskója a matyó körmenet ábrázolása, amint a templomból megindul. Az ábrázolt alakok a freskó művészi értékén túl dokumentálják a 30-as évek mezőkövesdi matyó társadalmát, lakosságát, matyó viseletének sokszínűségét, a gazdag matyó népművészetet. (Takács a későbbi munkáinál is igyekezett megörökíteni a helyi népviseletet.)

---

⁷ http://manda.blog.hu/2012/11/29/takacs_istvan_matyo_festomuvesz_munkassaga. (Lázár Anita tanulmányából).

⁸ Vö. BÀN 37-39.

A kápolnában található berendezés, a szárnyas oltár, a gótikus gyóntatószékek, a gyertyatartók és a többi is a három művész által tervezettek.

A *templom újabb, nagyobb részét*, amely az 1700-as években épült, Takács István 1941-ben már festette, de 1961-ben újabb festés vált szükségessé. A korábbi Szent László-freskók nagyobb képei felújításra kerültek, a kisebbek nem.

A freskók: Szent László vezet fakaszt, Szent Lászlót a keresztes vitézek vezérükké választják, Szent László a nagyváradi székesegyházat építteti stb.

Újabb freskók: Jézus a világ megváltója; az isteni erények: hit, remény, szeretet; a négy sarkalatos erény: okosság, igazság, mértékletesség, lelki erősség; Szent Mór; Szent Margit; Szent Erzsébet; Szent Gellért; pajzs és gyertya; angyalok templommal; a törvény alkotója és védelmezője; Jézus születése és feltámadása; ösatyák kimentése a pokol tornácáról; a Te Deum; Szentháromság; pátriárkák, próféták, apostolok; Szent Mihály főangyal; a Szűzanya; Szent József; Szent Anna; Keresztelő Szent János; Szent István; Boldog Gizella; Szent Imre; Szent Erzsébet; Szent Margit; Szent László; a kassai vértanúk; Kapisztrán Szent János; Boldog Özséb; Szent Gellért; Boldog Mór; Szent Ágoston; Szent Ambrus; a Jó Pásztor; az Isteni Bárány; a négy evangélista; az Oltáriszentség szerzése; Krisztus és a Szent Család; Mezőkövesd látképe; Szent Cecília; aprószentek.

A Keresztút-sorozat is Takács István munkája.

MEZŐKÖVESD, SZENT LÁSZLÓ-TEPLOM, KÖRMENET (MATYÓ NÉPVISELETTTEL)

MEZŐKÖVESD, SZENT LÁSZLÓ-TEMPLOM,
XV. SZÁZADI KÁPOLNA,
OLTALMAD ALÁ FUTUNK (MATYÓ NÉPVISELETTEL)

A csömöri katolikus templom

A templomban látható freskói a legszebbek közé tartoznak. Mucza Béla korábbi plébánostól kapott információ szerint erről a festés idején szolgáló Dr. Súlyom Sándor plébános a következőket írta a *Historia Domus*ba:

„1958. nyár folyamán elkészült Takács István a csodálatos és megrázó Utolsó ítélet freskóképeivel, a saját elgondolásom alapján tervezte a kitűnő festőművész. Nagy értéke az egyetemes jellege e képnek. Benne van az egész dogmarendszerünk, az egész morálisunk, és az egész egyháztörténelmünk ebben az egyetlen képben, úgyhogy a szakértők Közép-Európa legszebb alkotásának mondják.

Három éven keresztül magyarázom híveimnek, mindhárom tartalmi részletét egy-egy esztendeig. A teremtéstől a világ végéig, angyalok teremtésétől, a Szentháromság örök lététől benne van az egész örökkévalóság, Pokol és Mennysország. A felfestett személyekben megtestesítve látjuk rajta a bűn-

ket és erényeket, a jutalmat és bűnhődést. Különösen szép a magyar szentek csoportja. Megörökíttettem a csömöri népviseletet is a csömöri szentekben. Az angyalok kilenc kara jelenik meg a képen előttünk. Egyháztörténelmi vonatkozásban pedig a különböző korok egyházatyái, szentjei és rendalapítói adnak átfogó képet. Még a magyar egyháztörténelem is benne van a magyar szentek életében. Különösen jelentőségteljesek számunkra a legújabb szentek, a 20. század szentjei.

Karácsonyra készült el Takács művész Úr az új Mennybevitel freskóval a szentély kupoláján ... A lorettói litánia angyalai köszöntik szimbólumaikkal a Mennynek Királynőjét égbeszállásakor. Mindegyik képen a Szentháromság, szentplomunk titulusának megfelelően.”

Újpest, Szent József-templom

1974-ben kapott felkérést a templom diadalívének a kifestésére, Dr. Sólyom Sándor plébánostól (Sólyom Sándor ugyanaz, aki 1958-ban a csömöri templom freskóinak elkészítésére is megbízást adott neki.) A diadalív képeinek készítése közben ötlött fel benne az a gondolat, hogy a diadalív mögötti szentély homlokfalára egy Utolsó Vacsora kép kellene. Ezt javasolta is a plébánosnak, akinek tetszett az ötlet, de a szűkös anyagiak miatt nem tudta megbízni. Végül is, nem tudni, milyen feltételekkel, de az is elkészült (valószínű, hogy a Takács Istvánra oly jellemző módon, azaz szinte ingyen). Hogy mennyire igaza volt, azt bárki eldöntheti, a látvány magáért beszél. (Bíró Lóránttól, a Clarisseum plébánosától kapott információ, aki Takács István újpesti ténykedése idején a Szent József-templom kántora volt.)

A diadalív jelenetei: Én vagyok József, a ti testvéretek; Ne félj magadhoz venni Máriát; Tégy, mint pecsétgyűrűt a szívedre; Övéi nem fogadták be; Az ige testté lett és miköztünk lakozik; Velünk az Isten; Vedd gyermeked és anyját, menekülj, Anyád és én szomorkodva kerestünk; Menj be Urad örömébe; Egyházunk védőszentje, könyörögj.

Készültek képeslapok is a képekről (gyönyörűen sikerültek), de sajnos azokon nem tüntették fel az alkotót, Takács Istvánt. A 90-es évek közepén a diadalív jobb oldala megsérült, beázás következtében, amit egy Takács Ferenc nevű művész javított ki (csak névrokonság).

Budapest, XIV. ker., Kassai téri Szentlélek-templom

1937-ben épült Mihalovics Zsigmond plébános vezetésével. A II. világháborús károkat Seres Ferenc plébános idejében hozták helyre. 1957-ben Kontuly Béla kezdte a freskók festését. Ő készítette az oltár fölött, valamint a szentélytől a kereszthajóig látható oldalsó freskókat (1960-ban fejezte be).

1976-ban folytatták a freskósor festését. Erre először a korábban is itt tevékenykedő Kontuly Bélát kérték fel, de ő nem tudta vállalni. Tarnai Béla plébános Takács Istvánt kérte fel a folytatásra. Tekintettel arra, hogy ő nem ismerte még Takács István munkáit, még Mezőkövesdre is elutazott, hogy megnézze (feltehetően) a Szent László-templomban látható munkáit. A plébános úr kérése az volt Takács Istvánhoz, hogy ne legyen látható, hogy két művész munkája a templomban található freskó- és seccósor. Tarnai Béla plébános szerint (és mások számára is gyönyörűen látható) olyan mesterien oldotta meg a feladatot, hogy a kérésnek is eleget tett, de a saját stílusát sem kellett feladnia.

A templomban, az orgonakarzaton található még egy további nagyméretű seccója is, ami azonban már nem látható, mert az időközben felszerelt orgona eltakarja.

Az egri bazilika⁹

A két kupola freskóit és a Keresztút-sorozatot készítette.

A freskók az első kupolában és környékén: a magyarság hódolata, a római Szent Péter-katedrális, az egri bazilika homlokzati képei, Szent István, Boldog Gizella, Szent Imre, Szent Gellért, Szent László, IV. Béla, Szent Margit, Szent Erzsébet, Hunyadi János, Hunyadi Mátyás, Hunyadi László, Kapisztrán Szent János, Tomori Pál, Zrínyi Miklós, Dobó István, Káldi György, Pázmány Péter, a kassai vértanúk, Zrínyi Ilona, II. Rákóczi Ferenc, Pirker László, Telekessy István, Eszterházy Károly, Szmrecsányi Lajos érsekek, Tárkányi Béla, Mindszenti Gedeon, Zsasskovszky József nevezetesebb egri papok, a történelmi Heves megye magyaros ruhás hajdúja, a megye zászlaja, Czapik Gyula érsek. Matyó viseletbe öltözött nők és férfiak, egri menyecske és egri fiú, ipari munkás.

A freskók a nagy kupolában:¹⁰ a négy evangelista, a 12 apostol, a freskó fő témáját „János apostol és evangelista Jelenések könyvéből meríti, és a freskó az apokalipszisnek, a világvégeének és az utolsó ítéletnek látomását jeleníti meg, sajátos egyéni elképzelésében, lenyűgöző képeken.” A freskó tartalmilag két fő részre tagolható: 1) „Látomások a Krisztus visszajövetele előtti időkről, Isten mennyei tróntermében, A Bárány átveszi a sorskönyvet, A hét pecsét felbontása, A hét trombitaszó, A sárkány, a fenevad és a Bárány, A hét haragpohár kiöntése, Babilon és a fenevad bukása.” 2) „Látomások Krisztus visszajöveteléről és végső győzelméről, Krisztus eljövetele, Meghívás a nagy vacsorára,

⁹ Vö. BÁN 27–31.

¹⁰ Az Egri Főegyházmegye 1999-ben hatnyelvű, képekkel illusztrált könyvet adott ki, *A Jelenések Könyve az egri Bazilikában. A nagykupola freskója* címmel Takács István ezen monumentális alkotásáról. (Az idézetek innen valók.)

A világbirodalom bukása, A sátán megkötözése, Krisztus ezeréves országlása, Góg és Magóg, az Utolsó Ítélet.”

„Egyes műértők véleménye szerint ezen freskó a téma világviszonylatban is egyik legjobb és legművészebb ábrázolása. Más művészek sorozatokra bontva birkóztak meg vele, Takács István pedig egyetlen sorban foglalta össze.”

„... keresztúti képei önálló, eredeti, lenyűgöző képek. Az első stációtól ... a XIV. képig ..., a cselekménnyel összhangban komorabbak a színek, a színekből is követni lehet a leírhatatlan szenvedést. Élnek ezek a képek, mozog a rettentő tömeg, szinte hallani a zajt, az ordítást, a Krisztus vérére szomjazó tömegnek türelmetlen követelődzését. Az ember nem tud szólni, szinte térdre kényszeríti, földre nyomja imádkozni a szédületes erejű kompozíció.” „A teljes stáció-sorozat 1951-ben történt elhelyezése és megáldása óta ezrek fürödtek a bánat könnyeiben a művész ihletett lelkének képei előtt. A művész ezt a stáció-sorozatot tartotta legsikerültebb alkotásának.”

Szent László Római Katolikus Templom – Hollóháza

„A sátor alakú, Szent László tiszteletére szentelt modern templomot 1967-ben építették – a porcelángyár rekonstrukciója miatt lebontott régi helyett – a falu fölötti domboldalra. A templomhoz porcelánkálvária vezet. ... A modern templomhoz vezető lépcső mentén helyezték el az egri főszékesegyházban látható, Takács István által festett stációképek különleges technikával porcelánra vitt másolatait.”¹¹

NÉHÁNY VISSZAEMLEKEZÉS TAKÁCS ISTVÁNRA¹²

Takács István egyházművészeti életműve több mint 290 templomban található. Ezek, alig néhány kivételével, még ma is láthatóak. Megmaradt azonban néhány emlék is (sajnos egyre kevesebben vannak a szem- és fültanúk), amelyek a művész munkájának a háttéréről, az emberi oldaláról, mély hitéről szólnak. Néhány ezek közül:

Budapest–Sashalom: Az akkori kántor felesége mesélte, hogy Takács István a munka megkezdése előtt minden nap hosszan imádkozott, és ezért lett olyan gyönyörű a munkája.

¹¹ <http://www.oregbence.hu/hollohaza-porcelanmuzeum>.

¹² DOROGI Ferenc, *Takács István összegyűjtött munkái, amelyek együtt soha nem láthatók a maguk valóságában*, in *Matyóföld kultúrájáról 2006* (Matyóföldi Alkotók és Művészetpártolók Egyesülete, Mezőkövesd 2006) 88. (Egyben a MAME 2006. évi felolvasó-ülés anyagának részlete.)

Keresztspüspöki: A freskók készítését előzte meg a friss vakolat elkészítése. A vakolatot készítő kőműves mesélte, hogy a kijelölt területet mindig éjszaka kellett elkészítenie úgy, hogy hajnali négy órára munkába lehessen venni. Takács István mindig napkeltekor kezdett, de az előkészületek miatt már 4-5 óra között a helyszínen volt.

KERESZTESPÜSPÖKI, MENNYEZETI FRESKÓ

Tard: Az egyik freskó alapját képező vakolatot csak ötödik kísérletre sikerült maradandóan elkészíteni, mert minduntalan lehullott. A visszaemlékező szerint Takács István ennek ellenére sem volt türelmetlen. (A vakolathullás valószínű oka, a ma már jobban látható salétromosodás volt.)

Budapest, Rózsák terei görög katolikus templom: A templom festését Petrasovszky Manóval együtt végezték 1932–33-ban. A bejárattól jobbra négy kép Petrasovszky, balra négy kép és a szentélyben látható kép Takács István munkája. Teljesen egy stílusú mind a kilenc kép, annyira együtt tudtak dolgozni és érezni.

Vecsés: Két mellékoltár-freskó festésével bízták meg. Az utóbbi években szükségessé vált ezek restaurálása. A restaurálást végző művész közlése szerint (ismerte Takács Istvánt) mindkét freskót 2-2 nap alatt festette meg Takács István. Ezt a rövid időt a művész tehetsége és a nagy gyakorlata tette lehetővé.

Szentistván: Az egyik képen a helyi matyó népviseletet is megörökítette. Az arcok helybélieket ábrázolnak. Ezeket fotókról festette meg. Az adatközlő minden arc tulajdonosát ismerte.

TAKÁCS ISTVÁN MUNKÁINAK JEGYZÉKE¹³

(A jegyzék bizonyára nem teljes, és pontatlanság sem kizárt, az 1996-ig megtalált dokumentumok alapján készült, az azóta végzett helyszíni bejárás tapasztalatai alapján részben korrigálva.)

Freskók és seccók

Abaujszántó, Abony, Adács, Ajak, Alattyán, Alsóbagod, Alsónémedi, Andornaktálya, Anarcs, Apc, Arka, Vitnyéd, Bajaszentistván, Bánréve, Balmazújváros, Bátor, Becske, Bekölce, Bencőföldre, Bercel, Beregsurány, Besenyszög, Bezzeg, Bojok, Boldog, Boldogkőváralja, Borsodivánka, Borsodnádasd, Borsodszirák, Bozsok, Budafok, Budaörs, Budapest – Kassai tér, Máriaremete, Mátyásföld, Pesterzsébet, Budapest – Rózsák terei g.k., Sashalom, Soroksár, Újpest, Bugac, Bugyi, Bükk-szentkereszt, Bükk-szentlászló, Csány, Cserépváralja, Csernely, Csobád, Csókakő, Csömör, Dávod, Debrecen, Dédestapolcsány, Demecser, Dombrád, Döbrököz, Dunaföldvár, Dunaharaszti, Edelény, Eger – Szent Anna, Eger – Érseki kápolna, Eger – Bazilika, Egerbakta, Egerszalók, Emőd, Encs, Erdőtelek, Esztergom – Belvárosi, Felnémet, Felsőszőlnök, Fényeslitke, Forró, Galgahévíz, Galgamácsa, Gánt, Gemze, Gesztely, Geszteréd, Görbeháza, Gyömörő, Gyöngyöshalász, Gyöngyössolymos, Hajdúszoboszló, Halászi, Halmajugra, Harsány, Héhalom, Hejőbába, Hejőkeresztúr, Hódmezővásárhely, Jászárokszállás, Jászboldogháza, Jászfelsőszentgyörgy, Jászládány, Kál, Káloz, Karácsond, Kartal, Kecel, Kemece, Kenderes, Kerecsend, Kerepes, Kiskunfélegyháza – Ótemplom, Kiskunlacháza, Kisláng, Kislémedi, Kistarcsa, Kisvárda, Kompolt, Kótaj, Kömlő, Lakitelek, Lászlófalva, Leányfalu, Ludányhalászi, Maklártálya, Mándok, Máriagyöd, Markaz, Mérk,

¹³ BÁN 97–101.

Mártély, Mátészalka, Mátraderecske, Mélykút, Keresztespüspöki, Mezőkövesd Mária-kápolna és Szent László-templom, Mezőkövesd – Jézus Szíve (már nem templom), Mezőkövesd – a gimnázium kápolnája (már nincs), Mezőladány, Mezőtárkány, Mezőtúr, Mikófalva, Mikóháza, Miskolc-Diósgyőr, Miskolc g.k., Miskolc Martin telep, Miskolc Minorita, Miskolc Szent Anna, Miskolc Szirma, Mohács, Monok, Múcsony, Nagyesztergár, Nagyfüged, Nagykálló, Nagymaros, Nagysáp-Péligöldszentkereszt, Nézsa, Nógrádsáp, Novaj, Nyírbogdány, Nyírlugos, Nyőgér, Ócsa, Ófehértó, Ózd, Örkény, Öttömös, Parad, Patak, Petőfiszállás, Polgár, Pusztamérges, Putnok – Református, Putnok – Katolikus, Rajka, Recsk, Rózsaszentmárton, Rudabánya, Ságújfalu, Sajópálfalva, Sajópetri, Sajópüspöki, Sajóvárkony, Salgótarján, Sármellék, Sárszentmiklós, Sátoraljaújhely, Sümeg, Szabadszállás, Szajla, Szany, Szécsénke, Székely, Székesfehérvár, Szentistván, Szentlőrincváta, Szolnok, Szuhogy, Szurdokpüspöki, Tápióbicske, Tápiószecső, Tard, Tarján, Tataháza, Tereske, Terpes, Tibolddaróc, Tiszadada, Tiszaörs, Tiszatardos, Tiszaújfalu, Tolcsva, Tornaszentjakab, Tura, Újdombrád, Újfehértó, Vác, Varsány, Vencsellő, Verpelét, Visonta, Viszló, Vizsoly, Zalaboldogfa, Zalaegerszeg, Zalaerdőd, Zaránk, Zemp-lénagárd.

HÉHALOM, MENNYEZETI FRESKÓ

MISKOLC, MINORITÁK TEMPLOMA, AZ ÉGŐ CSIPKEBOKOR

Oltárképek, oltárfreskók

Abony, Ajak, Baja, Bajaszentistván, Bélapátfalva, Beregsurány, Besenyszög, Budapest Szent Imre-templom, Cserhátszentiván, Csókakő, Csömör (tabernákulum ajtaja), Dombrád, Eger Szent Rozália kápolna, Egyek, Ercsi, Esztergom Víziváros, Felsőszölnök, Füzesabony telepi kápolna, Gyöngyös Ferences templom, Gyöngyöshalász, Hejőkeresztúr, Isaszeg, Jászfelsőszentgyörgy, Kékce, Kemenesszentpéter, Kiskunfélegyháza, Kocsér, Lászlófalva, Leányfalu, Maklár, Mezőcsát, Mezőladány, Miskolc Kálvária kápolna, Mogyoród, Mohács, Nagyesztergár, Nagytálya, Nagyút, Nézsa, Novaj, Nyírlugos, Ófehértó, Olaszfa, Pácsa, Pecöl, Perkáta, Pécel, Polgár, Pusztadobos, Ságújfalu, Sósút, Sülysáp, Szécsény, Székely, Szirmabesenyő, Szombathely Székesegyház, Szuhogy, Tard, Terpes, Tiszadada, Tizzaszentjakab, Tiszaújfalu, Tiszatardos, Tófalu, Vecsés, Verpelét, Visonta, Zalaegerszeg, Zalaerdőd,

Stáció-sorozatok

Adács, Ajak, Bercel, Besenyszög, Boldog, Soroksár, Újpest, Demecser, Eger – Bazilika, Fényeslitke, Galgahévíz, Hatvan Belváros, Kiskunfélegyháza,

Ludányhalászi, Magyarszék, Maklár, Mezőkövesd – Szent László-templom, Mezőkövesd – Jézus Szíve-templom (már nem templom), Miskolc Selyemrét, Nagytálya, Novaj, Ózd, Szurdokpüspöki, Tápióbicske, Tápiószőlős, Uraj.

Nagybőjti lepel

Bugac, Cinkota, Galgahévíz, Geszteréd, Izsák, Jászfelsőszentgyörgy, Mezőkövesd Szent László-templom, Nagyesztergár, Örkény.

Egyéb falképek

Mezőkövesd Kőkép, Mezőkövesd Vasútállomás, Mezőkövesd Művelődési Ház.

Táblaképek

Mezőkövesd, házasságkötő terem.

◆◆◆ KÖZLEMÉNYEK

◆◆◆ MARTÍ TIBOR – MONOSTORI TIBOR – TUSOR PÉTER

PÁZMÁNY PÉTER KIADATLAN

KÖVETI INSTRUKCIÓJA (1632. FEBRUÁR 14.)

Pázmány Péter 1632. évi római követségének forrásai báró Mednyánszky Alajos kiadásának és Fraknói Vilmos kiterjedt kutatásainak, utóbb pedig Hanuy Ferenc nagyszabású forrásközlésének köszönhetően a 19–20. század fordulójára szinte teljeskörűen ismertté váltak.¹ A követség – amellett, hogy az európai politika színpadára kilépő magyar bíboros-érsek politikai pályájának kiemelkedően fontos eseménye volt – szorosan kapcsolódott a Habsburg-uralkodóház (korabeli terminussal: *Ausztriai Ház*² pápasággal kapcsolatos diplomáciai törekvéseihez a harmincéves háború egyik rendkívül

---

¹ *Petri Pázmány ... legatio Romana* (kiad. Mednyánszky Alajos, Pest 1830); FRANKÓI Vilmos, *Pázmány Péter és kora* (Pest 1872) III, 5–45; Uő, *Pázmány Péter* (Magyar Tört. Életrajzok) (Budapest 1886) 237–256; Uő, *Magyarország egyházi és politikai összeköttetései a római Szentszékekkel* (Budapest 1903) III, 305–321; HANUY Ferenc, *Pázmány Péter bíbornok, esztergomi érsek, Magyarország hercegprimása összegyűjtött levelei* (Budapest 1911) II, 235–334. Pázmány római követségének historiográfiájáról, a kiadatlan instrukció jelentőségéről és a korabeli spanyol diplomácia céljairól, valamint Pázmány spanyol kapcsolatairól részletesen: MARTÍ Tibor – MONOSTORI Tibor, *Olivares gróf-herceg külpolitikai koncepciója és Pázmány Péter 1632. évi római követségének előzményei*, in *Történelmi Szemle* 51 (2009) 2/275. A téma legújabb összegzése: BECKER, Rotraud, *Der Skandal um den Rombesuch Kardinal Pázmáys im Spiegel der Nuntiaturberichte des Jahres 1632*, in *Quellen und Forschungen aus italienischen Archiven und Bibliotheken* (QFIAB) 92 (2012) 381–429.

² A fogalomról: MONOSTORI Tibor, *A Magyar Királyság helye az Ausztriai Ház országai között az európai spanyol hegemóniakorában (1558–1648)*, in *Századok* 143 (2009) 5/1023–1062; MARTÍNEZ MILLÁN, José–JIMÉNEZ, Esther, *La Casa de Austria: Una justificación político-religiosa (Siglos XVI–XVIII)*, in *La Dinastía de los Austria. Las relaciones entre la Monarquía Católica y el Imperio* (Colección “La Corte en Europa” Temas) (coord. José Martínez Millán–Rubén González Cuerva; Editorial Polifemo, Madrid 2011) I, 9–58.

kiélezett szakaszában.³ II. Gusztáv Adolf svéd király 1632. év eleji, megálíthatatlannak tűnő előretörése a Szent Római Birodalom területén általános riadalmat keltett a madridi és a bécsi udvarokban. Az ekkor már Richelieu által irányított francia diplomácia ugyanakkor jó érzékkel használta ki a Barberini-befolyás alatt álló pápaság félelmeit, akire nyomasztóan hatott az Itália területének meghatározó részén érvényesülő spanyol fennhatóság. VIII. Orbán pápa minden erejével a „spanyolpárti” bíborosok (*fazione Spagnuola*) ellehetetlenítésére törekedett; politikájának általános jellemzője volt a pápai abszolutizmus erősítése a bíborosi kollégium rovására, melynek tagjai között eleve élesen megmutakoztak az európai hatalmi érdekeknek megfelelően kialakult politikai törésvonalak és ezzel együtt a pápa politikájának erőteljes befolyásolási szándéka.⁴

A spanyol és az osztrák Habsburgok uralma alatt álló területekről érkező bíborosok gyakorlatilag egyszerre, összehangolt módon akartak óriási nyomást gyakorolni a pápaságra. A cél természetesen az egyre leplezetlenebbül francia orientációjú pápai politika megváltoztatása, a francia király svéd szövetségstől való eltántorítása és egy, az európai protestáns hatalmak, elsődlegesen is II. Gusztáv Adolf ellenében létrehozandó liga létrehozása volt, aminek alapját a Habsburg-testvérágak szövetsége képezte volna – ehhez kívánták megnyerni a pápa támogatását.⁵ Mivel a Barberini-pápa egészen más politikát követett, ezért 1632 tavaszán Madrid és Bécs egy, már hosszabb ideje előkészített közös „akció” keretében nyíltan tiltakozott VIII. Orbán pápának az európai politikával kapcsol-

³ TUSOR Péter, *A barokk pápaság (1600–1700)* (Gondolat, Budapest 2004) különösen 29–76; Uó: *Pázmány bíboros olasz rejtjelkulcsa: C.H. Motmann „residente d’Ungheria”. A római magyar agenzia történetéhez*, in *Hadtörténelmi Közlemények* 116 (2003) 2/535–581.

⁴ LUTZ, Georg, *Roma e il mondo germanico nel periodo della guerra dei Trent’Anni*, in *La corte di Roma tra cinque e seicento. „Teatro” della politica europea* (a cura di Gianvittorio Signorotto, Maria Antonietta Visceglia; Bulzoni, Roma 1998) 425–460.

⁵ VISCEGLIA, M. A., „Congiurarono nella degradazione del papa per via di un concilio”: *La protesta del Cardinale Gaspare Borgia contro la politica papale nella Guerra dei Trent’Anni*, in *Roma moderna e contemporanea* 11 (2003) 167–193, 177–180. Alapvető a témához, különösen a Katolikus Liga létrehozása érdekében folytatott tárgyalásokhoz: GÜNTER, Heinrich, *Die Habsburger-Liga 1625–1635. Briefe und Akten aus dem General-Archiv zu Simancas* (Berlin 1908).

⁶ ALDEA VAQUERO, Quintín, *La neutralidad de Urbano VIII en los años decisivos de la Guerra de los Treinta Años (1628–1632)*, in *Hispania Sacra* 21 (1968) 155–178.

⁷ GIORDANO, Silvano (kiad.), *Istruzioni di Filippo III ai suoi ambasciatori a Roma 1598–1621* (Pubblicazioni degli Archivi di Stato Fonti XLV) (Ministerio per i beni e le attività culturali, Dipartimento per i beni archivistici e librari, Direzione Generale per gli archivi, 2006) LXVIII–LXX.

⁸ Részletesen: VISCEGLIA; BÜCHEL, Daniel – KARSTEN, Arne, *Die „Borgia-Krise” des Jahres 1632: Rom, das Reichslehen Piombino und Europa*, in *Zeitschrift für Historische Forschung* 30 (2003) 389–411.

latban színlelt semlegessége⁶ ellen: ennek első állomásaként 1632. március 8-án került sor Gaspar Borja y Velasco bíborosnak⁷ (1580–1645) nagy vihart kavart tiltakozására.⁸ A korabeli spanyol diplomácia egyik legjelentősebb alakjának már III. Fülöp (1598–1621) római diplomatájaként is fontos szerepe volt;⁹ a Pázmány-nal levelezés útján érintkező¹⁰ spanyol főpap a „spanyolpárti” bíborosok pártjának (*fazione*) legtekintélyesebb tagja és egyik informális vezetője volt Rómában.

A bécsi Habsburg-ág voltaképp a spanyol uralkodó, IV. Fülöp és nagyhatalmú államminiszterének, Olivares gróf-herceg kérésének (is) eleget téve bízta meg Pázmány Péter bíborost és esztergomi érseket, hogy formailag és természetesen ténylegesen is a császár követeként eljárva, ugyanakkor az Ausztriai Ház két ágának legfontosabb közös európai politikai érdekeit képviselve bírja jobb belátásra VIII. Orbán pápát. Fontos kiemelni, hogy Pázmány 1632. évi római útjának terve – a Fraknoi Vilmos művei óta a történetírás által vélelmezettnél – már jóval előbb felmerült.¹¹ A spanyol diplomáciai törekvés kezdete, ami kifejezetten annak elérésére irányult Bécsben, hogy Pázmány Rómában diplomáciai küldetést teljesítsen, gyakorlatilag egybeesett Pázmány bíborossá kreálásának időpontjával,¹² de ha tekintetbe vesszük azokat a Bécsből írt spanyol követjelentéseket, amelyek hangsúlyozzák az esztergomi érsek II. Ferdinánd császár általi megbecsültségét,¹³ akkor ennek időpontját még korábbra tehetjük.¹⁴ A követjelentések egyike Dietrichstein mellett Pázmányt említi meg, mint olyan személyt, akiről a Titkos Tanács elnöke, Eggenberg herceg is úgy informálta a spanyol követet, mint rendkívüli képességű, megbecsült és pozitív megítélésű főpapról.¹⁵ Nem túlzás tehát a spanyol

⁹ GIORDANO, Silvano, *Gaspar Borja y Velasco Rappresentante di Filippo III a Roma*, in *Roma moderna e contemporanea* 15 (2007) 1-3/157–185.

¹⁰ Borja bíboros Pázmány Péterhez, Róma, 1632. szept. 11. (Primási Levéltár, Esztergom; Archivum Ecclesiasticum Vetus 169, 4r–v.); Róma, 1632. nov. 6. (PL AEV 169, fol. 17 r–v).

¹¹ MONOSTORI Tibor, *Adatok a spanyol–magyar kapcsolatok történetéhez. A spanyol király és a német-római császár közötti szövetség terve, 1624-1637*, in *Kút* 7 (2008) 1/55–57.

¹² ALDEA VAQUERO, Quintín, *España y Europa en el siglo XVII. Correspondencia de Saavedra Fajardo. Tomo I. 1631-1633* (Madrid 1986) Apéndice 7 (356).

¹³ Antonio Ataíde, Castro gróf levele IV. Fülöp spanyol királyhoz, Bécs, 1629. aug. 29. Archivo General de Simancas, Estado, Legajo 2510, fol. 81r. MARTÍ Tibor, *Datos sobre las relaciones entre la nobleza hispana y los estados húngaros en la época de la Guerra de los Treinta Años*, in „Nobleza hispana, nobleza cristiana: la Orden de San Juan”. *Actas del congreso internacional Alcázar de San Juan, 1-4 de octubre de 2008* (coord. por Manuel Rivero Rodríguez; Editorial Polifemo, Madrid 2009) 500.

¹⁴ MARTÍ Tibor, *Pázmány diplomáciai hatása (A spanyol kapcsolat)*, in *Jubileumi emlékkönyv Pázmány Péter egyetemalapításának 375. évfordulója tiszteletére* (szerk. Maczák Ibolya; PPKÉ, Budapest 2010) 197–207.

¹⁵ Antonio Ataíde, Castro gróf Bécsben, 1629. okt. 24-én kelt jelentése: AGS, Estado, Legajo 2510, fol. 86. (Válasza IV. Fülöp spanyol király 1629. szept. 17-én kelt levelére, melynek kiadása: GÜNTER 235–236.) Idézi: MARTÍ – MONOSTORI 288.

források alapján az a megállapítás, hogy a Habsburg Monarchia bíborosai közül egy esetleges római diplomáciai küldetésre alkalmas személyként leginkább Pázmány jött számításba a spanyol államminiszter, Olivares gróf-herceg számára. A fiatal prágai érsek, Harrach bíboros (1598–1667) római útját is támogatta a spanyol diplomácián keresztül, azonban a nagyobb horderejű, jelentős diplomáciai feladat teljesítésére Pázmány volt kiszemelve.¹⁶ Nyilván nem véletlen, hogy már 1629-től kezdődően szerepel a bécsi spanyol követek instrukcióiban, hogy szorgalmazzák Pázmány római útját a császári udvarban: António Ataíde, Castro gróf, majd őt követően a genovai Tursi herceg instrukciójában is szerepel az erre vonatkozó utasítás.¹⁷ Később, Pázmány 1632. évi útját követően felmerült állandó római követségének terve is a spanyol Államtanácsban.¹⁸

Pázmánynak a Borja bíboros tiltakozását követő rendkívül feszült helyzetben, a fentiekben vázolt európai politikai-hatalmi konstellációban kellett teljesítenie megbízatását. Feladatai az uralkodó, II. Ferdinánd által és nevében kiállított megbízólevelében, vagyis követi instrukciójában írásban is meg voltak határozva.¹⁹ A római út lefolyása, történései és eredményei a szakirodalom által főbb vonásaiban már feldolgozottak tekinthetők. Egészen a legutóbbi időkig azonban figyelmen kívül maradt az a – Pázmány római követségének történeti megítélése szempontjából – egyáltalán nem elhanyagolható tény, hogy Pázmány útja részben a spanyol Habsburg-ág kérésére és diplomáciai erőfeszítéseinek köszönhetően valósult meg, és ennek megfelelően alapvető jelentősége van annak, hogy a spanyol világbirodalom európai politikai céljainak és várakozásainak mennyiben felelt meg Pázmány római útjának célja és eredménye.²⁰

A Béccsel való szoros szövetség a spanyol monarchiát irányító Olivares számára mindig is különleges jelentőséggel bírt; a közös európai fellépés szük-

¹⁶ CATALANO, Alessandro, *La boemia e la riconquista delle coscienze : Ernst Adalbert von Harrach e la controriforma in Europa Centrale (1620-1667)* (Roma 2006) 207–215.

¹⁷ Az 1630. február 1-jén Tursi hercegének szóló követutatisásban IV. Fülöp kifejezetten és egyértelműen arra utasította Tursit, hogy az esztergomi bíboros-érsek és Harrach bíboros mielőbbi Rómába küldését érje el a császárnál. Vö. ALDEA 1986, 356.

¹⁸ TUSOR Péter, *Pázmány állandó római követségének terve (1632-1634)*, in *Pázmány Péter és kora* (PPKE BTK, Piliscsaba 2001) 151–175.

¹⁹ MARTÍ – MONOSTORI 276–277.

²⁰ Részletesen: MARTÍ – MONOSTORI 289–291.

²¹ CHALINE, Olivier, *La bataille de la Montagne Blanche (8 novembre 1620). Un mystique chez les guerriers* (Paris 2000).

²² A spanyol kérés visszautasítása mellett érvelt Pázmány is, akinek az itáliai háborúban való császári szerepvállalást ellenző álláspontja a kérdésben akkor még teljesen egybeesett a pápaság politikájával, mely aggodalommal szemlélte az itáliai területeken egyre fokozódó Habsburg térnyerést. TUSOR

ségessége sokszor megnyilvánult, akár csak ha pl. a fehérhegyi csatában résztvevő spanyol haderőre²¹ gondolunk, vagy az észak-itáliai (mantovai) háborúk idején kért császári segítségre.²² A spanyol külpolitikai célok között ugyanakkor vitathatatlanul a legfontosabb törekvés a hollandok térdrekenyszerítése volt. Természetesen nagyon fontos a II. Gusztáv Adolf elleni fellépés vagy a francia orientációjú pápaságra való ráhatás, de a harmincéves háború központi, németországi hadszíntere spanyol nézőpontból részben regionális, bár mindinkább erősödő jelentőségű konfliktus volt, részben pedig az igazi, a kontinens történetére elsőrendűen ható korabeli ellentét, a szövetségesi rendszerekben strukturálódó, globális spanyol-holland, katolikus-protestáns politikai-gazdasági „megaháború” mellékhadszíntere, következésképp Olivares számára minden közép-európai és osztrák manővere végsősoron az ebben a globális harcban való helytállást és felülkerekedést szolgálta.

A két Habsburg-ág közötti szövetség egy, az Olivares gróf-herceg által mindenáron előmozdítani kívánt Liga szerződéstervezetében öltött testet. Az Ausztriai Ház két ágának szövetségén alapuló Liga véglegesen csak néhány évvel később, 1634-ben jött létre, azonban a bécsi spanyol diplomaták, elsősorban a németalföldi származású Jacques Bruneau erőfeszítéseinek²³ köszönhetően II. Ferdinánd éppen 1632. február 14-én írta alá a szerződésnek azt a változatát, amelynek egy példányát Pázmány Péter magával vitte a pápának. Alapvető fontosságú, hogy ezt a szerződéstervezetet Madridban nem hagyták jóvá, tekintettel arra, hogy a benne foglaltak ellentétben álltak az egyik legalapvetőbb spanyol külpolitikai érdekekkel, nevezetesen a hollandok elleni egységes fellépést célzó koalíció tervével: a császár által Bécsben aláírt szerződés ugyanis azt tartalmazta, hogy a Ligában résztvevők nem köthetnek új szövetséget a hollandokkal, és nem nyújthatnak számukra új és az addigiaknál nagyobb támoga-

Péter, *Purpura Pannonica. Az esztergomi „bíborosi szék” kialakulásának előzményei a 17. században* (Collectanea Vaticana Hungariae, classis I, vol. 3) (Budapest-Róma 2005) 93 skk.

²³ Részletesen: GÜNTER, *passim*. Jacques Bruneau, a császári udvarban működő (spanyol) rezidens határozott utasítást kapott Izabella Klára Eugénia infánsnőtől (1566–1633), Spanyol-Németalföld társ-kormányzójától, melynek értelmében a császárt nyílt hollandellenes állásfoglalásra kellett készítenie. A kormányzó 1628. május 31-én kelt levelének kivonata a spanyol Államtanács (Consejo de Estado) iratai között: AGS, Estado, Francia, leg. K 1442, nr. 63.: „Que embio a Alemania a Jaques Bruneau para que ayudase al Marques de Aytona para que el Emperador y liga cattolica rompiesen con olandeses” ... „Aduierte lo que importa atender así en dieta publica se tratase del bando y rompimiento contra olandeses”. Valószínűsíthetően ugyancsak J. Bruneau kézírásával készülhetett az a spanyol nyelvű feljegyzés, amely pontokba szedve ismerteti a VIII. Orbán pápa által Pázmánynak adott válaszokat: „28 Maii Anno 1632 – Copia responsi Summi Pontif. ad legationis D. Card. Pazmani”, ÖStA, HHStA, Rom, Korrespondenz 53, Konv. “Q”, fol. 1-4v. A forrás kiadva: MARTÍ Tibor, *Los antecedentes del viaje a Roma del Cardenal Péter Pázmány en 1632*, in *La Dinastía de los Austria...* I, 180.

másolatát – melyet a pápa mellett a spanyol király is megkap – adja át Őszentségének. Az ügy jelentőségének bővebb és ékes szavakkal történő kifejtését és Őszentsége számára való magyarázatát az utasítás Pázmány Péterre bízta, akinek bölcsessége és felkészültsége az uralkodói szándékot a maga teljességében fogja megjeleníteni és képviselni Őszentsége előtt.

A forrás a bécsi „Házi-, Udvari és Állami Levéltár” spanyol (!) diplomáciai vonatkozású iratokat magában foglaló sorozatában maradt fenn (*Spanien, Diplomatiscche Korrespondenz*). Jelen közleményben ennek a követutasításnak a mindezidáig kiadatlan szövegét adjuk közre, melynek létezéséről a kutatás eddig csak Fraknoi Vilmos jelzet nélküli hivatkozása²⁵ alapján tudhatott.

A forrást Monostori Tibor találta meg bécsi levéltári kutatásai során, átírását Tusor Péter végezte el; a bevezető Marti Tibor munkája.²⁶

Pázmány Péter követi instrukciója

Bécs, 1632. február 14.

ÖStA, HHStA Staatenabteilungen,

Spanien, Diplomatiscche Korrespondenz, Kart. 22., Map. 422., fol. 1–4.

Ferdinandus [etc.]

Instructio specialis pro (titulus) Cardinali Pasmanny nostro ad Summum Pontificem Legato Extraordinario, quid Reverendissimam Paternitatem Suam cum Sua Sanctitate in negocio certae confoederationis agere ac pertractare velimus.

Reverendissimae Suae Paternitati, dicto Legato nostro Extraordinario una cum hac instructione nostra exemplum transmittimus foederis ad defensionem Sacri Romani Imperii et Confoederatorum concepti, eamque adeo inter Nos et Serenissimum Hispaniarum Regem Catholicam, nepotem et affinem nostrum charissimum instituti. Ex eius littera et sensu cum didicerit, diligenterque perpenderit ac consideraret in primis in quem finem, tum quibus de causis et in quas condiciones dictum foedus conceptum sit, tum ea, qua decet, reverentia, ac ubi tempus quam oportunitissimum advertent petita, de hoc toto negocio Suam

²⁶ A hivatkozott spanyolországi és bécsi levéltári források feltárását a Klebelsberg Kunó ösztöndíj (2008), az Osztrák–Magyar Akció Alapítvány Ernst Mach ösztöndíja (2009) és a Stipendienstiftung der Republik Österreich ösztöndíja (2010) tették lehetővé. A követutasítás *Reichskanzleion* készült, itt közlésre kerülő fogalmazványának paleográfiai vizsgálata az OTKA NN 82307 sz. projektje keretében történt.

Sanctitatem quam accuratissime docebit, communicato cum Eadem ipso exemplo foederis, causasque et rationes eiusdem explicando, finem eiusdem nullum alium ipse dicet, [fol. 1v] quam unionem ac arctioremque quandam devinctionem inter Se et omnium Christianorum orbis Principum sub pactis aequissimis ad pacem, quid [!] statim in fronte ac capita ipsiusmet foederis exprimitur, Sacri Romani Imperii eorumque, qui nomen huic foederi dari voluerint, contra vim, fraudem et iniuriam, cuiuscunque tuitionem, conservationem et restaurationem eam, quam iura et leges omnes non modo non prohibeant, sed iubeant ac praecipiant.

Valere iure communi non tantum contra externorum, qui foedus hoc recipere noluerint, insolentem vim ac dolos, sed ad eorum quoque, qui eodem continentur, cupiditates et desideria intra iusti et aequi terminos continenda, et forte nullam aliam commodiorem vel firmiorem diffidentiae aemulationem, quam aliqui contra Augustissimam Domum nostram Austriacam concepisse videntur.

Nullius hic imbecillitatem aut virium parvitatem sperni, invitari autem, omnibusque et singulis pro copiis, quas quisque pro fortunarum suarum modo consulerit, a Nobis et dicto Serenissimo Hispaniarum Rege Catholico copias duplo maiores, si eorum aliquo in suis ditionibus vim aut iniuriam pati contigerit, offerri. [fol. 2r]

Conclusum hoc foedus inter Nos et dictum Serenissimum Regem Catholicum ex occasione praesentium necessitat[uum] et motuum, quibus concutitur Imperium, iuraque et antiquae constitutiones illius una cum religione impetuntur ad eam, quam iniquitas contra Nos in adversariis eiusdem Imperii conciliavit conpirationem dissolvendam. Et cum nemine Nos fugiat, ad dictum Suam Sanctitatem tanquam Pastorem Universalem omnium quoque visibilis Ecclesiae in terris gremio continentur, huiusmodi Christianae Unionis conciliandae, fovendae ac confirmandae primam ac praecipuam curam pertinere, ita a Nobis et dicto Rege Catholico in ipso opere contrahendi huius foederis singularem respectum ad Suam Sanctitatem habitum fuisse, ac idcirco cum caeteri quidem Reges, Principes ac Status ad illud sine discrimine invitentur omnes, ibidem Suae Sanctitatis nullam mentionem fieri, id vero ea unica consideratione factum esse, quod eandam Suam Sanctitatem non socium magis, quam authorem huius foederis vocare voluimus. Si cuius alterius Regni, Status vel Reipublicae Sua Sanctitas curam suscipere pium ac se dignum putet, in conservationem Sacri Romani Imperii peculiari quodam studio incumbere debere, cuius compages diu intus [?] constituta, et iam ab antiquissimis temporibus per prophetarum [fol. 2v] vaticinia multipliciter pronunciata, ac deinde singulari interveniente Summorum Ecclesiae Pontificum antecessorum Suae Sanctitatis sollicitudine et prudentia ab Oriente in Occidentem translata ac per tot annos feliciter propagata sit, cuius Imperii Summi Principes sin-

gulari veneratione Sanctam Sedem Apostolicam eiusque Pontifices semper persecuti sunt, quique ab eadem Sede eiusdemque Pontificibus multo honore vicissim cumulati fuerint, nec intermiserint id ipsum omni officiorum et beneficiorum genere erga eosdem recognoscere. Eiusdem intendendae curae nunc intendendae curae nunc summum tempus et necessitatem advenisse, quando illius tam antiquae tamque excellentis Monarchiae dissolvendae ac conquassandae, quam suae Sanctitatis et Catholicae Religionis iuratis hostibus praesentissimum periculum imminet, prout et iis, quae alias Eidem explicanda curaveramus, intelligere abunde potuerit.

His ita peroratis ac expositis, prout ipsa Reverendissima Paternitas Sua, dictus Legatus noster Extraordinarius pro sua prudentia et peritia omnia uberius ac quam efficacissime repraesentare norit, deinde a Sua Sanctitate petat, ut ipsa non modo per se ad hoc foedus accedere, et de nominis sui auctoritate vim maiorem et robur, alios quoque Christianos Reges, Principes ac Communitates, eos [?], qui Sanctae Sedis Apostolicae auctoritatem reverentur, adhortari velit. In via iam esse diversos commissarios nostros, quibus cum iisdem de hac re tractandi negotium dederimus; sperandum [fol. 3r] omnino ac vel minime dubitandum, si iidem illi Reges et Principes ac Status intellexerint huiusmodi coniunctionem a Sua Sanctitate non modo non improbari, sed commendari, atque adeo eademmet in coronam eius uniri, quin ipsi quoque cupide ad eam advolaturi, Remque Christianam hisce tam periculosis temporibus unanimi consensu et communibus opibus multum firmamenti allaturi sint. Haec omnia ubi secundis auribus atque propensa voluntate accipi intellexerit, tum Reverendissimae Paternitatis Suae, saepememorati Legati nostri Extraordinarii curae et prudentiae dexteritatisque committimus, ut cum eadem Sanctitate Sua de auxiliorum huc conferendorum modo [?] ex praescripto dicti foederis pro tempore usque ad ulteriorem resolutionem nostram tractet, facietque, ne per hanc tractationem altera de submittendo subsidio bellico ad praesentes necessitates postulatio nostra impediatur, ac simul curabit, ut de intentione Suae Sanctitatis quam primum certiores fiamus. Atque in his omnibus rebus dextere proponendis, tractandis et urgendis dicta Reverendissima Paternitas Sua habet, ubi fidem, prudentiam et industriam suam exerceat, a quibus successum negotii quam optimum ac celerrimum, prout temporum ratio postulat, Nobis pollicemur.

Qui eidem gratiae nostrae Caesareae et benevolentiae affectum perquam benigne offerimus. Viennae, 14 Februrarii, anno 1632.

[fol. 4v] [m.a.]

14. Febr. 1632. Instructio specialis pro Cardinale Pazmanny, quid ratione novi foederis cum Rege Hispaniarum iam initi apud Suam Sanctitatem negociari debeat.

♦♦♦ SOÓS SÁNDOR

SZENT EMID¹ (EMÖD, EMIGDIUS, EMYGDIUS)²
TISZTELETÉHEZ: EGY 1764-ES RÉZMETSZETES IMALAP
ÉS FALUDI FERENC S. J. KÖLTEMÉNYE

1763. június 28-án pusztító földrengés sújtotta Komáromot, Gyórt és széles sávban a két város közti területet. Komárom megrendült lakossága ezt követően rendszeres zarándoklat elvégzésére tett fogadalmat, amelyet évente a Fertő melletti Boldogasszony kegyhelyre vezettek.³ A rengés által szintén sújtott győriek ereklyés körmeneteket tartottak, és fogadalmi búcsújárásokon vettek részt, Mariazellbe pedig fogadalmi képet vittek.⁴

A pusztító rengést a modern tudományos összehasonlító mérések szerint a mai napig a térség legsúlyosabb ilyen katasztrófájának tartják (a hivatalos skála szerinti 6,3-as erősséggel).⁵ Nem csoda tehát, ha a korszak katolikus lakossága folyamatos kérésekkel, fogadalmakkal, óvóimádságos kiadvánnyal ostromolta az Ég Urát, hogy mentse meg a őket a komáromiak és a győriek által átélt borzalmaktól.

Ilyen óvó-védő, rézmetszettel, könyörgő verssel és imával ellátott, eddig publikálatlan imalapot mutatok be, amely az 1764-es esztendőben, Nagyszombatban jelent meg. Címlapján szignálatlan rézmetszet. A lap teljes mérete: 170×152 mm, a rézmetszeté pedig 91×152 mm. A metszeten felhőkben Szent Emid lebeg, lábánál püspöksüveg, fölötte a Szentháromság,⁶ mellette kerubfejek. Alul késő barokk keretben magyar nemesi viseletben térdeplő férfiak és Győr 18. századi látképe. Az összehajtott lapon olvasható könyörgő versnek és imának a szerzőjét nem nevezi meg a kiadvány.

¹ A névhasználat a tanulmányomon belül nem egységes, mert a szent nevét említő korábbi szerzők eltérő módon használják. Ezt azzal próbálom áthidalni, hogy az Emid névalak mögé zárójelben a korábban használt névalakot is feltüntettem.

² SZILÁRDFY Zoltán, *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből III. Alkalmazott szentképek (16–21. század)* (Szeged–Budapest 2008) 346. és 245. számú kép.

³ SZILÁRDFY Zoltán, *Barokk szentképek Magyarországon* (Budapest 1984) 41. sz. kép és magyarázó szövege.

Az 1763-as győri földrengés vallási emlékeit Perger Gyula gyűjtötte össze.⁷ Ezek között szerepel egy körülvágott, felirat nélküli, 99×141 mm-es rézmetszet.⁸ Perger felhívja a figyelmet egy Trentsenszky-féle litográfiára. Megállapítja a két metszet közötti lényegtelen különbségeket, s azt, hogy a rézmetszet

⁴ PERGER Gyula, „A' Föld indulás ellen...”. (Az 1763. évi győri földrengés vallási emlékei), in *Arrabona* 43 (2005) 1/227–241.

⁵ A rengés erősségét a leírt károk alapján becsülték meg.

⁶ A Szentháromság tiszteletének különböző aspektusait vizsgáló tanulmánykötet: BARNÁ GÁBOR (szerk.), „Oh, Boldogságos Háromság.” *Tanulmányok a Szentháromság tiszteletéről* (Szeged 2003).

⁷ PERGER 227–241.

⁸ PERGER 238, valamint a 20–21. képek.

alapján készült a 19. századi litográfia kompozíciója. Feltételezi, hogy „a rézmetszet az 1763. évi földrengés alkalmából készült”. A képfeliratban a 18. század végére teszi a metszet készítését.⁹ E metszet gyakorlatilag azonos az általam vizsgált imalapon (ponyván) látható metszettel.

De ki is volt a képeken látható szent? *Emigdius* Ascalam (Ascoli?) püspöke volt 300 körül. A város lakói halála óta patrónusuknak tartják. 1703-ban Itáliaszerte nagy földrengések pusztítottak, de Ascalumot elkerülték a csapások. A város lakossága ugyanishárom hónapon át böjtölt, imádkozott és vezekelt, hogy az Úr Emid (Emigdius) érdemeiért vegye őket oltalmába. Ennek ismeretében hívták őt hazánkban is segítségül a komáromi földrengést követő időszakban.

A S. Congregatio Rituum a gyakori földrengések távoltartására a Rozsnyói Egyházmegye részére október 15. napjára engedélyezte Emid (Emigdius) kultuszát és zsolozsmáját. A mai katolikus naptár augusztus 9-én ünnepli a szentet, akinek népi tiszteletéről Bálint Sándornak nem volt tudomása.¹⁰

Az 1763-as földrengés epicentruma valahol a Komárom–Győr vonalról északra lehetett. A feljegyzések tanúsága szerint Ácson és Bábólnán is pusztított a katasztrófa, s ekkor dőlt romba a zsámbéki bazilika is. A legnagyobb károk Komáromot érték: 63 ember vesztette életét, 120-an sebesültek meg, az épületek egyharmada romhalmazzá vált, 7 templom ment tönkre.¹¹

Győrben szintén jelentős károk keletkeztek, s egy ember meghalt. Több elő- és utórengés is feljegyeztek. A pusztítás viszontagságait egy helyi karmelita szerzetes naplója örökítette meg.¹² Így már érthető, hogy Győr város látképe miért szerepel az 1764-es rézmetszetünkön. Az ottani lakosok a további károk elkerüléséért, hathatós védelemért fordultak a szenthez, s ezért kérték közbenjárását. Óbuda földesura, gr. Zichy Miklósné Berényi Erzsébet az 1763-as, Budát elkerülő földrengés emlékére és Néri Szent Fülöp tiszteletére emeltetett szobrot.¹³

⁹ PERGER 238, 20. kép. Az e tanulmányban közölt további ábrázolásokkal nem kívánok foglalkozni.

¹⁰ BÁLINT Sándor, *Ünnepi kalendárium* (Budapest 1977) II, 167. Tiszteletének emlékeit – a később említettek kivül – egyéb szentképek is őrzik: SZILÁRDFY Zoltán, *A magánáhitat szentképei a szerző gyűjteményéből II. 19–20. század* (Szeged 1997) 195. sz. kép, valamint a 470. sz. kép.

¹¹ TARJÁN Tamás, *1763. június 28. Földrengés sújtja Komáromot*, in <http://www.rubicon.hu>.

¹² PERGER 227–229.

¹³ SZILÁRDFY 1984, 42. sz. kép.

¹⁴ SZILÁRDFY 1984, 41. sz. kép; SZILÁRDFY 1997, 54, valamint a 438. és 470. számú képek; SZILÁRDFY 2008, 346, 245. sz. kép.

¹⁵ A város 18. századi látképe csaknem minden részletében azonos módon látható Friedrich Bernhard Werner (1690–1778) munkáján. A kép ma a Magyar Nemzeti Múzeum, Történelmi Képcsarnokában látható. Werner legtöbbet Sziléziában dolgozott, hatalmas sorozatokat készített. Az 1730–1740-es években különböző királyi házak megrendelésére földméréseket végzett, metszeteket és rajzokat készített. Ekkor készült a Győr látképét bemutató munkája. 1746-tól mindvégig Breslauban élt.

Az eseményről más szentképek is tudósítanak, melyeknek 18–19. századi példányai közül Szilárdfy Zoltán többet közölt. Köztük egy olyat, amely mére-
tében eltér a 18. századi példánytól, de a rajta látható metszet teljesen az 1764-es
nagyyszombati szentkép alapján készült.¹⁴ Erről írja Szilárdfy, hogy az 1830 kö-
rül még újdonságnak számító *kőrajztechnikának* a szentkép műfajban megma-
radt emlékeről van szó. Szent Emid (Emygdius) közbenjárását ábrázoló szent-
kép ez, amelyen térdeplő, magyar ruhás férfiak mellett Győrnek eddig számon
nem tartott látképe¹⁵ fedezhető fel. Az aláírt szöveg: „*Dicsőséges Szent Emyd,
imádkozzál érettünk – Föld romlásakor el-ne hagyj, és szöjj Istennél mellet-
tünk.*” A kép Trentsenszky József (1793–1839) litográfiai intézetében készült,
Bécsben¹⁶ vagy Pesten.¹⁷ A szöveges magyarázó részben a szerző hozzáteszi:
a *rézmetseten* Klobusiczky Péter kalocsai érsek saját kezű aláírása látható
1835-ből.¹⁸ Perger a közbenjáró Szent Emid (Emőd) ábrázolásai (17. sz. és 18. sz.
képek) mellett, a szintén segítő Solanoi Szent Ferenc metszeit is bemutatta.¹⁹

Jelzet nélküli, 1764-es imalapunk a nagyyszombati nyomdában készült.
Hogy ki lehetett a metszet vésője, ahhoz meg kellett vizsgálni, kik lehettek
1764 táján a városban dolgozó rézmetszők.

Jäger, Joseph prágai metsző 1742-től Nagyszombatban jegyzi metszeit,
egészen 1766-ig. Nyolc kiadványba mintegy 35 metszetet készített, s további
hozzávetőlegesen félszáz tulajdonítható neki.²⁰

Tausch, (Dausch), Marti, akit bécsi mesternek említenek, de rá utaló más
adatot nem találtam. Nem tartják számon a rézmetszők között. Az viszont tény
– és erre a publikált illusztráció a bizonyíték –, hogy valamikor a 18. század
második felében, Nagyszombatban dolgozott egy ilyen – vagy egészen hason-
ló – nevű személy. A feltehetőleg helyes választ a nagyyszombati jezsuita kol-
légium és egyetemi nyomda 1773-as leltárát²¹ feldolgozó kötetben²² találtam
meg. E könyv a levéltári adatok feldolgozására épül.

¹⁶ SZILÁRDFY 1984, 39–40.

¹⁷ SZILÁRDFY 2008, 334.

¹⁸ SZILÁRDFY 1997, 54. A kép és magyarázó szövege 438. szám alatt található. Mivel az imént említett
19. századi szentképet csak könyvben láttam, ez alapján nem lehet eldönteni, hogy a két említett sok-
szorosítási technika közül melyik a helyes megállapítás. A meghatározási problémát talán a *kőkarca*,
tehát a könyomási technika oldhatja fel, mert ez rendkívül finom, rézkarcra emlékeztető képet ad.
Lásd: *Művészettörténeti ABC* (szerk. Molnár Albert, Németh Lajos, Voit Pál; Budapest 1961) 234.
Ez azonban csak feltételezés lehet a részemről.

¹⁹ PERGER 234–235, 10., 11., 12. és 13. sz. képek.

²⁰ HAIMAN György – MUSZKA Erzsébet – BORSA Gedeon, *A nagyyszombati jezsuita kollégium és az
egyetemi nyomda leltára, 1773* (Budapest 1997) 302.

²¹ A jezsuita rend feloszlásával, annak következményeivel és az egyetemi nyomda sorsával nem fog-
lalkozom.

²² HAIMAN – MUSZKA – BORSA.

A nyomda személyzetét és a béreket tisztázó fejezetében említik, hogy az impresszorok vagy nyomtatók a kéziszajtókon végezték a nyomtatást.²³ Igazán érdekessé azonban akkor válik a feldolgozás, amikor egy réznyomó²⁴ személyt külön kiemel a leltár: *Tausch Márton* rézmetszőre gondolok, akit impresszornak (tehát nyomtatónak) nevezett az Expositorum. Feltehetőleg azért, mert elsősorban réznyomással foglalkozott. Munkadíját is a rézlemezek nyomtatásának mértékében határozták meg. Az adatok szerint a nyomda jól kereső munkatársai közé tartozott. A leltár továbbá *calographus*nak, azaz rézmetszőnek és nagyszombati polgárnak is²⁵ nevezi. A kötet szerzői nem tudnak arról, hogy rézmetszeteket is készített volna.²⁶ A leltár azt mindenképpen bizonyítja, hogy Tausch 1773-ban a nyomda évek óta megbecsült munkatársai közé tartozott, hiszen jól megfizették és rézmetszőként is tisztelték. A teljesítménybérén kívül ünnepi alkalmakra – a személyzet egyéb tagjaival együtt – külön juttatásokat is kapott.²⁷

A szerzőknek arra való utalása, hogy nem találtak Tauschról rézmetszet készítésére vonatkozó feljegyzést, csak azt bizonyítja, hogy a levéltári anyag kutatásakor nem bukkantak ilyen adatra. Egyébiránt Tausch nevű metszőről nem találtam a szakirodalomban információt. Lehet azonban, hogy egyszerű elírás, írástévesztés, félrehallás okozza a bonyodalmat.²⁸

Wagner, I. egy 1772-ben kiadott műben 17 metszettel szerepel. Szignatúráin a neve mellé kitette a Tynavia jelzést, vagyis nagyszombati metszőnek kellett lennie.²⁹

Összesen tehát három rézmetsző jöhet számításba. Közülük azonban bizonyíthatóan csak egy, *Joseph Jäger* dolgozott 1764-ben Nagyszombatban. Ezért feltételezhető, hogy az ő munkája lehet a vizsgált metszet.

A kiadványban olvasható *vers szerzője* sincs megnevezve. Azonban olyan gördülékeny és gyakorlott kéz munkájára vallott, hogy utánanézttem a korabeli katolikus költők művei között, találok-e valamilyen párhuzamot. Ennél azonban sokkal többet sikerült felfedeznem, a költő személyének meghatározása mellett kiderült, a kiadványon egy eddig feltehetőleg ismeretlen versváltozatot találtam.

²³ HAIMAN – MUSZKA – BORSA 141.

²⁴ A réznyomásra tekintélyes összeg szerepelt a nyomda költségvetésében. Lásd: HAIMAN – MUSZKA – BORSA.

²⁵ HAIMAN – MUSZKA – BORSA 220.

²⁶ HAIMAN – MUSZKA – BORSA 143.

²⁷ HAIMAN – MUSZKA – BORSA 220–221.

²⁸ A metszőről összefoglalóan: Soós Sándor, Martin Dausch (Tausch) nagyszombati rézmetszetei (Kézirat).

A költő *Faludi Ferenc*, a magyar rokokó irodalom kiemelkedő katolikus alakja. A Vas megyei Németújváron született (1704). 1720-ban lépett a jezsuita rendbe. 1740-től öt évig Rómában a magyar zarándokok gyóntatója. Hazatérése után Nagyszombatban professzor és az egyetemi nyomda igazgatója (1747–1750), majd többnyire Pozsonyban tartózkodott, ahol a jezsuita kollégium könyvtárának és gimnáziumának igazgatója. A rend feloszlatása (1773) után Rohoncon élt és halt meg (1779).³⁰ Szent Emid tiszteletének friss lelki élményét közvetlenül Itáliából, Rómából hozhatta magával.

A Faludi Ferenc halála után hátramaradt költeményeit tartalmazó kötetben találjuk:

„XXVIII. Ének. Szent Emidhez.

*O Szent Emid! hired nagy,
Tsoda tévő Mártír vagy:
Te nevedben sok gyógyult,
Inségeből szabadult.*

*Kérésedre, Drága Szent:
A' föld indulástól ment:
Olasz Ország a' tanú,
Sok más váras, és falu.*

*Mi is hozzád járúlunk,
Lábaidhoz borúlunk;
Nagy hatalmú Szent Emid!
Kérésünket égbe vigyd.*

*Te légy a' mi Szó szállónk,
Föld réműlvén Ótalmunk:
Enyhítsd Urunk' haragját,
Távoztassad ostorát.”³¹*

²⁹ HAIMAN – MUSZKA – BORSA 305.

³⁰ KLANICZAY Tibor (szerk.), *A magyar irodalom története 1600-tól 1772-ig*, in *A magyar irodalom története. II* (főszerk. Sötér István; Budapest 1964) 536–537.

³¹ *FALUDI FERENTZ'* költeményes maradványi, egybe szedte, 's első beszédekkel, jegyzésekkel és szükséges oktatásokkal meg bővítve közre botsátotta a' *MAGYAR KÖLTEMÉNYES GYŰJTEMÉNY* öreghedésére *RÉVAI MIKLÓS*. Első kötet (Győr 1786).

Az 1764-es imalapon ugyanennek a témájú versnek egy másik, bővített tartalmú és szövegű változatát találjuk. A vers könyörgéseit még egy ima is megerősíti.

„1.

*O Szent Emid hired nagy,
Ditsőséges Mártir vagy!
Hitért ontád véredet,
És le tetted éltedet.*

2.

*Téged ég, 's-föld magasztal,
Tsuda-tévő Szentnek vall,
Te nevedben sok gyógyult
Inségébül szabadult.*

3.

*A' bálványok hullottak,
Meg némúltak, oszlottak,
Tsonka, bénna, talpra kél,
Haldokló jár, 's-tovább él.*

4.

*Kastély, város, sok falu,
(Olasz ország a' tanú)
Kérésedre drága Szent!
A' föld-indulástul ment.*

5.

*Mi-is hozzád járulunk,
Lábaidhoz borulunk:
Drágalátos Szend Emid!
Kérésünket égbe vidd.*

6.

*Te légy a' mi gyámolunk,
Föld-rémülvén óltalmunk,
Enyhítsd urunk haragját,
Távoztassad ostorát.*

IMADSÁG

*O Nagy érdemű Szent Emid Mártir, vajha alázatos könyör-
gésünk, és ohajtásunkra a' te könyörülő szived lágyúlna, és
mi nekünk azt, kit színről színre látz, mindenható Urunkat
meg engesztelnéd! Induly mellettünk Atyai jó-vóltoddal, és
nyerd meg, a' mit kérünk; távoztasd el tőlünk a' rettenetes
föld-indulásnak veszedelmét, mellytől méltán félünk: siess
segétségünkre,*

*vigasztald reád szorult igyünket, halgasd-meg azokat,
kik szent nevedet ditsőitik, hogy nehéz szükségekben a'
te hatalmas közben-járásodat tapasztallyák, A' mi Urunk
JESUS Kristus által, a' ki Attyával, és Szent Lélekkel
egyetemben azon egy élő, és Uralkodó Istenség öröktől
fogva örökkig AMEN.*

*A' Nagy-Szombati Jesus Tarsaságnak Catechetica Bibli-
otékájából ki-adatott. 1764. Esztendőben.”*

Mivel a költő 1779-ben hunyt el, a vers 1764-es megjelenése és publikált rövid változata számomra kétségtelenné teszi a szerzőség bizonyítását, illetve azt, hogy egy eddig feltehetőleg ismeretlen versváltozattal ismerkedhettünk meg. Joggal gondolható, hogy az imádság írója is Faludi.

HUNGAROSZLOVAKOLÓGIAI FIGYELŐ

A magyar és a szlovák kultúra történelmi közösségének értelmezése nemes feladat mai országaink szellemi életének. A „szlovák”, a „magyar”, az „uhorský”, a „magyarországi”/„magyarhoni” terminusok segítségével, ha akarjuk, mindkét részről jóindulattal a jelenünket és jövőnket békés testvériség, nemzetboldogság felé irányítható az évszázadokon át állami és egyházi közösségekben kibontakozó két nemzet történelem szabta összefüggésrendszere. A hungaroszlovakológia a szlovák kultúrában vizsgálja a „magyarországiság” szlovák megnyilvánulásait, jelesül azt is, miképpen sáfárkodik a mai szlovák szellemi élet az „uhorský”, „magyarországi” örökséggel, miként interpretálja azt a mai szuverén szlovák szellemi identitás rendszerébe, és miként lehetséges a hasonló feladattal birkózó magyar tudományosság módszereinek és eredményeinek beépítése a keresztény nemzeti értékrendbe.

1. *Studia Bibliographica Posoniensia 2012* (összeáll.: Miriam Porezová; Univerzitná knižnica v Bratislave, Bratislava 2012) 256 pp.

A szlovák könyvtudomány lassan évszázada kettős központú. A turócszentmártoni Matica slovenská mellett a pozsonyi Egyetemi Könyvtárnak is nemzeti könyvtár funkciója van. 12 évkönyv-kötete mind címében, mind tartalmában jelzi, hogy a szlovák tudományosság is keresi az uhorský/magyarországi gyökerek feldolgozásának módszertani-terminológiai mikéntjét is. Már a szerkesztő előszavában olvasható az „Uhorsko”, Pest, Ofen, Budapest, de a még mindig elengedhetetlen hivatkozás is a szlovákositott névátírás szabályára, aminek a rendszerváltás előtt készült szlovák biográfiai lexikon az irányadója. Ami abban nem található, az maradhat magyarul. Igaz, egyes szerzők külön kérésére ettől a szabálytól eltérhetnek (9–10. p.).

Jan Pišna tanulmánya *A koraijkori történelmi olvasó- és olvasástörténet elméleteinek, kutatásainak rövid áttekintése* bőséges nyugati, valamint cseh, szlovák és lengyel anyaggal operál, hasonlóképpen Lucia Lichnerová írása

A 15. századi könyvhirdetések mint a kommunikációs politika eszköze. Közélet tájainkhoz Petr Voit tanulmánya *A cseh késő gótika nyomdászatának hatásáról*, hiszen a szlovák etnikai régió, a királyi Magyarország a csehországi könyvek jelentős felvevő piaca volt. Az ösnyomtatványok készítői egyre több képpel látták el kiadványaikat, piaci szempontból, miként a Thuróczi Krónika (1488) brünni nyomdása (48. p.).

A „cseh vonal” kap helyet Gabriela Žibritová tanulmányában is, aki „szlovák”-nak nevezi a 17. századi Magyarország/Magyarhon cseh nyelvű nyomtatványait (*A „szlovák” szövegek olvasói a 17. századi Magyarországon*). Mivel tömény hungaroszlovakológiáról van szó pontosan idézünk. „A cseh nyelvű nyomtatványok, amelyeket – valószínűleg – szlovákiai olvasóknak is szántak, Cseh- és Morvaország területén készültek, és importálták a mai Szlovákia területére...” Más részük „Szlovákiában jelent meg, de szerzői hátországuk nem mindig szlovák. Cseh nyelvűek, de az egyszerűség kedvéért a szlovák nyomtatványok terminus használtatik.” Ez már RMNy-probléma, ahol a gyakorlat a „biblikus cseh nyelvű nyomtatvány”. Mindkét retrospektív nemzeti bibliográfia, az RMNy és a Čaplovič is meggyőzően bizonyítja, hogy hiábavaló kísérlet a „szlovák” nyomtatványok külön kezelése az országosan belül. A nemzeti bibliográfiák e bizonyító erejének tudomásul vétele és alkalmazása a politika-mentessé váló irodalom- és művelődéstörténet dolga. Žibritová megállapítása szerint „a 17. század szlovák könyvei nagyon egyszerűek.” Hozzátehetjük: a magyar nyelvűek is. Szerzőnk összefoglalásában a bizonytalan, de mégis megengedő magyarázattal egyetérthetünk: „Nem téveszthető szem elől, hogy a kor olvasója képes volt más nyelven is olvasni a szövegeket” (61. p.). Bibliográfiai hivatkozásaiból viszont ugyancsak hiányzik az RMNy, csak Szabó Károly RMK-ját idézi (62. p.).

Az évkönyv következő blokkjában érdekes a spanyol mulattató próza fogadtatásáról szóló írás (Jaroslava Kašparova: *Az Aranykor spanyol szórakoztató próza olvasói fogadtatása a cseh területeken*), ugyanígy Ivona Kollárová írása a felvilágosodás olvasó-vállalkozásáról. Itt már sűrűsödnek a hungarikumok, hiszen Pozsony, mint az ország fővárosa jeles periodikumoknak adott otthont (*Pressburgisches Wochenblatt, Pressburger Zeitung, Ungarisches Magazin*). Kár, hogy Szinnyei bibliográfiájának idézése hibás (92. p.).

Együttműködésünk reményteljes bizonyítéka Kovács Eszter és Lauf Judit tanulmánya a *Makula nélkül való tükör*. A fordító Újfalusi Judit „Tót vagyis cseh nyelvből” tette át magyarra Martin von Cochem művét. Ez a cseh–szlovák–magyar szellemi háromszög jeles dokumentuma a néhány évtizeddel korábban készült szlovák Cantus catholici után, amit Szöllösi Benedek nagyrészt cseh jezsuita énekeskönyvekből állított össze. A fordító, aki Znióvárjalja környékén sajátította el a szlovák nyelvet, olyan kegyességi művet juttatott a

magyarul olvasó laikus hívők kezébe, ami egyrészt új európai vallási irányzat volt, másrészt két évszázadon át a magyarul olvasók legnépszerűbb könyve lett (97–112. p.).

A *Bibliographia Posoniensia* kronológiájában a turócszentmártoni Kiscsepcsényben található Batisz János könyvtára, főként 15–16. századi anyagának bemutatása következik Helena Saktorová tollából. Batisz János a 18. század második felétől gyarapította szisztematikusan könyvtárát, amely 4500 nyomtatványból állt. Ebben a közleményben különösen zavaró az illusztrációkon és dokumentumokban szereplő nevek elszlovákosítása (Pázmány Péter. *Penicvlvs Papporum ... Posonium 1611.*) A transliterált cím kiáltó ellentéte a mű szerzőjének névformájával egyszerűen tudománytalan. Ezt a gyakorlatot alkalmazza az évkönyv Franz Stephan Pelgen német nyelvű munkájának szlovák kötetében, amely a főként „Jozef Baťáni”, azaz Battyány esztergomi érseknek szóló ajánlásokat elemzi. (*Dedikačné piráctvo ako špecifický fenomén v dejinách knihy* – Dedikációs kalózkodás, mint a könyvtörténet specifikus jelensége, 132–144. p.).

Tömény hungaroszlovakológia a kötetben Ľuboš Kačirek tanulmánya: *Čitateľské zázemie Slovenských novín (1868–1875) na slovenskom etnickom území* (A Slovenské noviny 1868–1875 olvasói hátsországa a szlovák etnikai területen). Az ún. Új Szlovák Iskola kísérletének közel egy évtizede ez, amikor a pesti szlovák politikusok megpróbálkoztak a közeledéssel a magyarosodást egyre erősebben szorgalmazó magyar kormányzathoz. Az immár katolikus egyetemünk szlovák nyelvű kismonográfiájára (Halász Iván: *Egyház, nemzet, állam. Bachát Dániel és budapesti évei*, Esztergom–Piliscsaba 2003) és két-nyelvű kiadványára (Kovács Anna: *A budapesti szlovákok élete és kultúrája a dualizmus korában*, Piliscsaba–Esztergom 2006) is hivatkozó tanulmány kitűnően foglalja össze a pesti szlovák kulturális-politikai központ országos hatását a szlovák etnikai régiókra (180–205. p.).

Kárpátalja görög katolikusainak történetét elemzi Michal Glevaňák írása, a *Podkarpatszkij kalendár – kalendár Prešovskej gréckokatolíckej eparchie v období prvej svetovej vojny* (Az Eperjesi Göröggkatolikus Eparchia kalendáriuma az első világháború korában). A szlovák tanulmány magyar kötődéseivel további kutatásokra figyelmezteti a terület szakembereit (215–227. p.).

Zita Polereczká tanulmánya az olvasásról és olvasói szokásokról az irodalmi kánon fejlődésének tükrében azért is öröndetes, mert jelentős részben magyar szakirodalomra (Bárány Tibor, Farkas Zsolt, Nagy Attila, Németh András, Pomogáts Béla, Szegedy-Maszák Mihály, Kulcsár Szabó Ernő és mások) is támaszkodik. Az a tény is figyelmet érdemel, hogy például egy 2008-as felmérés szerint Jókai Mór jelentős helyet foglalt el Szlovákiában a világirodalom kedvelt szerzői között (238–243.p.).

Szimbólum értékű a Pozsonyi bibliográfia a Pest, Buda, Budapest német-nyelvűségéről készített recenzió, a *Deutsche Sprache und Kultur im Raum Pest, Ofen und Budapest*, a 2010-ben Tatán rendezett nemzetközi konferencia 2012-ben Brémában megjelent kötetének ismertetése (249–250. p.).

2. HOLOŠOVÁ, Alžbeta – ŽAŽOVÁ, Henrieta, *Dejiny observatória na trnavskej univerzite 1756–1785* [A csillagvizsgáló története a nagyszombati egyetemen 1756–1785] (Ústav dejín Trnavskej univerzity v Trnave / a Nagyszombati Egyetem Történeti Intézete, Trnava 2012) 117 pp.

A reprezentatív, nagy alakú, igen szép tipográfiával, szebbnél szebb illusztrációkkal készült kötet egyértelműen a mai hungaroszlavakológia tárgya: a mai szlovákságtudomány hungarus művelődéstörténeti dokumentumokat mutat be a mai magyarságtudomány retrospektív dokumentumközléseinek felhasználásával, hivatkozásával. A források felsorolása külön fejezet, amely kiemeli, hogy „... alapvető segédkönyvként a Szögi László összeállította Egyetemünk történetének levéltári és kéziratoss forrásai c. tematikus katalógus szolgált” (8. p.). A kötet szerzői mindvégig hivatkoznak a magyar szakirodalomra, amivel teljesül együttműködésünk első fokozata. A következő az lesz, amikor a mai Szlovákia által példásan gondozott hungarikumok a mai Magyarországgal közös kiadásban, feldolgozásban jelennek meg. A 270 lapalji jegyzet, hivatkozás nyolcvan százalékban magyar forrásokra történik, a magyar nyelvű szövegek igényes gondozásával, az Összefoglalást is beleértve.

Örömteli a magyar–szlovák együttműködés dokumentálása a kötetzáró köszönetnyilvánításban, első helyen az ELTE Egyetemi Könyvtár Levéltára és Kézirattárának, majd név szerint Bartha Lajosnak és Petrovay Kristófnak, az asztronómia-történet tudósainak.

A kötet szerkesztői kötelességüknek tartották egy jelentéktelennek tűnő jegyzet közlését, miszerint a „magyar alakban írt” vezetékneveket a szlovák helyesírási szabályzat utasításának megfelelően „megszlovákosították”, a Matica slovenská mint nemzeti biográfiai intézet előírásai alapján (101. p.). A rossz emlékű ortodox politikai rendszerben készült erőszakos beavatkozás kötelezővé tétele miatti anomáliák a rendszerváltás elsikkasztására figyelmeztetnek, amitől a szerzők e jegyzettel elhatárolódnak. A magyar–szlovák terminológiarendezés sürgető közös feladatunk.

A nagyszombati csillagvizsgáló története jelentős kiadói tett, egész közép-európai régióink nyeresége. Elismerés illeti szerzőit, közreműködőit, kiadóját, szponzorait.

3. DEÁK Eszter – ZVARA Edina, *Levélben értesítsen engem! Kortársak Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról* (Kossuth Kiadó – Országos Széchényi Könyvtár, Budapest 2012) 279 pp.

A 18–19. század fordulóján a nemzetek felemelése volt napirenden Magyarországon és a régióban. A felvilágosodás cselekvésre buzdította a nemzeti érzelmű, keresztény elkötelezettségű arisztokráciát, amely a térségben mindmáig ekkor utoljára tanúsította a nemzeti kultúra etnikumhoz közelítésének segítő szándékú lehetőségét, miközben őrizte például a cseh tartományok vagy a magyar, a lengyel királyság történelmi hagyományát. Ezt tükrözi minden ízében a Széchényi Ferenc könyvtáralapításáról dokumentáló kiváló publikáció. Mivel igazságszót beszél, a kötet összeállítóinak szakmai hozzáértésével beszélő tudomány látott napvilágot. A félszáz oldalas bevezető tanulmány tömör, figyelme mégis mindenre kiterjed: az alapító csehországi tapasztalat- és gyakorlatszerzésére, a hungarikumok nemzetföltöltésének nemes egyeztetésére a magyar nyelv természetes kiemelésével, majd a katalógusok, a könyvtáralapítás, a bel- és külföldi válaszlevelek gazdag jegyzetekkel ellátott dokumentumaira. Kiváló a munka szerkezete: A levélírók életrajza, a Széchényi Ferenc katalógusával megajándékozott személyek, városok, vármegyék és intézmények névsora, majd a Személy- és helynévmutató a pontos tájékozódáson túl továbbgondolkodó elemzésre készíti az olvasót. Emeljünk ki néhány szlovák összefüggést.

A kötet a hungaroszlavakológia és a szlovakohungarológia kölcsönössége. A mai magyarságtudomány e kötete számos területi-nyelvi szlovacikumot tár fel a szlovákságtudomány számára, és nem mellőzhetők itt a bohémikumok, a cseh vonatkozások sem, különösen Juraj / Jiří Ribay működése kapcsán, hiszen az egykorú hazai szlovacikumok egyben nyelvi bohémikumok is. Ribay ezerkétszáz kötetes könyvtára ma az egyik leggazdagabb szlovák könyvtörténeti gyűjtemény. Fel is ajánlotta Széchényinek, de végül Jankovich Miklós révén került az OSzK-ba. Ribay levelét közli az idegen nyelvű levelek válogatása, sőt facsimile-mutatványából még a hátsó borítóra is jutott. A maga egykorúságában a német és a szlovák (biblikus cseh) azonban nem számított idegennek, hiszen például a Bisztricskán (nem az 1913-ra Turócbesztercére magyarított faluban) született Mossóczi-Institoris Mihály vagy Laucsek Márton munkássága sem tekinthető idegennek. Ugyanez mondható el Anton Bernolákról, Wallaszky Pálról, Severini Jánosról, Tessedik Sámuelről és másokról, de még például a felföldi birtokokkal rendelkező Andrássyaknak, Radvánszkyaknak sem volt a szlovák idegen, sőt Prónay Sándor jeles szlovák értelmiségieket, Juraj Palkovič professzort és Bohuslav Tablicot alkalmazta fiai nevelőinek.

Cseh–magyar–szlovák művelődéstörténeti „háromszög” igen fontos alakja Karel Rafael Ungar, aki nagy hatással volt Széchényire a cseh nemzeti könyvtár

körül munkálataival, nem kevésbé František Josef Šternberk gróf, a csehországi, köztük a cseh tudományosság mecénása.

Széchenyi Ferenc könyvtáralapításának nemeslelkűsége ma is vigyázza nemzeti könyvtárának nemzetközi rangját, mindenekelőtt a Régi Magyarországi Nyomtatványok című retrospektív nemzeti bibliográfia igényességében. Őrzi Széchenyi keresztény elkötelezettsége abban is, hogy a legnehezebb történelmi időkben is megmaradtak kapcsolatai valamennyi szomszédos nemzeti kultúrával, különösen is a szlovákkal.

E kapcsolatok folytatásában elkerülhetetlen a személynevek használatában és a terminológiában tapasztalható ellentmondások kölcsönös rendezése. A mi részünkről a Felföld és a Magyarhon legalább alternatív használata a Felvidék, illetve az Uhorsko=Magyarország helyett. Módot kell találni rá, hogy a szlovákul / biblikus csehül is publikáló szerzők szlovák neveit a magyar szakirodalom legalább jegyzetben vagy valamilyen alternatív formában jelezze. Ilyenek többek között Ambrózy Sámuel ~ Ambrozi, Samuel, Bél Mátyás ~ Matej Bel, Laucsek Márton ~ Lauček, Martin, Mossóczi-Institoris Mihály ~ Institoris-Mošovský, Michal, Tessedik Sámuel ~ Tešedík, Samuel, Wallaszky Pál ~ Valaský, Pavol stb. A mi kötetünkben Andrej Plachý és Anton Bernolák szerepel szlovákul.

A könyvtáralapító művét méltó módon mutatja be Deák Eszter és Zvara Edina, és elismerés illeti a Kossuth Kiadó és az Országos Széchenyi Könyvtár együttműködését Boka László, az OSzK tudományos igazgatója, valamint Szuba Jolanta, a kiadó kiadási programvezetője személyében.

4. HRABOVEC, Emília, *Slovensko a Svätá stolica 1918–1927 vo svetle vatikánskych prameňov* [Szlovákia és a Szentszék 1918–1927 vatikáni források fényében] (Univerzita Komenského v Bratislave, Bratislava 2012) 557 pp.

Az igen fontos egyháztörténeti dokumentum kötet bevezető tanulmányának alcímei is önmagukért beszélnek: Szlovákia a történelem útkereszteződésében; A Szentszék, Szlovákia és az új nemzetközi rend; Micara Prágába érkezése és három szlovák püspök kinevezése; A nagyszombati apostoli adminisztrátor kinevezése; Szlovákia Prága és a Vatikán között és az 1925. évi válsághoz vezető út; A Szentszék, a szlovák katolikusok politikai aktivitása és a Hlinka Szlovák Néppárt belépése a kormányba. Az 1918–1927 közötti források vatikáni szlovacikumforrások, majd a dokumentumok következnek három részre tagolva: Teodor Valfrè di Bonzo nuncius missziója; Clemente Micara meghatalmazott missziója; Francesco Marmaggi nuncius missziója.

A dokumentumok közvetlen magyar anyaga Csernoch János hercegprímás levele XV. Benedek pápának 1919. január 1-jén, Valfrè nunciusnak február 7-én, de tulajdonképpen az egész kötet Szlovákia kiválásának dokumentá-

ciója a Regnum Hungariae egyházi szervezetéből. Az új Csehszlovákia nem adta meg Szlovákiának az ígért autonómiát, és a szlovák katolikusok Andrej Hlinkával az élen azonnal szembekerültek a liberális, katolikus egyház ellenes pragocentrikus új államhatalommal. Annak ellenére, hogy a szlovák nemzet létét tagadó királyi Magyarországhoz képest az államfordulat a szlovákoknak mégis felszabadulásként értékelhető. A tátraalji nemzet „csehszlovák” lett, jogilag nem létezett, nem volt autonómiája, sem elismert kisebbségi státusa. Eduard Beneš a cseh nemzet vérátömlesztésének tekintette a bekebelezett szlovákokat. Ezen felül a katolikus egyház Szlovákiában sokkal mélyebb gyökerű volt, mint Csehországban, igaz, erőteljes magyar befolyás alatt. Ezt ismerte fel a Vatikán, és erőteljesen támogatta a szlovák katolikus hierarchia önállósodási törekvéseit mind a magyar, mind a cseh kormányzattal szemben.

XV. Benedek pápa, aki elismerte, védte a nemzetek önrendelkezési jogát, az osztrák–magyar fegyverszünet aláírása után elismerte az utódállamok létjogosultságát is, és megbízta Teodor Valfrè di Bonzot, a bécsi nunciatúra vezetőjét, építsen baráti kapcsolatokat Ausztria–Magyarország különböző nemzetiségeivel. Ez a szlovákokkal lett a legintenzívebb, akiket Róma az Egyház védelmezőinek tekintett. Nem véletlen, hogy Wilson elnök 1919. januári látogatásán Pietro Gasparri bíboros államtitkár fel sem vetette a magyar püspöki kar kérését az ország integritásának megőrzéséért.

Emília Hrabovec bevezető tanulmánya 1927-ig kíséri figyelemmel, levéldokumentációval és gazdag jegyzetanyaggal a Vatikán és a szlovákiai katolikus egyház közötti, illetve az országon belüli konfliktusokat.

Andrej Hlinka nem jutott Bécsbe a nunciushoz, mert a csehszlovák szervek nem adtak neki útlevelet. A párizsi békekonferencia helyett a varsói nunciatúrán adta át a szlovák papság autonómia-igényének dokumentumát. Egy másik dokumentumban, 1919. szeptember 17-i keltezéssel már teljes függetlenséget követelnek Szlovákiának. Ezt František Jehlička / Jehlicska Ferenc nyújtotta be a Vatikánban. Nem csoda, hogy Hlinkára párizsi útja után több mint félévnyi börtön várt Csehszlovákiában.

A szlovák katolikusok pacifikálásának feladatát a kormányzat és a Vatikán is fontosnak tartotta. Ezért még a hivatalos diplomáciai kapcsolatok felvétele előtt önálló pápai küldött érkezett Prágába Clemente Micara, a bécsi nunciatúra auditorának személyében. Feladatát kiválóan teljesítette, hiszem három szlovák püspököt, majd nagyszombati apostoli adminisztrátort neveztek ki, de Pavol Jantausch személye ellen a csehszlovák kormány élesen tiltakozott. Batthyány Vilmos nyitrai és Radnai Farkas besztercebányai püspök kiutasítása, majd lemondása után – Csehszlovákia kártérítést adott nekik – Karol Kmeřko lett nyitrai, Marián Blaha besztercebányai és Ján Vojtaššák szepesi püspök. A korábbiak közül egyedül Fischer-Colbrie Ágoston maradt hivatalában Kassán.

A levéldokumentumok tartalmi kivonataiból különösen azok tanulságosak, amelyekben a Vatikán hivatalos küldöttei, nunciussai tájékoztatják a Szentszékét a szlovákiai fejleményekről, és javaslatokat tesznek a problémák megoldására. Az Esztergomtól és Egertől való elszakadás dokumentumai után egyre sűrűsödnek a belső feszültségek, egészen addig, hogy a kormányzat a szlovák püspökök karácsonyi körlevelének betiltását szorgalmazza, vagy Róma provokációnak minősítené, ha a cseh Husz János ünneplésének vallási jellege lenne. Különösen érdekes Micara nuncius 1923. június 9-i levele, amelyben Masaryk elnököt a katolikus egyház kérlelhetetlen ellenségének jellemzi. Írja, hogy a cseh népet hosszú évtizedeken át a katolikus egyház elleni gyűlöletre nevelték. Szlovákiát a cseh szellemi elit meghódított tartománynak tekintette, és nyíltan hirdette Szlovákia kereszténytelenítésének programját.

Hrabovec professzor asszony kötete mindenképpen „*terra incognita*”. Nem csoda, hiszen a dokumentumok tartalma még a polgári kormányzatnak is kínos volt, a totalitárius rendszerben pedig gondolni sem lehetett ilyen anyagok publikálására. Egyháztörténetünk nagy nyeresége ez a kötet, és mivel a dokumentumok eredeti, olasz nyelvűek, nem okozhatnak nehézséget, ellenkezőleg, elősegítették az együttműködést a magyar és a szlovák egyháztörténészek között.

Käfer István

ERDŐ Péter, *A bűn és a bűncselekmény. Két alapvető fogalom viszonya az egyházi jog tükrében* (Pázmány Könyvek 8) (Budapest 2013) 151 pp.

A bűn és a bűncselekmény fogalma két olyan alapvető kérdés, amely végigkíséri az emberiség történetét, sőt a társadalom – egyes tagjai és maga a közösség – életben maradásának biztosításán belül talán a legsajátosabban mutatja az erkölcs és a jog egymáshoz való szoros kötődését. Evvel a belső és erőteljes kapcsolattal különösképpen akkor szembesül az adott korban, földrajzi és kulturális környezetben élő ember, amikor a klasszikus kategóriák elenyészésével a két terület összhangja megbomlik. A kultúra szétesésének újra és újra felbukkanó időszakai jól jellemzik ezt a jelenséget, így a bűn és a bűncselekmény jelentése vizsgálatának bármely korszakban aktuális fontosságát.

Erdő Péter bíboros, prímás, esztergom–budapesti érsek jelen műve ennek az egyedi viszonnak az alapelveit mutatja be az egyházjog tükrében, a Szentírástól kezdve azokon a forrásokon és értelmezéseken keresztül, amelyek meghatározták és meghatározzák a Katolikus Egyház tan- és fegyelembeli gondolkodását. A kötet műfajilag integránsan illeszkedik a Pázmány Könyvek sorozatába (vö. pl. Waldstein, W., *A szívébe írva. A természetjog mint az em-*

beri társadalom alapja, Budapest 2012). A bűn és a bűncselekmény fogalmának jogtörténeti és hatályos jogi elemzésével a szerző kristálytisztán rávilágít ennek a társadalom életében minden korban jelenlévő két princípiumnak az egymástól való elválaszthatatlanságára; az erkölcshez és a joghoz szorosan kötődő tulajdonságaira. Nem az adott emberi közösségtől, kulturális környezettől és történelmi korszaktól függ tehát, hogy szükségesnek ítéli-e meg az erre a fogalomparra irányuló reflexiót. A két princípiumnak a társadalomban való aktív jelenléte objektív módon elengedhetetlen az adott emberi közösség működőképességének fenntartásához. Erdő Péter rámutat, hogy mindez világosan jelzi a világ teremtett mivoltát, amely így hangsúlyosan kifejezi Isten létének nélkülözhetetlenségét az emberiség számára, aki által megalkotott és a valóságban jelenlévő szabályok kötelezik az emberi cselekvést.

A kötet hét nagy egységre oszlik. Az elsőben a szerző a kérdés időszerepségére világít rá, amit a legújabb kánonjogtörténeti kutatások vázlatával támaszt alá (11–17). A II. fejezet a bűn és a bűncselekmény fogalmának a katolikus teológián és az egyházjogon belüli fejlődését elemzi kilenc alpontban, amely az eddigi legrészletesebb elméleti alapvetését tartalmazza a lehető legteljesebb horizonton bemutatott témának (19–77). A III. fejezet a bűn és a bűncselekmény fogalmának leírására és értelmezésére teszi a hangsúlyt, az 1917-ben kihirdetett első *Codex Iuris Canonici* fegyelme és az ahhoz kötődő mértékadó szakirodalom alapján (79–81). A IV. fejezet már a hatályos Egyházi Törvénykönyv rendelkezéseinek tartalma felé fordul, elemezve a bűncselekmény fogalmának azon belül található leírását, normatív, objektív és szubjektív elemét (83–90). A büntetendő cselekmény elkövetőjének beszámíthatósága egyre hangsúlyosabbá váló egyedi területe a büntetőjogi rendszereknek, így a bűncselekmény kánoni értelemben történő megítélésének is. Ezen kérdéskör aprólékos analízisének szenteli a szerző az V. fejezetet (91–120). Sajátos fejezet a VI., amely a büntetőjogon kívüli bűnök problematikájával foglalkozik a hatályos Egyházi Törvénykönyv tükrében, a szentségek, a szentelmények és az egyházi eljárások tekintetében (121–130). A szerző nyolc világos és egyértelmű bekezdésben foglalja össze a kötetében bemutatott, elemzett és kiértékelte problémát, amely sajátos erkölcsi, jogi, teológiai és kánonjogi vonatkozásokkal egyaránt rendelkezik (131–133).

Különösen figyelemre méltó a kötetben alkalmazott módszer, amely a biblikus és patrisztikus alapok, valamint a szentségtani kérdések folyamatos szem előtt tartásával, állandó teológiai jellegű reflexióját adja az egyes korszakokban megjelenő kánoni forrásoknak, jogalkotásnak, magyarázatoknak, következtetéseknek és jogalkalmazásnak. Erdő Péter behatóan elemzi a kánonjogtudomány legkiemelkedőbb egyházjogászainak álláspontját, Hostiensis érvelésétől kezdve (XIII. sz.) a XV–XVII. század nagy klasszikusain keresztül (vö. pl. Alfonso

de Castro, Martin de Azpilcueta stb.) egészen napjainkig. Teszi ezt úgy, hogy határozottan megfogalmazza a mindezek tükrében és kellő megfontoltsággal kialakított saját álláspontját.

A kötet szerkezetét gazdagítja a Pázmány Péter Katolikus Egyetem rektorának a mű elején olvasható ajánlása (5–7), valamint a rövidítések (135–136) és a felhasznált irodalom jegyzéke (137–151).

Az olvasó nem természetjogi monográfiát tart a kezében, hanem olyan elemzést, amely a lehető legtágabb horizonton – teológiai, kánonjogi és jogi értelemben egyaránt –, a történelemben megjelent egyes mértékadó álláspontok bemutatásával és vizsgálatával törekszik rámutatni az erkölcs és a jog kapcsolatára, a bűn és a bűncselekmény kategóriáján keresztül. Ez a tartalmában, módszerében és logikus tárgyalási technikájában letisztult munka újabb kiemelkedő példája nemcsak a kánonjogi irodalom története során felhalmozott értékek gazdagságának és nélkülözhetetlenségének, hanem a szerző széles körű tájékozottságának a szent tudományokban és a jogtudományban, valamint az erkölcsi jó, az igazság és az igazságosság szeretetének, egyszerűen: az ember és az emberi közösség értéke megbecsülésének.

Szuromi Szabolcs Anzelm O.Praem.

BOGÁR Judit (szerk.), *Régi magyar imakönyvek és imádságok*
(Pázmány Irodalmi Műhely – Lelkiségtörténeti tanulmányok 3)
(PPKE BTK, Piliscsaba 2012) 268 pp.

A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Karának Magyar Irodalomtudományi Tanszéke lelkiségtörténeti kutatásokat, ezzel együtt konferencia- és könyvsorozatot indított azzal a céllal, hogy a Kárpát-medence 1800 előtti vallásos áhítatot tápláló irányzataival, az áhítat megnyilvánulásának irodalmi és művészeti emlékeivel foglalkozzon, és a témájuk miatt kitagadott egyházi irodalmi műfajokat értékük és rangjuk szerint elhelyezze az irodalomtörténeti folyamatokban – ahogy ezt a megjelent kötetek hátsó borítóján is megfogalmazták a szerkesztők. A 2008-ban megjelent első (*Lelkiségtörténeti számvetés*), és a 2011-es második (*Régi vallásos énekek és énekeskönyvek*) kötet után immár a harmadikat is olvashatja az érdeklődő: *Régi magyar imakönyvek és imádságok* címmel. A kötet Bogár Judit szerkesztésében a piliscsabai Lelkiségtörténeti Műhely harmadik nemzetközi konferenciáján (2010. április 9–10.) elhangzott húsz előadást tartalmazza. A könyv hagyományos, papír alapú formában csak korlátozott példányszámban jelenik meg, de már most mindenki számára elérhető és saját használatra kinyomtatható az MTA-PPKE

Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport honlapjáról: https://btk.ppke.hu/uploads/articles/19896/file/regi_magyar_imakonyvek_es_imadsagok.pdf.

A rövidebb-hosszabb tanulmányok elsősorban a XVI–XVIII. századot ölelik fel, de egy archaikus népi imádságokat ismertető és egy XIX. századi kántorkönyveket bemutató munka is helyet kapott a kötetben. Több tanulmány foglalkozik imakönyvekkel, melyek túlnyomó többségben magyar nyelvűek, de horvát és illír nyelvű könyvekről szóló írásokat is találhatunk a kiadványban. Így mélyebb vizsgálat alá kerül például Pázmány Péter *Imádságos könyve*, Kopsányi Márton, Rimay János és Nádasdy Pál imakönyve, a *Jóillatú rózsás kert*, illetve a *Hisa Zlata* is. Mások egyes imákat emelnek ki. Találkozhatunk a kötetben Pécsi Lukács, Bethlen Kata, Nyéki Vörös Mátyás és Madarász Márton imádságairól szóló dolgozattal. Ezekben nemcsak magukat az imádságokat vizsgálják a szerzők, de felfedik az imák forrásait, fordításban fennmaradt változatait, utóéletét, más műfajokhoz való viszonyát (pl. elmélkedés, népének), a kiadási szokásokat. Olvashatunk továbbá a rózsafüzér-imádságról és a nemzeti könyörgésekről. Mindezeket figyelembe véve elmondhatjuk, hogy a tanulmányok változatosan és széleskörűen járják körül a témát.

A kötet külső-belső megszerkesztettsége egybevág a sorozat többi részével. A puha kötésű borítón egy részlet olvasható Pázmány Péter *Az Istennek felségerül álmétködő hálaadás* című imádságából (*Keresztyéni imádságos könyv*, Grác 1606). A könyv felépítése is a korábbiakat követi, tehát a tartalomjegyzéket a konferencia programja követi, majd a tanulmányok olvashatók szerzői betűrend szerint. A kiadványban való keresést személynévmutató könnyíti meg, melyben a szerzőkre, az imádságok és imakönyvek kapcsán felmerülő személyekre és a hivatkozásokban előforduló nevekre egyaránt lehet keresni. A mutatót a könnyebb használat érdekében utalókkal látták el a szerkesztők. A könyvet német nyelvű tartalomjegyzék zárja.

A lelkiségi irodalom iránt érdeklődők számára jó hír, hogy a konferenciák és ezzel együtt a konferenciakötetek sora is folytatódik, 2013-ban megjelenik a negyedik lelkiségtörténeti konferencia anyaga, és megrendezik a hatodik konferenciát a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar Lelkiségtörténeti Műhelye és az MTA-PPKE Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoport szervezésében Budapesten, 2013. április 5–6. között. A konferenciák iránt évek óta tapasztalható érdeklődés és a megjelenő kötetek is jól mutatják, hogy az áhítati irodalomra irányuló kutatások mindenképpen hasznosak. A megjelent tanulmányköteteket hiánypótló vállalkozásnak tekinthetjük, mivel a vallásosság irodalmi emlékeit képviselő imakönyvek és imádságok a magyar irodalomtörténet kevésbé feltárt, eddig elfeledett/elfeledtetett részeit képviselik.

Szádoczki Vera

◆◆◆ SZÁMUNK SZERZŐI

Marek Babic történész, a Rózsahegyi Katolikus Egyetem (Katolícka univerzita v Ružomberku) oktatója

Beke Margit történész, az Esztergom-Budapesti Főegyházmegye Egyháztörténeti Bizottságának elnöke

Biró Aurél történész, Budapest Főváros Levéltárának munkatársa

Dorogi Ferenc Miklós mérnök, helytörténész, egyháztörténész

Käfer István irodalomtörténész, a Gál Ferenc Hittudományi Főiskola Hungaroszlavakológiai Kutatócsoportjának vezetője, a Szent Adalbert Közép-és Kelet-Európa Kutatásokért Alapítvány kuratóriumának elnöke

Kontsek Ildikó művészettörténész, a Keresztény Múzeum igazgatója

Kovács Zoltán teológus, érseki titkár

Martí Tibor történész, a Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Történettudományi Intézetének munkatársa

Monostori Tibor történész

Seremetyeff-Papp János restaurátorművész, a Magyar Képzőművészeti Egyetem Restaurátorképző Intézete Festőrestaurátor Szakának külsős témavezető tanára

Soós Sándor néprajzkutató, történész, muzeológus

Szádóczki Vera a Magyar Tudományos Akadémia és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Barokk Irodalom és Lelkiség Kutatócsoportjának tudományos segédmunkatársa

Szuromi Sz. Anzelm O.Praem. teológus, egyházjogász, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem rektora

Tusor Péter történész, a Pázmány Péter Katolikus Egyetem docense

♦♦♦ KRÓNIKA

KONFERENCIÁK, TUDOMÁNYOS ESEMÉNYEK
A SZENT ADALBERT KÖZPONTBAN

... 2012

- október 1.** A Zsolt Nándor Zeneiskola jubileumi hangversenye a Zene Világnapja alkalmából
- október 3–5.** A Magyar Higiénikusok Társasága országos konferenciája
- október 3–5.** Üdvtörténeti konferencia
- október 4.** A Graphisoft ArchiCAD 16 magyar programverziójának bemutatója a CAD (Communication and Design) stúdió szervezésében
- október 5–6.** Mária Valéria Nyelviskola, nyelvvizsga
- november 6-9.** Kárpát-medencei médiaműhelyek találkozója
- november 9-10.** Pasztorális konferencia az ifjúságról
- november 16-18.** Morus Szent Tamás Akadémia, az Ifjúsági Kereszténydemokrata Szövetség közéleti képzése
- november 18-20.** A Szociális Területen Dolgozók Szakszervezetének találkozója
- november 24.** A sajátos nevelési igényű gyermekek nemzetközi fotókiállításának megnyitója
- november 25.** Szalai Béla és Szalay Katalin *A Feiglerek. Egy esztergomi polgárcsalád c.* könyvének bemutatója. A kötetet ismertette: *Horváth István*, a Balassa Múzeum igazgatója.
- december 2.** A Laskai Osvát Antikvárium könyvárverése
- december 6-8.** Mária Valéria Nyelviskola, nyelvvizsga
- december 7-9.** Bráda Ferenc Roma Szakkollégium a Polgári Magyarországért Alapítvány szervezésében
- december 14.** VI. Esztergomi Pedagógiai Szakmai Konferencia
- december 15.** Az Esztergomi Szimfonikusok karácsonyi koncertje

- február 2-3.** A Kolping közösség továbbképzése
február 4-7. Az osztrák Caritas találkozója
február 15-16. Mária Valéria Nyelviskola, nyelvvizsga
február 15-17. Morus Szent Tamás Akadémia, az Ifjúsági Kereszténydemokrata Szövetség közéleti képzése
febr. 28-márc. 1. A Határtalan Szív Alapítvány rendezvénye
március 2. „A Hit Napja” – a Hit Évének ünnepélyes megnyitója
március 7. *Török Csaba* előadása „Belépni a hit kapuján” címmel a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége (KÉSZ) „Legyetek szentek!” előadássorozatának keretében
március 13-14. „Tegyük együtt – egymásért”, a Katolikus Karitás szakmai konferenciája
március 22-24. Morus Szent Tamás Akadémia, az Ifjúsági Kereszténydemokrata Szövetség közéleti képzése
március 22-24. Jezsuita Roma Kollégium és Szakkollégium
március 29. A Magyar Zarándokút évnnyitó zarándoklatának indulása, a zarándokok megáldása
április 10. A Regnum Marianum találkozója
április 11. *Barsi Balázs O.F.M.* előadása Boldog John Henry Newmanról a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége (KÉSZ) „Legyetek szentek!” előadássorozatának keretében
április 12-13. Országos kardiológiai konferencia
április 19-20. Mária Valéria Nyelviskola, nyelvvizsga
április 19-21. A Comunione e Liberazione mozgalom lelki gyakorlatok
április 25. *Nádudvari Géza S.D.B.* előadása Bosco Szent János életéről a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége (KÉSZ) „Legyetek szentek!” előadássorozatának keretében
április 28. A Laskai Osvát Antikvárium könyvárverése
május 4. Mindszenty-émlékmise és a zarándoklat indulása
május 5. *Raymond de Souza* előadása „A nyugati kultúrkör elfordulása a kereszténységtől és a katolikus ellenhatás” címmel
május 9. *Osztie Zoltán* előadása „Az emberiség színe-java” címmel a Keresztény Értelmiségiek Szövetsége (KÉSZ) „Legyetek szentek!” előadássorozatának keretében
május 18. A katolikus Cserkészek Világszervezetének (ICCS) találkozója

- május 26.** „Kézfogás” – a Dorog, Esztergom, Nyergesújfalu, Kéménd zeneiskolásaiból alakult régiós vonószenekear koncertje
- május 30.** A Határon Átnyúló Kezdeményezések Közép-Európai Segítő Szolgálata (CESCI) Európa Intézetének megnyitó ünnepsége

A programokra jelentkezni a Szent Adalbert Központ titkárságán, a 06 (33) 541-939-es telefonszámon lehet.

A központ honlapja: www.szentadalbert.hu

♦♦♦ TARTALOM

KOVÁCS ZOLTÁN	
„A hit hallásból fakad, a hallás pedig Krisztus tanításából” (Róm 10,17) – Elméleti és gyakorlati irányelvek a hittartalom továbbadásához	3
MAREK BABIC	
Augustinus Aurelius – A pogány filozófia keresztelője, teológus vagy autentikus keresztény filozófus?	13
SZUROMI SZ. ANZELM O.PRAEM.	
Szempontok az egyházi tized rendszerének forrásaihoz és kánonjogtörténeti sajátosságaihoz	33
BEKE MARGIT	
Pétervárad története a kezdetektől a XVIII. század végéig	49
KONTSEK ILDIKÓ	
„ <i>Rajta leszünk, nem nyugszunk míg csak zománczunk e szép nemét sikerül felélesztenünk</i> ” – A sodronyzománc használata a XIX. század második felének magyarországi ötvösművészetében	89
KÄFER ISTVÁN	
Lexikonok békességszolgálati lehetősége. Magyar–szlovák jegyzetek Beke Margit kézikönyvéhez, kitekintéssel a szlovák katolikus lexikonra.	99
BIRÓ AURÉL – SEREMETYEFF-PAPP JÁNOS	
Budapesti templomokban, közgyűjteményekben őrzött Szűz Mária-ábrázolású templomi zászlók II.	111
DOROGI FERENC MIKLÓS	
Takács István festőművész, freskófestő (1901–1985)	125
<i>Közlemények</i>	
MARTÍ TIBOR – MONOSTORI TIBOR – TUSOR PÉTER	
Pázmány Péter kiadatlan követi instrukciója (1632. február 14.)	139
SOÓS SÁNDOR	
Szent Emid (<i>Emőd, Emigdius, Emygdius</i>) tiszteletéhez: egy 1764-es rézmetszetes imalap és Faludi Ferenc S. J. költeménye . . .	148
<i>Szemle</i>	157
<i>Számunk szerzői.</i>	168
<i>Krónika</i>	169

♦♦♦ OBSAH

ZOLTÁN KOVÁCS	
„Teda viera je z hlásania a hlásanie skrze Kristovo slovo” (Rím 10,17) Teoretické a praktické princípy k odovzdávaniu obsahu viery	3
MAREK BABIC	
Augustinus Aurelius – Krstiteľ pohanskej filozofie, teológ alebo autentický kresťanských filozof?	13
SZ. ANZELM SZUROMI O.PRAEM.	
Aspekty k sústave cirkevného desiatka a k jej špecifikám z hľadiska kanonického práva	33
MARGIT BEKE	
Dejiny Petrovaradína od začiatkov až do konca XVIII. storočia.	49
ILDIKÓ KONTSEK	
„Budeme za to, a budeme sa snažiť kým sa nám nepodarí oživiť tento krásny druh nášho drôtového emailu” Používanie filigránu v zlatníckom umení Uhorska v druhej polovici XIX. storočia	89
ISTVÁN KÄFER	
Možnosť na službu pokoja. Maďarsko-slovenské poznámky k príručke M. Beke so zreteľom na slovenský katolícky lexikón	99
AURÉL BÍRÓ – JÁNOS SEREMETYEFF-PAPP	
Kostolné zástavy s obrazom Panny Márie v chrámoch, verejných zbierkach v Budapešti II.	111
FERENC MIKLÓS DOROGI	
Akademický umelec maliar fresiek István Takács (1901–1985).	125
<i>Správy</i>	
TIBOR MARTÍ – TIBOR MONOSTORI – PÉTER TUSOR	
Nevydaná vyslanecká inštrukcia Petra Pázmány (14. februára 1632)	139
SÁNDOR SOÓS	
K úcte sv. Emigdia: Modlitbový list s medirytinou z r. 1734 a báseň Ferenc Faludiho S.J.	148
<i>Pohľady</i>	157
<i>Autori príspevkov</i>	168
<i>Kronika</i>	169

◆◆◆ CONTENTS

ZOLTÁN KOVÁCS	
“Faith Comes by Hearing, and Hearing by the Word of Christ” (Romans 10:17) – Theoretical and Practical Guidelines for the Transmission of the Content of Faith	3
MAREK BABIC	
Augustinus Aurelius – A Christianiser of Pagan Philosophy, Theologian or Authentic Christian Philosopher?	13
SZ. ANZELM SZUROMI O.PRAEM.	
Considerations on the Sources of the System of Ecclesiastical Tithe and its Characteristics in the History of Canon Law	33
MARGIT BEKE	
The History of Pétervárad (Petrovaradin) from the Beginnings to the End of the 18 th Century	49
ILDIKÓ KONTSEK	
“ <i>We Work for it and Cannot Be Quiet until We Revive this Beautiful Kind of Enamelling</i> ” – The Use of Enamel Cloisonné in the Goldsmith Art of Hungary in the 2 nd Half of the 19 th Century	89
ISTVÁN KÄFER	
Encyclopedias in the Service of Peace. Hungarian–Slovak Notes on Margit Beke’s Handbook and the Slovak Catholic Encyclopedia	99
AURÉL BIRÓ – JÁNOS SEREMETYEFF-PAPP	
Banners Representing the Virgin Mary in Churches and Public Collections of Budapest II	111
FERENC MIKLÓS DOROGI	
István Takács Painter and Fresco Painter (1901–1985)	125
<i>Communications</i>	
TIBOR MARTÍ –TIBOR MONOSTORI –PÉTER TUSOR	
Unpublished Emissary’s Instructions of Péter Pázmány (14 th February 1632)	139
SÁNDOR SOÓS	
In Honour of St. Emid (<i>Emőd, Emigdius, Emygdius</i>): A 1764 Prayer Sheet with a Copper Engraving and the Poem of Ferenc Faludi S.J.	148
<i>Review</i>	157
<i>Authors of the Present Issue</i>	168
<i>Chronicle</i>	169

A folyóirat megrendelhető:
Magyar Sion szerkesztőség
(Szent Adalbert Központ, 2500 Esztergom, Szent István tér 10.)
info@szentadalbert.hu